**Shuhrat Ergashev, Begzod Xodjayev,
Jamshid Abdullayev**

JAHON TARIXI

(1991 – 2017-yillar)

O‘rta ta’lim muassasalarining 11-sinfi va o‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limi muassasalarining o‘quvchilari uchun darslik

Birinchi nashr

O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi tasdiqlagan

Toshkent
«TURON-IQBOL»
2018

UO‘K 94(100)(075.3)=513.133
KBK 63.3(0)ya72

J 39 Ergashev, Shuhrat
Jahon tarixi [Matn]: O‘rta ta’lim muassasalarining 11-sinfi va o‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limi muassasalarining o‘quvchilari uchun darslik / Sh. Ergashev, B. Xodjayev, J. Abdullayev. – Toshkent: «Turon-Iqbol», 2018. – 144 b.

KBK 63.3(0)ya721

Mas’ul muharrirlar:
M. Rahimov – tarix fanlari doktori, professor;
T. Bobomatov – tarix fanlari nomzodi.

Taqrizchilar:
Q. Rajabov – tarix fanlari doktori, professor;
G. Pasilova – Toshkent shahar Yunusobod tumanidagi 257-maktabning tarix fani o‘qituvchisi;
F. Amanova – Toshkent shahar Mirzo Ulug‘bek tumanidagi 248-maktabning tarix fani o‘qituvchisi;
O. Ergashev – Toshkent viloyati Ohangaron tumanidagi 22-maktabning tarix fani o‘qituvchisi

Shartli belgilar

Internet bilan ishlashga doir topshiriq

Esga oling

Xarita bilan ishlashga doir topshiriq

Ijodiy ish topshirig‘i

Atamalar izohi

Yodda tuting

O‘zingizni sinang

Respublika maqsadli kitob jamg‘armasi mablag‘lari hisobidan chop etildi.

ISBN 978-9943-14-511-5

© Sh. Ergashev va boshq., 2018.
© «TURON-IQBOL», 2018.

KIRISH

Jahon tarixining 1991-yildan boshlangan davrida dunyoning ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy tizimida katta o‘zgarishlar yuz berdi. Bu davrda jamiyat hayotining barcha jabhalariga kuchli ta’sir ko‘rsatgan omil ilmiy-texnik inqilobning yangi bosqichi – kompyuter-axborot inqilobi bo‘ldi. Bu inqilob ta’siri ostida rivojlangan mamlakatlarda sivilizatsiyaning industrial bosqichidan postindustrial, axborot bosqichiga o‘tish boshlandi.

Mazkur darslik shu davr voqealarini bayon qilish bilan birga, jamiyat taraqqiyotining hozirgi bosqichini tahlil qilish va mustaqil hayotga qadam qo‘yish arafasida turgan Siz o‘quvchilarga o‘z hayotiy istiqbolingizni belgilab olish imkonini beruvchi bilimlarni shakllantiradi. Bu bilimlar jahon xalqlari madaniyatining har biri o‘ziga xos noyob ekanligini, gumanizm va vatanparvarlik tamoyillari, fuqarolik jamiyati va huquqiy davlat g‘oyalariga asoslangan umuminsoniy qadriyatlarni anglashga ko‘maklashadi. Jamiyat taraqqiyotining muhim qonuniyatlarini bilib olish, rivojlanishning o‘ziga xos yo‘llarini tushunish va istiqbollari haqida tasavvurlarga ega bo‘lish imkonini beradi. Shuningdek, olgan bilimlaringiz ilg‘or mamlakatlarning tarixiy tajribasini O‘zbekistonda ijodiy qo‘llashga yordam beradi.

DARSLIKDA QO‘LLANILGAN QISQARTMA SO‘ZLAR:

BMT – Birlashgan Millatlar Tashkiloti

NATO (ingl. North Atlantic Treaty Organization) – Shimoliy Atlantika harbiy bloki

YI – Yevropa Ittifoqi

SSSR (rus. Soyuz Sovetskix Sotsialisticheskix Respublik) – sobiq Sovet Sotsialistik Respublikalari Ittifoqi

RSFSR – Rossiya Sovet Federativ Sotsialistik Respublikasi

AQSH – Amerika Qo‘shma Shtatlari

BRIKS (ingl. BRICS – Brazil, Russia, India, China, South Afrika) – Braziliya, Rossiya, Hindiston, Xitoy, Janubiy Afrika mamlakatlaridan iborat ittifoq.

ITI – ilmiy-texnik inqilob

YIM – yalpi ichki mahsulot

ASEAN – Janubi-Sharqiy Osiyo davlatlari assotsiatsiyasi

I BOB. XX ASR OXIRI – XXI ASR BOSHLARIDA DUNYO MAMLAKATLARI

1-MAVZU. XX ASR OXIRI – XXI ASR BOSHLARIDA XALQARO MUNOSABATLAR

Jahon tarixi eng yangi davrining uchinchi bosqichi 1991-yildan boshlanib, hozirgi kungacha bo‘lgan voqealarni o‘rganadi. Bu davrda sotsialistik tizimning barbod bo‘lishi, SSSRning tarqalib ketishi jahon miqyosida kuchlar nisbatiga, qudratli davlatlar o‘rtasida shakllangan muvozanatga katta ta’sir ko‘rsatdi.

Birlashgan Millatlar Tashkiloti qachon tashkil topgan edi?

Bu davrda iqtisodiy va madaniy hayotning globallashuvi, ekologiya muammolarining keskinlashuvi, jahonning juda katta qismida modernizatsiya jarayonlarining tugallanmaganligi bilan bog‘liq ziddiyatlarning kuchayishi xalqaro barqarorlikka jiddiy xavf sola boshladi, ko‘plab mamlakatlardagi murakkab muammolarning manbayiga aylandi.

XX asrning 90-yillari oxirida xalqaro munosabatlar. Ikkinchi jahon urushidan so‘ng jahondagi kuchlar nisbatini belgilab kelgan kapitalistik va sotsialistik harbiy-siyosiy bloklar o‘rtasidagi qarama-qarshilik 1990-yillarda barham topdi. Ammo, ayni paytda, mintaqaviy mojarolar va «kichik urushlar» xavfi kuchayib, shaxs hamda xalqlarning huquq va xavfsizligini himoya qilish, gumanitar-huquqiy, madaniy aloqalarni ta’minlash, obyektiv axborot tarqatish masalalari jahon siyosatining dolzarb muammolariga aylandi.

1990-yillar boshlarida xalqaro munosabatlar tizimida tub burilish yuz berdi. Avval Markaziy va Sharqiy Yevropa mamlakatlarida sotsializmning barbod bo‘lishi, keyin esa SSSRning tarqalib ketishi va «ikki qutbli dunyo» modelining barham topishi natijasida dunyoda bitta qutb, ya’ni AQSH boshchiligida G‘arb davlatlarining hukmronligi o‘rnatildi. Sobiq sotsialistik lager mamlakatlaridagi qiyinchiliklar, Germaniyaning birlashishi va G‘arb davlatlaridagi integratsiyalashuv jarayonlari XX asr oxiri – XXI asr boshlaridagi xalqaro munosabatlarning muhim omiliga aylandi.

Ayni paytda ikki qutbli dunyo tizimining o‘zgarishi bir qator davlatlar siyosiy rivojlanishida keskin burilishga, totalitar mafkuraning barham topishiga olib keldi. Vujudga kelgan mafkuraviy bo‘shliqqa millatchilik, diniy mutaassiblik, tajovuzkorlik g‘oyalari kirib kela boshladi. BMTning tinchliksevarlik harakatlari har doim ham samarali bo‘lmadi. Ikki qutbli dunyo barham topgandan so‘ng global to‘qnashuv xavfi o‘rnini lokal urushlar xavfi egalladi.

Sobiq SSSR va Yugoslaviya hududlaridagi muammolardan tashqari Yaqin Sharqdagi holat ham tangligicha qoldi. Shuningdek, Hindiston va Pokistonning yadro quroliga ega bo‘lish uchun qilgan intilishlari shu mintaqadagi ziddiyatlarni kuchaytirdi.

Dunyoning turli mintaqalaridagi siyosiy beqarorlik yangidan yangi mojarolarni keltirib chiqardi. 1990-yillar oxirida Tropik va Janubiy Afrikaning bir qator mamlakatlari qonli urushlar, davlat to‘ntarishlari, partizanlik harakatlari maydoniga aylandi.

XXI asr boshlaridagi xalqaro munosabatlar. XXI asr boshlariga kelib jahonda yangi qudratli davlatlarning paydo bo‘lishi va ularning muqobil markazlarga aylanish jarayoni ko‘zga tashlanib qoldi. Bu davlatlar ta’sirining oshishida ularning iqtisodiy imkoniyatlarini o‘sishi asosiy omil bo‘ldi. Hindiston, Pokiston va Shimoliy Koreyaning yadro quroliga ega bo‘lishi bu davlatlarning xalqaro munosabatlarda mustaqilligini oshirdi. Eron ham o‘z rolini oshirishga intilib, boshlagan yadroviy dasturi jahon jamoatchiligini qattiq tashvishga soldi.

Rang-barang dunyo

Xitoy va Braziliyaning jadal rivojlanishi ularni «uchinchi dunyo» mamlakatlari qatoridan iqtisodiy rivojlangan mamlakatlarning kuchli o‘nligiga va jahon siyosatining yetakchilari qatoriga olib chiqdi. Shunday jadal rivojlanayotgan boshqa mamlakatlar – Turkiya, Saudiya Arabistoni, Meksika, Fors ko‘rfazi mintaqasidagi arab davlatlari va boshqa davlatlar xalqaro va mintaqaviy munosabatlarga kuchli ta’sir ko‘rsata boshladi. Ayni paytda AQSHning xalqaro munosabatlarda bu davlatlarga ta’siri kamayib bordi. Shu tariqa ko‘pqutbli dunyo modelining shakllanish jarayoni boshlandi. Bu jarayonda har bir davlat o‘z o‘rniga ega bo‘lishga intilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyevning 2017-yil 19-sentabrda BMTning 72-sessiyasida so‘zlagan nutqi ko‘pqutbli dunyo shakllanishi va globallashuv jarayonida O‘zbekistonning o‘rnini belgilab berishga qaratildi. Uning Markaziy Osiyoni tinch va gullab-yashnayotgan hududga aylantirish, Orol muammosini hal qilishda umumjahon ishtiroki, Afg‘onistonda tinchlik o‘rnatish va butun dunyo yoshlarini terrorchilik xavfidan asrab qolish zarurligi haqidagi takliflari jahon jamoatchiligi tomonidan qiziqish bilan kutib olindi.

Dunyo shiddat bilan o‘zgarib bormoqda. Jahonda yangi paydo bo‘lgan qudratli mamlakatlar 2008 – 2009-yillardagi jahon moliyaviy inqirozi YI va AQSHga jiddiy ta’sir ko‘rsatganidan foydalanib, jahon iqtisodiyotida kuchlar nisbatini o‘zgartirishga intilmoqdalar. Ayni paytda jahon iqtisodiyotining boshqaruvchanligini oshirish maqsadida G‘arb davlatlarining rivojlanayotgan mamlakatlar bilan yaqinlashuvi yuz bermoqda. Shu maqsadda jahonning 20 ta iqtisodiy eng yirik mamlakatlari vakillarini birlashtirgan «Katta yigirmalik» – G-20 klubi tashkil qilindi. G-20 mamlakatlari jahon iqtisodiyotiga jiddiy ta’sir ko‘rsatish imkoniyatiga ega. Zero, jahon YIMining 80%i shu mamlakatlar hissasiga to‘g‘ri keladi, Yer yuzi aholisining 2/3 qismi shu mamlakatlarda istiqomat qiladi.

2017-yil 19-sentabrda ...
2008 – 2009-yillardagi ...
Eng yangi davrning uchinchi bosqichi – bu ...

Iqtisodiy hamkorlik va integratsiyaning kuchayishiga qaramasdan, jahon hamjamiyati oldida hal qilinishi lozim bo‘lgan bir qator muammolar turibdi. Ular, avvalo, Yaqin Sharq (Iroq, Falastin, Suriya), Shimoliy Koreya, Ukraina va Afrikadagi mojarolar bilan

bog‘liq. Bu muammolarni hal qilishga G‘arb mamlakatlari, Rossiya va Xitoyning turlicha yondashuvi ular o‘rtasidagi munosabatlarni murakkablashtirmoqda.

Ikki yetakchi yadroviy davlat – AQSH va Rossiya o‘rtasidagi murakkab munosabat jahon jamoatchiligi oldida turgan bir qator dolzarb muammolarni hal qilishga xalaqit bermoqda. Shunday muammolar ichida eng xavflisi xalqaro terrorizmdir. U hozir global jahon sivilizatsiyasining shakllanish jarayoni o‘z yakuniy pallasiga o‘tayotgan davrda yangi sifat kasb etdi va jahon siyosatida katta muammoga aylandi.

Xalqaro munosabatlardagi o‘zgarishlar XXI asrda xalqaro xavfsizlik va hamkorlikka asoslangan yangi dunyo tartibini o‘rnatish g‘oyasining ilgari surilishiga olib keldi. Ammo bu vazifani amalga oshirish jahon mamlakatlari, birinchi o‘rinda, yetakchi davlatlar o‘rtasida hamkorlikni talab qiladi.

«Sovuq urush» yakunlangandan so‘ng xalqaro munosabatlarda, avvalo AQSH va Rossiya o‘rtasida vujudga kelgan hamkorlik holati 2014-yilgacha davom etdi. Shu yili Ukrainada boshlangan siyosiy inqiroz Rossiya va G‘arb davlatlari o‘rtasidagi jiddiy qarama-qarshilikning yangi bosqichiga olib keldi.

1990-yillar boshlarida xalqaro munosabatlar tizimida tub burilish yuz berdi.

AQSH va Rossiya o‘rtasida vujudga kelgan hamkorlik holati 2014-yilgacha davom etdi.

XXI asrga kirib kelgan insoniyat nafaqat global da’vatlarga, balki geosiyosiy holatning o‘zgarishi bilan bog‘liq muammolarga ham duch kelmoqda. Yagona buyuk davlat bo‘lib qolgan AQSH o‘zining yetakchilik rolini jahon hamjamiyatining xohish-irodasi sifatida taqdim etib keldi. Iroq va sobiq Yugoslaviya, Afg‘oniston va Suriyada harbiy kuchning qo‘llanilishi, Shimoliy Atlantika ittifoqining kengayishi, sayyoramizning boshqa mintaqalarida ham kuchdan keng foydalanish AQSHning jahonda mutlaq gegemonligini namoyish qildi. Ammo bugun xalqaro munosabatlarda tobora katta rol o‘ynayotgan Xitoy, Rossiya, Hindiston kabi davlatlarning bunga rozi bo‘lishi qiyin. Vujudga kelgan sharoitda insoniyatning haqiqiy xavfsizligi mamlakatlar va xalqlar o‘rtasidagi qarama-qarshilikning chuqurlashuvi bilan emas, sivilizatsiyani saqlab qolish va uning gullab-yashnashini ta’minlashga qodir bo‘lgan o‘zaro hamkorlik bilan bog‘liq bo‘lib qolmoqda.

Globallashuv – bu jahon mamlakatlarining iqtisodiy, siyosiy, madaniy va diniy jihatdan birlashishi yoki yaqinlashish jarayoni.

Modernizatsiya – bu ijtimoiy tizimni jadal rivojlantirish maqsadida uni to‘liq yoki qisman yangilash, an’anaviy jamiyatdan yangilangan jamiyatga, agrar sivilizatsiyadan industrial sivilizatsiyaga o‘tish jarayoni.

Totalitar mafkura – mafkuraviy rejim shakli bo‘lib, totalitar jamiyatda aholini keng miqyosda ommaviy ravishda mafkuraviy qayta tarbiyalash vositasidir.

Ko‘pqutbli dunyo – jahonda bir-biridan ustun bo‘lmagan bir nechta siyosiy, iqtisodiy, harbiy va madaniy markazlarning (qutblarning) mavjudlik holati.

Uchinchi dunyo – XX asrning ikkinchi yarmiga xos bo‘lgan siyosiy atama. U «sovuq urush»da va u bilan bog‘liq qurollanish poygasida bevosita ishtirok etmayotgan davlatlarga nisbatan qo‘llanilgan. Dastlab AQSH tarafdorlari va sotsialistik lagerga kirmagan barcha mamlakatlar «uchinchi dunyo» deb atalgan.

ITI (ilmiy-texnik inqilob) – fan va texnika taraqqiyotida yangi sifat bosqichiga o‘tish, katta sakrash va uning asosida ishlab chiqaruvchi kuchlarni tubdan qayta qurish.

Integratsiya – bu suveren davlatlar o‘rtasida tovarlar, xizmatlar, moliya, investitsiya, ishchi kuchi erkin harakatlanadigan iqtisodiy kenglikni tashkil qilish maqsadida birlashish jarayoni.

Mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar

1. Ikki qarama-qarshi harbiy-siyosiy bloklar barham topgandan keyin xalqaro munosabatlarning dolzarb muammolari nimalardan iborat bo‘lib qoldi?
2. 1990-yillar boshlarida xalqaro munosabatlarda yuz bergan tub burilish nimalarda namoyon bo‘ldi?
3. XXI asrda ko‘pqutbli dunyo modelining shakllanishi xalqaro munosabatlardagi qanday jarayonlarda ko‘zga tashlanmoqda?
4. Darslikdagi materiallardan foydalanib XX asr oxiri – XXI asr boshlarida xalqaro munosabatlarga ta’sir ko‘rsatayotgan muhim omillarning ro‘yxatini tuzing.

Mustaqil ish

Matnda keltirilgan xarita bilan tanishing va «Rang-barang dunyo» mavzusida esse yozing.

2-MAVZU. SHARQIY YEVROPA MAMLAKATLARIDA DEMOKRATIK INQILOBLAR VA SOTSIALISTIK LAGERNING PARCHALANISHI

Sotsialistik tuzumning parchalanishi. Sharqiy Yevropa mamlakatlarida sotsialistik tuzumning ag‘darilishi turlicha ko‘rinishda amalga oshirildi. Qayta qurish davrida faol islohotlar olib borgan, mafkuraviy plyuralizmni o‘rnata olgan va rahbarlari o‘zgarishlarning muqarrarligini his qilgan mamlakatlarda sotsializmning qulashi ancha silliq kechdi.

Ikkinchi jahon urushi Sharqiy Yevropa mamlakatlari uchun qanday natijalar bilan yakunlandi?

Polshada aholining mamlakatdagi sotsialistik tuzumdan norozilik namoyishlari 1988-yildan boshlab kuchayib bordi va ular siyosiy islohotlarni, Lex Valensa boshchiligidagi «Birdamlik» kasaba uyushmasining erkin faoliyat yuritish huquqini talab qildi.

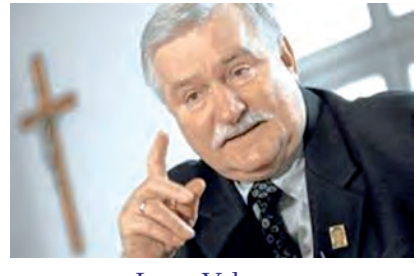

Lex Valensa

1989-yili bo‘lib o‘tgan saylovlar hukmron Polsha birlashgan ishchi partiyasining (PBIP) obro‘yi tushib ketganligi, ayni paytda, muxolifatdagi «Birdamlik» kasaba uyushmasining ommalashib borayotganini ko‘rsatdi. Yangi tarkibdagi parlament konstitutsiyaga o‘zgarish kiritib, Polshani demokratik huquqiy davlat deb e’lon qildi. PBIP o‘z faoliyatini to‘xtatdi. 1990-yili navbatdan tashqari prezidentlik saylovlarida Lex Valensa g‘alaba qozondi.

Ion Iliyesku

Ruminiyada kommunistik rejimning qulashi jiddiy harbiy to‘qnashuv oqibatida yuz berdi. 1989-yil dekabrda Timishoara shahrida aholining N. Chaushesku rejimiga qarshi tinch namoyishi Ruminiya maxfiy xizmati xodimlari tomonidan o‘qqa tutilishi mamlakat bo‘ylab qo‘zg‘olonning boshlanishiga olib keldi. Armiya qo‘zg‘olonchilar tomoniga o‘tdi. Bir necha ming kishilik olomon tank qismlari yordamida Davlat kengashini qamal qildi. Qo‘zg‘olon N. Chaushesku va uning rafiqasini sud qilish, sudning hukmiga ko‘ra otib tashlash jarayoni bilan tugadi. Qo‘zg‘olonda mingdan ortiq kishi halok bo‘ldi. Hokimiyat qo‘zg‘olon kunlari tashkil qilingan Milliy qutqarish fronti qo‘liga o‘tdi. Qo‘mita raisi bo‘lgan Ion Iliyesku 1990-yilgi saylovlarda mamlakat prezidenti etib saylandi.

1988-yildan Polshada ...
1989-yilda Polshada ...
1990-yilda ....
PBIP – bu ...

Ikkinchi jahon urushidan keyingi eng muhim voqealardan biri Germaniyaning birlashishi bo‘ldi. 1980-yillar oxirida Germaniya Demokratik Respublikasida ijtimoy-iqtisodiy va siyosiy inqiroz avj olib, 1989-yil noyabrda ikki nemis davlatini ajratib turgan Berlin devorining qulashiga olib keldi. Bu amalda ikki Germaniya o‘rtasidagi chegaraning ochilishi edi. 1990-yil sentabr oyida Moskvada ikki nemis davlatini bitta – Germaniya Federativ Respublikasiga birlashtirish to‘g‘risida shartnoma imzolandi.

Sharqiy Yevropa mamlakatlari XX asr oxiri – XXI asr boshlarida. Asosan tinch yo‘l bilan amalga oshirilgan demokratik inqiloblar natijasida Sharqiy Yevropa davlatlari rivojlanishning iqtisodiy va siyosiy yo‘nalishi qilib Yevropa Ittifoqini tanladi. Sharqiy Yevropaning ko‘pchilik davlatlari NATOga a’zo bo‘ldi.

Bozor iqtisodiga jadal o‘tish bir qator jiddiy muammolarni keltirib chiqardi. Inflatsiya darajasi va ishsizlikning oshishi, turmush darajasining pasayishi, jamiyatning boylar va ko‘p sonli o‘ta kambag‘allarga ajralishi kuzatildi. Natijada, islohotlar uchun javobgar bo‘lgan hukumatlarni aholi qo‘llamay qo‘ydi. Polshada ijtimoiy muhitning o‘zgarishi natijasida 1990-yillarning eng mashhur siyosatchilari-

dan biri Lex Valensa prezidentlik saylovlarida mag‘lubiyatga uchradi. Kuchli mafkuraviy bosimga qaramasdan, so‘llar Litvada, keyinchalik Albaniyada hokimiyatga keldi.

Markaziy va Sharqiy Yevropa davlatlari

O‘zgarishlar boshqa Yevropa mamlakatlaridagiga nisbatan **Yugoslaviya**da biroz murakkab kechdi. Oltita respublikadan tashkil topgan Yugoslaviya Federativ Respublikasida sotsialistik tuzumning qulashi millatchi va ayirmachi kuchlarning faollashuvi uchun imkoniyat yaratdi. Oqibatda 1991 – 1992-yillari Yugoslaviya davlati tarqalib ketdi. Faqat Serbiya va Chernogoriya federatsiyada qoldi. Sloveniya, Xorvatiya, Bosniya va Gersegovina hamda Makedoniya mustaqil davlatlarga aylandi. Biroq, mustaqil davlatlarga ajralish etnik ziddiyatlarni keskinlashtirib yubordi.

1989-yil noyabrda ... **1990-yili Moskvada ...**
1991 – 1992-yillari ...

1990-yildan keyin Serbiyada musulmon-albanlar o‘zlarining «Kosovo Respublikasi»ni e’lon qildi. Bu Serbiya bilan qurolli mojaroga olib keldi va unga NATO aralashdi. 1999-yili NATO qo‘shinlari Yugoslaviyani bombardimon qildi. Mojaro Yevropa miqyosidagi inqirozga aylandi.

Yugoslaviyaning parchalanishi

Yana bir og‘ir vaziyat Bosniya va Gersegovinada vujudga keldi. Bu yerda serblar, xorvatlar va musulmonlar tarixan qo‘shni yashashgan. Shu sababli etnik farqqa diniy ziddiyat ham qo‘shildi. Bosniya va Gersegovinada milliy ziddiyatlar alohida keskin tus oldi. Aholining yarmini tashkil qilgan serblar Yugoslaviya tarkibidan chiqishni istamadi va o‘zlarining Bosniya serb respublikasini e’lon qildi. 1992 – 1994-yillari serblar, musulmonlar va xorvatlar o‘rtasida harbiy mojaro boshlanib ketdi va bu tinch aholi orasida ham ko‘plab qurbonlarga olib keldi. Bosniyadagi etnik mojarolarni bartaraf qilish uchun bu yerga BMT tinchliksevar kuchlari kiritildi va urush harakatlari to‘xtatildi. 2006-yili o‘tkazilgan referendum natijasiga ko‘ra, Chernogoriya Serbiyadan ajralib chiqdi. Yugoslaviya Respublikasi barham topdi.

Chexoslovakiya milliy muammolarni hal qilishning tinch yo‘lini tanladi. 1992-yili o‘tkazilgan referendum natijasiga ko‘ra, mamlakat aholisi bo‘linishga qaror qildi. Bo‘linish jarayoni jiddiy muhokama qilinib, puxta tayyorlandi. 1993-yil 1-yanvardan jahon xaritasida ikkita mustaqil davlat – Chexiya Respublikasi va Slovakiya Respublikasi paydo bo‘ldi.

Chexoslovakiyada milliy muammolarni hal qilish maqsadida 1992-yili referendum o‘tkazildi.
1999-yili NATO qo‘shinlari Yugoslaviyani bombardimon qildi.

Sharqiy Yevropa mamlakatlarida yuz bergan voqealar sezilarli xalqaro siyosiy o‘zgarishlarga olib keldi. Bu mamlakatlarni endi G‘arbiy Yevropa davlatlarining iqtisodiy va harbiy-siyosiy tashkilotlari – avvalo YI va NATO o‘ziga jalb qildi. Vengriya, Latviya, Litva, Estoniya, Polsha, Sloveniya, Slovakiya va Chexiya, Ruminiya va Bolgariya YIga a’zo bo‘ldi. Bu mamlakatlarda demokratik an’analar mavjud bo‘lganligi va G‘arbiy Yevropa bilan umumiy sivilizatsiyaga mansubligi ularning rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Markaziy va Sharqiy Yevropa mamlakatlarida aholi yashash darajasining o‘sganligi jamiyatda demokratik islohotlarga ishonchni kuchaytirdi.

Ammo bu mamlakatlarning ko‘pchiligida ishsizlik ancha yuqori, bir qism aholi G‘arbiy Yevropaning rivojlangan davlatlariga chiqib, ish izlashga majbur bo‘lmoqda. Shunga qaramasdan, Markaziy va Sharqiy Yevropa G‘arbiy Yevropa bilan iqtisodiy va madaniy tenglik

sari dadil qadam tashlamoqda. Bu davlatlarning eng katta muammolaridan biri jamiyatda korrupsiya darajasining yuqoriligi bo‘lib qolmoqda.

Ko‘ppartiyaviylik prinsipi – bu zamonaviy demokratik mamlakatlarda siyosiy hayotni tashkil qilishning asosiy konstitutsiyaviy tamoyillaridan biri bo‘lib, mafkuraviy plyuralizm (ko‘pxillik)ning yorqin ifodalangan ko‘rinishidir.

Etnik mojaro – odatda, bir-biri bilan qo‘shni yashaydigan turli etnik guruhga mansub jamoalar o‘rtasidagi to‘qnashuv.

Mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar

1. Sharqiy Yevropa mamlakatlarida sotsialistik tuzumning parchalanishi qanday ko‘rinishlarda amalga oshirildi?
2. Sharqiy Yevropa mamlakatlari NATOga a’zo bo‘lishda o‘z xavfsizligining kafolatidan tashqari yana qanday afzalliklarni ko‘rdilar?
3. Sharqiy Yevropa mamlakatlarida sotsializm parchalangandan so‘ng qanday muammolar paydo bo‘ldi?
4. Matndan foydalanib sotsializm parchalangandan so‘ng Sharqiy Yevropada vujudga kelgan yangi davlatlarning ro‘yxatini tuzing.

Mustaqil ish

Xaritadan foydalanib, Markaziy va Sharqiy Yevropa davlatlariga tegishli hududlarni maqomiga ko‘ra tasniflang va izoh bering.

Matndan foydalanib, Sharqiy Yevropa mamlakatlarida demokratik o‘zgarishlar xronologiyasini tuzing.

3-MAVZU. SOVET DAVLATINING PARCHALANISHI VA SOBIQ SOVET RESPUBLIKALARIDA MUSTAQILLIKNING E'LON QILINISHI

MDHning tashkil topishi. 1991-yilning oxiriga kelib barcha sobiq respublikalar SSSR tarkibidan chiqqanligini e'lon qildilar. 1991-yil 8-dekabrda Rossiya, Ukraina va Belarus rahbarlari yig'ilib, SSSR siyosiy birlik sifatida tugatilganligini va Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi (MDH) tuzilganligini tasdiqladilar.

SSSR qachon va qaysi davlatlar ishtirokida tuzilgan edi?

1991-yil 25-dekabr kuni SSSR prezidenti M. Gorbachyov davlat boshlig'i vakolatlarini o'zidan soqit qilganligi to'g'risida bayonot berdi.

1991-yil dekabrda Turkmaniston poytaxti Ashxobod shahrida beshta Markaziy Osiyo respublikalari rahbarlarining uchrashuvi bo'lib, unda a'zo davlatlarning tengligi va barchasining MDH ta'sischisi sifatida ittifoqqa qo'shilishi ma'lum qilindi. 1991-yil dekabrda Qozog'istonning Olmaota shahrida bo'lib o'tgan uchrashuvda Deklaratsiya qabul qilinib, SSSR xalqaro huquq subyekti va geosiyosiy reallik sifatida o'z faoliyatini tugatganligi ta'kidlandi. Shu yil oxirigacha Boltiqbo'yi respublikalari – Latviya, Litva, Estoniyadan tashqari barcha sobiq sovet respublikalari MDH tarkibiga kirdi. Ammo Gruziya 2008-yili, Ukraina esa 2014-yildan MDH faoliyatida qatnashmasligini ma'lum qildi. Mo'g'uliston MDHning bir qator tuzilmalarida kuzatuvchi sifatida ishtirok etib kelmoqda. 2008-yili Afg'oniston MDHga kirish istagini bildirib, hozir MDH parlamentlararo assambleyasida kuzatuvchi sifatida ishtirok etmoqda.

MDH bayrog'i

MDHning tuzilishi SSSR parchalangandan so'ng sobiq sovet respublikalari o'rtasida iqtisodiy va gumanitar aloqalarni saqlab turishda, ijtimoiy va gumanitar halokatlarning oldini olishda, paydo bo'lgan muammolarni hamkorlikda hal etishda muhim rol o'ynadi.

SSSR tarqalgandan keyingi muammolar. SSSR parchalangandan keyin tashkil topgan mustaqil davlatlarda bir qator muammolar vujudga keldi. Shulardan birinchisi siyosiy rivojlanish bilan bog‘liq edi. Sobiq SSSR hududida tashkil topgan mustaqil davlatlarda siyosiy jihatdan demokratik tizimning qaror topishi juda og‘ir kechdi, aksariyat davlatlarda avtoritar rejimlar o‘rnatildi. Buning bir qancha sabablari mavjud. Eng asosiysi, demokratik tamoyillarning e’lon qilinishiga qaramasdan, rahbarlik usullarida, ijtimoiy ongda sovet davridan beri yashab kelayotgan totalitar tafakkur ustunlik qildi. Natijada, sobiq sovet respublikalarida nisbatan demokratik yo‘l bilan hokimiyatga kelgan rahbarlar shu yo‘lni davom ettirmadi, turli xil usullar va bahonalar bilan o‘z shaxsiy hokimiyatini mustahkamlash va uni saqlab qolish yo‘lidan bordi. Muxolifat shafqatsiz bartaraf qilindi va oqibatda avtoritar rejimlar shakllandi.

Sobiq sovet respublikalarining iqtisodiy rivojlanishi biroz boshqacha kechdi. Ularning bir qismida sovet rejali iqtisodiyotining belgilari saqlanib qolgan bo‘lsa-da, asosiy qismi bozor iqtisodiyoti yo‘lini tanladi.

1991-yil dekabrda ... **2008-yili ...**
1991-yil 25-dekabr kuni ...

SSSRning tarqalib ketishi sobiq respublikalar o‘rtasidagi an’anaviy iqtisodiy aloqalarning buzilishiga olib keldi. Mustaqillikka erishgan sobiq sovet respublikalari qaytadan Rossiya ta’siriga tushib qolmaslik uchun ehtiyotkorlik bilan harakat qildilar. Rossiyaning iqtisodiy, texnologik va harbiy imkoniyatlari pasayishi sababli uning xalqaro maydondagi obro‘yi ham tushib ketdi. XX asrning so‘nggi o‘n yilida Rossiyaning jahon xo‘jalik aloqalarida ishtiroki keskin qisqardi.

SSSRning parchalanishi Rossiya uchun geostrategik holatning jiddiy o‘zgarishiga olib keldi. Rossiyaning xalqaro obro‘yi ham pasayib, Yugoslaviya, Iroqdagi kabi keskin xalqaro muammolarni hal qilishda deyarli ishtirok etmadi.

1990-yillarning ikkinchi yarmida Rossiyadagi iqtisodiy-ijtimoiy holat va Rossiyadan tashqaridagi ruslar muammosi alohida dolzarblik kasb etdi. Bunga sobiq SSSRning turli hududlaridan Rossiyaga ko‘chib kelayotganlar muammosi ham qo‘shildi. Shu davrda ruslar dunyodagi eng katta bo‘lingan millat bo‘lib qoldi. SSSR tarqalib ketgandan so‘ng 80 mln rus Rossiya hududidan tashqarida qolib ketdi.

1990-yillarning ikkinchi yarmida ...
1999-yil oxirida ...
XXI asr boshlarida ...

1999-yil oxirida B. Yelsin prezidentlik vakolatlarini V. Putinga topshirdi. 2000-yil mart oyida bo‘lib o‘tgan saylovlarda V. Putin Rossiya prezidenti etib saylandi. U davlatni boshqarish tizimini isloh qildi. Markaziy hokimiyatni mustahkamlab, joylardagi o‘zboshimchalikka chek qo‘ydi. O‘ylab olib borilgan iqtisodiy, ijtimoiy, moliyaviy siyosat tufayli 2000-yillar boshlariga kelib, Rossiya og‘ir ahvoldan chiqib oldi. Tashqi siyosatda AQSH va G‘arbning yetakchi davlatlari bilan munosabatlar tarangligicha qoldi. Ayniqsa, 2014-yili Ukrainada yuz bergan navbatdagi «rangli inqilob» tufayli hokimiyat almashgandan so‘ng Qrimning Rossiyaga qo‘shilishi ortidan G‘arb davlatlari Rossiyaga qarshi iqtisodiy sanksiyalar e’lon qildi, u «Katta sakkizlik» – G-8 dan chiqarildi. Rossiya iqtisodiyotida bir qator muammolar paydo bo‘ldi, rublning qiymati tushib ketdi. Hozir Rossiya BRIKS va SHHT doirasida hamkorlikni kuchaytirmoqda. MDH davlatlari o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlar ham oson kechmadi. Rossiya bilan Ukraina o‘rtasida Qora dengiz flotini bo‘lib olish, Qrim yarimorolidagi Sevastopol shahrining maqomi to‘g‘risida keskin bahslar ketdi. Rossiya bilan Boltiqbo‘yi davlatlari o‘rtasida ham u yerda yashovchi ko‘p sonli rusiyzabon aholi huquqlari va hududiy masalalar bo‘yicha qattiq tortishuvlar bo‘lib o‘tdi. Tojikiston va Moldova respublikalarida fuqarolararo mojarolar yuz berganda, Rossiya o‘zining iqtisodiy va strategik manfaatlari yuzasidan bu muammolarni bartaraf qilishda qatnashdi.

2000-yillardan boshlab MDH davlatlari yaxshi iqtisodiy o‘sish sur’atlarini namoyish etmoqda.
2014-yili Ukrainada «rangli inqilob» tufayli hokimiyat almashdi.

XXI asr boshlarida Rossiya tashqi siyosatida ham jiddiy o‘zgarishlar yuz berdi. MDH davlatlari bilan ham munosabatlarga katta e’tibor berila boshladi. Masalan, 2017-yili O‘zbekiston va Rossiya munosabatlari yangi bosqichga ko‘tarilib, ikki tomonlama yirik hamkorlik kelishuvlari imzolandi.

2000-yillardan boshlab MDH davlatlari yaxshi iqtisodiy o‘sish sur’atlarini ko‘rsatib kelmoqda. 2012-yil natijalari bo‘yicha MDH davlatlarida YIMning o‘sishi 4 % ni tashkil qildi. Aholi jon boshiga YIMning hajmi bo‘yicha MDH mamlakatlari Lotin Amerikasi, Yaqin Sharq kabi mintaqalarni quvib o‘tdi.

Bugungi kunga kelib, MDHdan tashqari mintaqaviy xalqaro tashkilotlar ham paydo bo‘ldi. Shanxay Hamkorlik Tashkiloti (SHHT), Bojxona Ittifoqi shular jumlasidan bo‘lib, O‘zbekiston Respublikasi bu tashkilotlar faoliyatida o‘zaro manfaatdorlik va tenglik asosida qatnashib kelmoqda.

Geostrategiya – davlatning xalqaro maydonda olib boradigan tashqi siyosiy va iqtisodiy faoliyati yo‘nalishlari. Geostrategiya milliy xavfsizlik doktrinasining ajralmas qismi bo‘lib, geosiyosiy yoki geoiqtisodiy makonda o‘z maqsadiga erishish uchun davlat tomonidan qo‘llaniladigan harakat texnologiyalarini ham o‘z ichiga oladi.

«Rangli inqilob» – bu XX asr oxiri – XXI asr boshlaridagi norozilik namoyishlari va ular natijasida yuz bergan hokimiyat almashinuvlarining umumiy nomi.

Mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar

1. SSSR parchalangandan so‘ng sobiq sovet davlati hududida MDH qanday rol o‘ynadi?
2. Mustaqillikka erishgan sobiq sovet respublikalari rivojlanishida qanday siyosiy va iqtisodiy muammolar vujudga keldi?
3. 2010-yillardan keyin Rossiya va MDH davlatlari o‘rtasidagi munosabatlarda qanday o‘zgarishlar yuz berdi?
4. 2000-yillardan boshlab MDH davlatlari rivojlanishida qanday o‘zgarishlar ro‘y berdi?

Mustaqil ish

Internetdan foydalanib, Mustaqil Davlatlar Hamdo‘stligiga doir suratlarni izlab toping va rangli klaster tuzing.

4-MAVZU. 1991–2017-YILLARDA ROSSIYA FEDERATSIYASI

Iqtisodiy islohotlar. 1991-yilgi avgust inqirozidan so‘ng Rossiyada asosiy lavozimlarga demokratik kuchlar vakillari emas, kommunistik partiya faollari keldi. Qayta qurish yillarida bu faollarning ko‘pchiligi kommunistik partiya bilan aloqalarini uzgan bo‘lsa-da, ularning islohotchilik imkoniyatlari cheklangan edi. B. Yelsin tomonidan Bosh vazir lavozimiga taklif qilingan Y. Gaydar Rossiyadagi islohotlarning «arxitektori» bo‘ldi.

«Qayta qurish» qanday sabablarga ko‘ra o‘zini oqlamadi?

Islohotlar juda og‘ir kechdi. Milliy daromad va sanoat ishlab chiqarishi pasayib ketdi. 1992-yil 1-yanvardan erkin qo‘yib yuborilgan narxlar keskin ko‘tarildi. Ko‘pchilik oilalarda oziq-ovqat xarajatlari oila daromadining asosiy qismini tashkil qildi. Oqibatda urushdan keyingi davrda birinchi marta Rossiya aholisi kamaya boshladi.

Inflatsiya va siyosiy beqarorlik investitsiyalarning kirib kelishiga to‘sqinlik qildi. 1999-yilga kelib Rossiyaning tashqi qarzi 130 mlrd dollardan oshib ketdi. Xalqaro moliya tashkilotlari qarz bermay qo‘ydi. Mamlakatning iqtisodiy ahvoli ijtimoiy holatga ham ta’sir ko‘rsatdi. Ishsizlar, qochoqlar, qashshoqlar va boshpanasizlar soni keskin ko‘paydi.

1991-yilgi avgust ... **1992-yil 1-yanvardan ...**
Y. Gaydar ... **1999-yilga kelib ...**

Ichki siyosiy hayot. Siyosiy jabhada ham muhim o‘zgarishlar yuz berdi. 1991-yilgi avgust voqealari, SSSRning tarqalishi va «shok terapiyasi» jamiyatda ijtimoiy tanglikni oshirdi. Ish tashlashlar va siyosiy namoyishlar keng quloch yoydi.

1993-yili prezident B. Yelsin Xalq deputatlari syezdi va Oliy Sovetni tarqatib yubordi, davlat hokimiyatining yangi organlari – Federatsiya

Kengashi va Davlat Dumasiga saylovlar hamda mamlakatning yangi konstitutsiyasi haqida referendum o‘tkazish to‘g‘risida farmonni imzoladi. Oliy Sovet rahbariyati va Konstitutsion sudning ko‘pchilik a’zolari prezident farmonini konstitutsiyaga xilof deb hisoblab, unga qarshi chiqdi.

Rossiya Federatsiyasi

Bunga javoban Oliy Sovet binosi qo‘shinlar tomonidan o‘rab olindi va artilleriyadan o‘qqa tutildi.

1993-yil dekabrda Federatsiya Kengashi va Davlat Dumasiga saylovlar bo‘lib o‘tdi. U birinchi marta partiyaviy ro‘yxat bo‘yicha o‘tkazildi. Saylov natijalariga ko‘ra, Davlat Dumasida «Rossiya yo‘li», LDPR (Rossiya liberal-demokratik partiyasi), KPRF (Rossiya Federatsiyasi kommunistik partiyasi) partiyalari eng ko‘p o‘rinlarni egalladi.

Boris Yelsin

Ovoz berishda qatnashganlarning ko‘pchiligi prezident tomonidan taklif qilingan Rossiya Konstitutsiyasining loyihasini ma’qulladi. Yangi Asosiy qonun qabul qilinishi bilan hokimiyatning sovet tizimi barham topdi.

Shunday qilib, Rossiyada XX asrning 90-yillarida amalga oshirilgan eng muhim siyosiy islohotlar sovetlardan qolgan hokimiyat tizimini buzish, uning o‘rnida zamonaviy va demokratik hokimiyat tizimini yaratish uchun harakatning boshlanishi bo‘ldi.

Millatlararo munosabatlar. Rossiya ko‘pmillatli mamlakat. Shu sababli millatlararo munosabatlar Rossiya uchun doimo dolzarb bo‘lib kelgan. Ayniqsa, katta o‘zgarishlar davrida bu muammo birinchi o‘ringa chiqadi. SSSR tarqalgandan so‘ng og‘ir holat vujudga keldi. 1991-yil oxiri – 1992-yil boshlarida Tatariston, Boshqirdiston va Yoqutistondagi milliy harakatlar o‘zlarining syezdlarini o‘tkazib, ularda RSFSR tarkibidan chiqish masalasi qo‘yildi. Chechen-Ingush Avtonom respublikasida Chechen xalqining umummilliy kongressi avtonomiyani Checheniston va Ingushetiyaga bo‘lishni, Chechenistonning RSFSR tarkibidan chiqishini bildirdi. 1992-yili Tatariston ham o‘z davlat mustaqilligini e’lon qildi.

Bularning hammasi markaziy hokimiyatni Federativ Shartnoma imzolanishini tezlashtirishga majbur qildi. Federativ Shartnoma 1992-yil mart oyida Tatariston va Chechenistondan tashqari barcha subyektlar tomonidan imzolandi. Markaz va mintaqalarning vakolatlari Rossiya Konstitutsiyasida ham o‘z aksini topdi.

1992-yili Tatariston o‘z davlat mustaqilligini e’lon qildi.

1999-yilga kelib, Rossiyaning tashqi qarzi 130 mlrd dollardan oshib ketdi.

Tatariston prezidenti etib saylangan M. Shaymiyev voqealar rivojini o‘z qo‘liga olishga erishdi. Tatariston 1994-yilda federal hokimiyat bilan vakolatlarni taqsimlash to‘g‘risida shartnomani imzoladi.

Checheniston markaz bilan har qanday shartnomalar tuzishni rad etish yo‘lidan bordi. U bilan munosabatlar fojiali xarakter kasb etdi. 1996-yili Checheniston bilan federal markaz o‘rtasida boshlangan urush 2000-yilgacha davom etdi. Bu urush Ikkinchi jahon urushidan so‘ng SSSR hududida yuz bergan eng katta harbiy to‘qnashuv bo‘ldi. Urush Rossiyaga bir necha mlrd dollar zarar yetkazdi, ikki tomondan 120 mingdan ortiq kishi qurbon bo‘ldi.

1990-yillardagi tashqi siyosat. SSSRning tarqalib ketishi Rossiya uchun jiddiy geosiyosiy o‘zgarishlarga olib keldi. Mamlakat Sharqiy va Markaziy Yevropadagi an’anaviy ittifoqchilaridan ayrildi, ular NATO bilan hamkorlik qila boshladilar. Boltiqbo‘yi va boshqa MDH mamlakatlarida milliy yetakchilarning hokimiyatga kelishi ularning ko‘pchiligi bilan Rossiya munosabatlarini murakkablashtirdi.

Qanday qilib bo‘lsa ham, G‘arb bilan munosabatlarni yaxshilash uchun qilingan harakatlar shunga olib keldiki, Rossiya asta-sekin

xalqaro maydonda o‘zining mustaqil rolini yo‘qotib bordi. Yildan yilga oshib borayotgan Rossiyaning G‘arb davlatlariga iqtisodiy qaramligi ham mamlakat xavfsizligiga putur yetkazdi.

Rossiya XXI asrda. B. Yelsin 1999-yil dekabr oyida iste’foga chiqdi. Vaqtincha prezident lavozimini egallagan Vladimir Putin 2000-yil mart oyida bo‘lib o‘tgan saylovlarda Rossiya prezidenti etib saylandi.

1993-yil dekabrda ... **1992-yil martda ...**
1996-yili ... **2000-yil martda ...**

V. Putin o‘zining kuchli davlat hokimiyati tarafdori ekanligini ko‘rsatdi. Yangi prezidentning dastlabki harakatlari jamiyat hayotida davlat hokimiyatining roli va obro‘yini mustahkamlashga qaratildi. Xalqaro maydonda ham Rossiyaning roli tiklanib bordi.

2008-yil avgust oyida Gruziya o‘zining tarkibiy qismi hisoblangan Janubiy Osetiya va Abxaziyada konstitutsion tartibni tiklash maqsadida bu hududlarni artilleriyadan bombardimon qilishni boshladi. Shundan so‘ng mojaroga Rossiya qo‘shinlari aralashib, Gruziya hududigacha bostirib kirdi. Harbiy mojaro tezda yakunlandi. Ammo Rossiya – Gruziya munosabatlari keskin yomonlashdi.

2014-yil fevral oyida Ukrainada hokimiyat almashdi. Qrimda hokimiyatga kelgan rossiyaparastlar Kiyevdagi yangi hukumatni tan olmadi. 2014-yil 16-martda ular referendum o‘tkazib, uning natijasiga binoan Qrimning mustaqilligini e’lon qildi va Rossiya Federatsiyasi tarkibiga kirish to‘g‘risida shartnoma imzoladi.

Vladimir Putin

Rossiyaning Ukrainaga nisbatan siyosatidagi yana bir muammoli jihat Ukrainaning sharqida, xususan, Donetsk va Lugansk viloyatlarida bo‘layotgan voqealar bilan bog‘liq. Bu yerda ham Ukrainadagi hokimiyat almashinuvini tan olmagan bir guruh rusiyzabon yetakchilar tomonidan Donetsk va Lugansk Xalq respublikalari e’lon qilinib, o‘z armiyalarini shakllantirdi.

Tashqi siyosatda Rossiya hal qilishi lozim bo‘lgan masalalardan biri Suriya muammosi bo‘ldi. Rossiyaning harbiy-kosmik kuchlari 2015-yil sentabrdan boshlab Suriyadagi janglarda ishtirok etmoqda. Suriyada ISHID (Iroq va Shom islom davlati) va boshqa xalqaro terrorchi

tashkilotlarga qarshi kurashda Rossiya bir qator yutuqlarga erishdi. Bu unga o‘zining geosiyosiy mavqeyini mustahkamlash imkonini berdi.

Shok terapiyasi – bu iqtisodiy nazariya, shuningdek, shu nazariyaga asoslangan keskin iqtisodiy islohotlar.

Mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar

1. Rossiyada Y. Gaydar hukumati tomonidan amalga oshirilgan iqtisodiy islohotlar qanday natijalarga olib keldi?
2. 1990-yillari Rossiyada amalga oshirilgan eng muhim siyosiy islohotning mohiyati nimadan iborat edi?
3. Rossiyada 1990-yillari vujudga kelgan millatlararo tanglik qanday usullar bilan hal etildi?
4. XXI asrda Rossiya tashqi siyosatda qanday muammolarni hal qilishga urinmoqda?

Mustaqil ish

Xaritaga asoslanib, SSSR parchalanganidan so‘nggi Rossiya Federatsiyasi hududini tahlil eting.

5-MAVZU. 1991 – 2017-YILLARDA UKRAINA, BELARUS VA MOLDOVA RESPUBLIKALARI

Ukraina. 1991-yil 24-avgustda Ukraina o‘z mustaqilligini e’lon qildi. 1991-yil dekabrda o‘tkazilgan referendumda mutlaq ko‘pchilik aholi Ukraina mustaqilligi uchun ovoz berdi.

Referendum bilan birga Ukraina prezidentligiga o‘tkazilgan saylovlarda Leonid Kravchuk Ukrainaning birinchi prezidenti etib saylandi.

Mustaqillik e’lon qilindi. Ammo yuqori samarali, barqaror milliy iqtisodni tashkil qilmasdan real siyosiy mustaqillikni qaror toptirish mumkin

Leonid Kravchuk

emasdi. SSSRni qamrab olgan iqtisodiy inqiroz, umumittifoq iqtisodiy kompleksining barbod bo‘lishi boshqalar qatori Ukrainaga ham jiddiy ta’sir ko‘rsatdi. Mustaqillik e’lon qilinishi paytida Ukraina iqtisodiyoti kuchsiz holatda edi.

Inqiroz sanoat va qishloq xo‘jaligini qamrab oldi. Inqirozdan chiqishning ko‘plab dasturlari ishlab chiqildi, ammo ulardan birortasi ham oxirigacha amalga oshirilmadi.

Sobiq Ittifoqda 1991-yil 19–21-avgust kunlari qanday voqealar sodir bo‘lgan edi?

Ukraina Respublikasi

XX asr 90-yillarining ikkinchi yarmidan ish haqidan qarzdorlikni bartaraf qilish, chet el kreditlari va valuta bozorini tartibga solish hisobiga iqtisodiy holat o‘zgardi, 1996-yili milliy valuta – grivna muomalaga kiritildi. Ammo kutilganidek, chet el investitsiyasi mamlakatga oqib kelmadi, grivna tez qadrsizlanib bordi.

XX asr oxiriga kelib, ko‘plab korxonalarda mulkdorlar almashdi, yangi xo‘jayinlar ishlab chiqarishni tiklashga kirishdi. Yuqori malakali va juda arzon ishchi kuchi hamda qudratli sanoat bazasi Ukraina iqtisodiga mablag‘ kiritishni foydali qilib qo‘ydi. Bu o‘zgarishlar iqtisodning barqarorlashuvini, keyin esa iqtisodiy o‘sishni ta’minladi. Ammo bu ko‘pchilik MDH mamlakatlaridagi singari Ukrainada ham rahbar elitaning korrupsiyalashuviga, aholi katta qismining esa qashshoqlashuviga olib keldi.

Ukrainada davlat qurilishi va siyosiy jarayonlar. Mustaqillikning dastlabki yillarida Ukraina oldida turgan eng muhim vazifalardan biri davlat qurilishi muammosi edi. 1996-yili qabul qilingan Ukraina konstitutsiyasi bu jarayonning huquqiy asosi bo‘ldi.

Pyotr Poroshenko

Ammo siyosiy beqarorlik va iqtisodiy qiyinchiliklar uzoq yillardan beri hal qilinmay kelinayotgan ijtimoiy muammolar bilan qo‘shilib, bir qator siyosiy inqirozlarga olib keldi. 2004-yilgi saylovlarda Viktor Yanukovichning g‘olib deb e’lon qilinishi ko‘pmingkishilik norozilik namoyishiga sabab bo‘ldi. Natijada, o‘tkazilgan uchinchi tur saylovlarida «Bizning Ukraina» bloki yetakchisi Viktor Yushchenko Ukraina prezidenti etib saylandi. Lekin V. Yushchenko mamlakatda katta ijobiy o‘zgarishlar qilishga erisha olmadi. Shu sababli 2010-yilgi saylovlarda V. Yanukovich g‘olib chiqdi. U mamlakatdagi ijtimoiy tizimni to‘liq isloh qilishga kirishdi. Ammo uning 2013-yili Yevroittifoq bilan hamkorlik to‘g‘risida kelishuvni imzolashdan bosh tortishi siyosiy inqirozga sabab bo‘ldi. Kiyev va boshqa shaharlarda ommaviy norozilik chiqishlari bo‘lib, ular ijtimoiy tarmoqlarda «Yevromaydan» nomini oldi. V. Yanukovich Ukrainani tark etdi. 2014-yil bo‘lib o‘tgan saylovlarda Pyotr Poroshenko Ukraina prezidenti etib saylandi.

Qrim Avtonom respublikasi va Sevastopol shahri Rossiyaga qo‘shib olingandan so‘ng esa Ukraina bilan Rossiya o‘rtasidagi munosabatlar o‘ta keskinlashdi.

1991-yil 24-avgustda ... **1996-yili ...**
2004-yilgi ... **2014-yil ...**

Ukrainadagi yangi hokimiyatni jahon jamoatchiligi tan oldi. Agar poytaxtda, shimoliy, markaziy va g‘arbiy mintaqalarda Yevrointegratsiya tomon intilayotgan yangi hukumat tezda tan olinib, aholining xayrixohligiga erishgan bo‘lsa, janubi-sharqiy hududlarda rusiyzabon aholining norozilik chiqishlari kuchayib bordi. Bu hudud aholisi tarixan Rossiya bilan bog‘liq bo‘lgani uchun ikki davlat o‘rtasidagi aloqalarni saqlab qolishni talab qildi va o‘ta o‘ng, ekstremistik, millatchi guruhlarning o‘z mintaqasida tarqalishiga qarshi chiqdi. Rossiyaparast yetakchilar boshchiligidagi bu harakatlar Donetsk va Lugansk viloyatlarida qurolli qarama-qarshilikka aylanib ketdi. Ukraina rahbarlari bu hududlarda antiterror operatsiya boshlanishini e’lon qildi, bu esa ikki tomon o‘rtasida keng miqyosdagi urush harakatlariga olib keldi. 2014-yil sentabr oyida Belarus Respublikasi poytaxti Minsk shahrida Rossiya, Ukraina hamda Donetsk va Lugansk viloyatlari vakillari o‘rtasida harbiy harakatlarni to‘xtatish to‘g‘risida kelishuv imzolandi. Ammo 2015-yil yanvar oyining o‘rtalaridan janglar yana boshlanib ketdi. Shu yil fevral oyida Germaniya, Fransiya, Rossiya va Ukraina davlat rahbarlari Minsk shahriga yig‘ilib, Ukraina sharqida harbiy mojaroni hal etish to‘g‘risida yangi kelishuv imzoladi (Minsk – 2). Ammo urush to‘xtamayapti. 2017-yil noyabr oyida artilleriyadan o‘zaro otishmalar yangidan boshlanib ketdi. G‘arb davlatlari va Ukraina bu mojaroda Rossiyani isyonchilarni qo‘llab-quvvatlashda ayblab kelmoqda. Rossiya esa buni rad etib, mojaro Ukrainaning ichki ishi ekanligini ta’kidlamoqda.

Aleksandr Lukashenko

Belarus Respublikasi. Belarus poytaxti Minsk shahrining 1944-yili nemis fashistlaridan ozod qilingan kuni – 3-iyul Mustaqillik kuni sifatida nishonlanadi.

1994-yil qabul qilingan konstitutsiyaga binoan Belarus Respublikasi unitar demokratik ijtimoiy-huquqiy davlat deb e’lon qilindi. 1994-yil bo‘lib o‘tgan saylovlarda Aleksandr Lukashenko mamlakat prezidenti etib saylandi. Uning tashabbusi bilan referendum

o‘tkazilib, belarus tili bilan bir qatorda rus tiliga ham davlat tili maqomi berildi, davlat bayrog‘i o‘zgartirildi, prezidentning vakolatlari kengaytirildi.

Belarus va Rossiya o‘rtasida Do‘stlik, yaxshi qo‘shnichilik va hamkorlik to‘g‘risida, keyin esa Rossiya va Belarus o‘rtasida Ittifoq davlatni tuzish to‘g‘risida shartnomalar imzolandi. Shartnoma Rossiya va Belarus o‘rtasida yaqinlashuv va huquqiy, iqtisodiy, moliyaviy, bojxona va boshqa tizimlarini birlashtirishni, davlatlararo hokimiyat tizimlarini shakllantirishni, ayni paytda davlatlar mustaqilligi va suvereniteti saqlanib qolishini ko‘zda tutadi.

1996-yili birinchi Umumbelarus xalq yig‘ini mamlakatning 1996 – 2000-yillarga mo‘ljallangan ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi asosiy yo‘nalishlarini tasdiqlagandan so‘ng Belarusda asta-sekin iqtisodiy yuksalish kuzatildi. 2000-yilga kelib sanoat hamda xalq iste’moli mahsulotlarini ishlab chiqarish va aholining real daromadlari inqirozdan oldingi darajadan oshib ketdi. Fuqarolarning o‘rtacha oylik daromadi MDH davlatlari orasida eng yuqorilaridan biri bo‘lib qoldi.

Oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish bo‘yicha ham Belarus MDH davlatlari orasida oldingi o‘rinlardan birini egallaydi. Belarus sut va sut mahsulotlari yetkazib beruvchi dunyoning ilg‘or mamlakatlari qatoriga kiradi.

Moldova Respublikasi. Moldaviya 1991-yil 27-avgustda o‘z mustaqilligini e’lon qildi. Moldova Respublikasi nomini olgan davlatning birinchi prezidenti etib Mircha Snegur saylandi.

1990-yili Moldovaning Ruminiya bilan integratsiyalashuvi jarayonida respublikaning janubi-sharqiy mintaqalaridagi mahalliy rusiyzabon aholi orasida ayirmachilik kayfiyatlari kuchaydi. Ular o‘zlari yashaydigan hududni Dnestrbo‘yi Moldaviya Respublikasi deb e’lon qildi. Bu qonli to‘qnashuvga olib keldi va Rossiya armiyasi aralashgandan so‘ng urush to‘xtatildi.

1991-yil 24-avgustda Ukraina o‘z mustaqilligini e’lon qildi.

Belarusda 3-iyul Mustaqillik kuni sifatida nishonlanadi.

Moldaviya 1991-yil 27-avgustda o‘z mustaqilligini e’lon qildi.

Igor Dodon

Moldova iqtisodiy jihatdan agrar-industrial mamlakatlar qatoriga kiradi. Uning iqlimi qishloq xo‘jaligi uchun juda qulay. Mamlakatda mineral resurslar zaxirasi yo‘q, shu sababli iqtisodiyot qishloq xo‘jaligiga asoslangan. Aholining yarmidan ko‘pi qishloqlarda yashaydi. Eksportning asosiy qismini oziq-ovqat va to‘qimachilik mahsulotlari tashkil qiladi. Moldova – Yevropaning eng kambag‘al mamlakatlaridan biri. Ammo 2009-yilgi inqirozdan so‘ng Moldova jadal rivojlanishni boshlab yubordi.

Shunday bo‘lsa-da, holat beqarorligicha qolmoqda. 2017-yil may oyida bo‘lib o‘tgan prezident saylovlarida Rossiya bilan yaxshi munosabatlar tarafdori bo‘lgan Igor Dodon g‘olib chiqdi.

Korrupsiya – bu amaldor shaxs tomonidan o‘z vakolatlarini va unga ishonib topshirilgan huquqlarni, shuningdek, rasmiy lavozim bilan bog‘liq obro‘yi va aloqalarini qonunga va axloq me’yorlariga xilof ravishda o‘z shaxsiy manfaatlari yo‘lida suiiste’mol qilish.

Antiterror operatsiya – bu terroristik aktni bartaraf qilish, aholi, tashkilot va muassasalarning xavfsizligini ta’minlash, shuningdek, terroristik aktning oqibatlarini bartaraf qilish uchun o‘tkaziladigan maxsus tadbirlar (jangovar, harbiy) kompleksi.

Mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar

1. XX asr oxiriga kelib qanday o‘zgarishlar Ukrainada kapitalistik iqtisodning shakllanishiga olib keldi?
2. Ukrainada 2014-yilgi siyosiy inqiroz natijasida qanday muammolar paydo bo‘ldi?
3. Belarus Respublikasi mustaqillik yillari iqtisodiy rivojlanishda qanday yutuqlarga erishdi?
4. Moldova Respublikasi oldida mustaqillik yillari qanday siyosiy va iqtisodiy muammolar paydo bo‘ldi?
5. Ukraina, Belarus va Moldova respublikalari rivojlanishidagi umumiy jihatlarni ko‘rsatib bering.

Mustaqil ish

Matndan foydalanib, Ukraina, Belarus va Moldova respublikalarining mustaqillik yillarida erishgan yutuq va kamchiliklarini SWOT-chizmasi asosida tahlil qiling va daftaringizga yozing.

Pyotr Poroshenko, Aleksandr Lukashenko, Igor Dodonlar haqidagi ma'lumotlarni izlab toping va tarixiy shaxslar faoliyatiga baho bering.

6-MAVZU. 1991 – 2017-YILLARDA BOLTIQBO'YI DAVLATLARI

Boltiqbo'yi respublikalari deganda, odatda, Latviya, Litva va Estoniya tushuniladi.

O'rta asrlarda Boltiqbo'yi respublikalari hududida qaysi xalqlar yashagan?

Mustaqillik e'lon qilingandan boshlab Boltiqbo'yi respublikalari jadal ravishda bozor iqtisodiyotini joriy qilishga, o'zlarining G'arb davlatlari bilan munosabatlarini mustahkamlashga kirishdi. Uchala davlat ham 2004-yilda NATOga, shu yili YIga a'zo bo'ldi.

Mustaqillik yillarida obro'li xalqaro tashkilotlarga a'zo bo'lgan bu davlatlar shiddat bilan iqtisodiy rivojlanish yo'liga kirdi. Shu jadal rivojlanish tufayli ular «Boltiq yo'lbarslari» deb ataldi. Ammo bunday shiddatli rivojlanish 2008 – 2009-yillardagi inqirozgacha davom etdi.

Latviya. 1988-yili tuzilgan Latviya Xalq fronti mustaqillik uchun kurash boshladi. Natijada 1990-yil 4-mayda Latviya o'z mustaqilligini e'lon qildi.

Mustaqillik yillarida Latviya sovet davrida qurilgan yirik sanoat korxonalarini, jumladan, elektrotexnika buyumlarini ishlab chiqaruvchi eng yirik VEF, mikroavtobuslar ishlab chiqaruvchi RAF zavodlarini yopdi. Bu ko'plab tajribali ishchi-mutaxassislarning qisqarishiga, ishsizlar sonining keskin oshishiga olib keldi. Baliq mahsulotlarini qayta

Latviya prezidenti Raymonds Veyonis

ishlash zavodi ham katta zarar ko‘rdi. Hokimiyatga kelgan yangi siyosiy kuchlar bank sektori va logistikani rivojlantirishga qaror qildi. Dastlab G‘arb davlatlarining investitsiyalari jadal iqtisodiy o‘sishga olib keldi. Ammo 2008-yilgi inqiroz chet el investitsiyalariga to‘liq qaram bo‘lgan mamlakat iqtisodining o‘ta beqarorligini ko‘rsatdi va katta zarar yetkazdi. Shu davrdan Latviyada iqtisodiy rivojlanish ko‘rsatkichlari tushib ketdi. 2010-yilga kelib mamlakat yalpi milliy mahsuloti hajmi 1990-yilgi ko‘rsatkichga ham yetmadi.

Ishsizlikning yuqori darajasi tufayli aholi ish izlab ommaviy ravishda G‘arb davlatlariga ketishga majbur bo‘lmoqda. SSSR tarqalgandan so‘ng Latviya aholisi 400 ming kishiga kamaydi.

Mamlakat oldida turgan muammolardan yana biri etnik muammodir. Mustaqillik yillarida sovetlar davrida bu yerga ko‘chib kelgan rusiyzabon aholiga va ularning avlodlariga Latviya fuqaroligi berilmadi. Rusiyzabon aholi hozir Latviya aholisining 30% ini tashkil qilmoqda. Mamlakatda latish va rus millatiga mansub fuqarolar o‘rtasida munosabat ham tarangligicha qolmoqda.

Litva. 1988-yil iyunda Litvada «Sayudis» («Harakat») tashkiloti tuzildi va o‘z oldiga Litvaning mustaqillikka erishishini ta’minlash vazifasini qo‘ydi.

Boltiqbo‘yi davlatlari

1990-yil 11-martda Litva Oliy Soveti Litva Respublikasining mustaqilligini e’lon qildi. Ammo mustaqillik osonlikcha qo‘lga kiritilmadi. 1991-yil 13-yanvar kuni Vilnyusda mustaqillikni qo‘llab o‘tkazilgan namoyishda teleminora va parlament binosini sovet qo‘shinlaridan himoya qilgan 14 nafar namoyishchi halok bo‘ldi. Shu davrdan Litva bilan tugab borayotgan SSSR rahbarlari o‘rtasidagi munosabatlar deyarli uzildi.

«Boltiq yo‘lbarslari» ... 1991-yil 13-yanvar kuni ... 2008-yilgi ... 2010-yilga kelib ...

Bu respublikaning etnik tarkibi Latviya va Estoniyaga nisbatan birxilligi bilan ajralib turadi. Aholining 90% ga yaqinini litvaliklar tashkil qiladi. Shu sababli mustaqillikdan so‘ng mamlakatda yashovchi barcha aholiga millatidan qat’i nazar Litva fuqaroligi berildi.

Litva ham 2008-yildan keyin og‘ir ijtimoiy-iqtisodiy inqirozni boshdan kechirdi. 2010-yili ishsizlar soni 20% ga yaqinlashdi. Odamlarning ish izlab ko‘plab Yevropa mamlakatlariga ko‘chib ketishi oqibatida aholi soni umuman o‘smayapti, aksincha, kamaymoqda. Inqiroz tufayli ko‘plab litvaliklar G‘arbga ko‘chib ketdi.

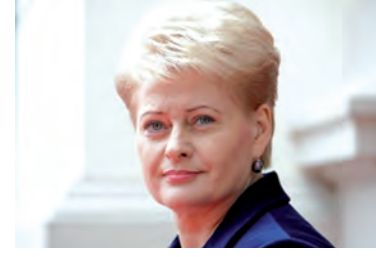

Litva prezidenti Dalya Gribauskayte

Estoniya. Estoniyada «Xalq fronti» 1988-yili tashkil qilindi. U qayta qurishni qo‘llab-quvvatlashini e’lon qilib, respublikaning SSSR tarkibidan chiqishini o‘zining ochiq vazifasi qilib qo‘ymadi.

1990-yil 4-mayda Latviya o‘z mustaqilligini e’lon qildi.

1990-yil 11-martda Litva Oliy Soveti Litva Respublikasining mustaqilligini e’lon qildi.

1988-yil 16-noyabrda Estoniya Oliy Soveti «Estoniya SSRning davlat suvereniteti to‘g‘risida deklaratsiya»ni qabul qildi.

Shunday bo‘lsa-da, 1988-yil 16-noyabrda Estoniya Oliy Soveti «Estoniya SSRning davlat suvereniteti to‘g‘risida deklaratsiya»ni qabul qildi.

Estoniya prezidenti Kersti Kalyulayd

Boltiqbo‘yi respublikalari ichida eng shimoliysi bo‘lgan Estoniya ham sovet davrida jadal industrlashtirildi. Ko‘plab malakali ishchilarning jalb qilinishi mamlakatdagi demografik va etnik holatni o‘zgartirdi. Mamlakat aholisida estonlarning ulushi qisqarib bordi, aholining ancha qismini ruslar tashkil qildi. Mustaqillik e’lon qilingandan so‘ng Estoniya ruslarning fuqarolik olishlariga to‘siq bo‘luvchi qat’iy qonunlar qabul qildi. Bu ruslarning Estoniyani tark etishiga olib kelmadi, ammo millatlararo munosabatlarni murakkablashtirdi. Buning ustiga, Estoniyada (umuman Boltiqbo‘yi davlatlarida) sovet davri, ayniqsa, urush davridan qolgan yodgorliklarni yo‘q qilish yoki shahar chekkasiga ko‘chirish Rossiyaning noroziligiga sabab bo‘lib, ikki tomon munosabatlarida katta muammolarni keltirib chiqarmoqda. 2011-yili rusiyzabon aholi vakillari bilan eston politsiyasi o‘rtasida bo‘lib o‘tgan to‘qnashuvda 1 kishi halok bo‘ldi, ko‘plar yaralandi.

Qiyinchiliklarga qaramasdan, Boltiqbo‘yi mamlakatlari Yevroittifoqqa integratsiyalashuv yo‘lidan ketmoqda. Ularning barchasi yevro pul birligi hududiga kirgan.

Ukrainadagi inqirozdan keyin Rossiyaning tajovuzkor siyosatidan xavotirga tushgan Boltiqbo‘yi davlatlari va NATO rahbarlari bu mamlakatlardagi NATO harbiy kuchlarini ko‘paytirishga kirishdi. 2016 – 2017-yillari Boltiqbo‘yi mamlakatlariga NATOning kichik sonli harbiy texnikasi va qo‘shinlari joylashtirildi. Ayniqsa, Rossiya va Belarus tomonidan hamkorlikda o‘tkazilgan «G‘arb – 2017» harbiy mashqlaridan so‘ng Boltiqbo‘yi mamlakatlarida Rossiyaning bu yerdagi siyosatidan xavotir va g‘ayrirus tashviqot kuchayib ketdi. Bunday holat, o‘z navbatida, Rossiyaning ham noroziligiga sabab bo‘lmoqda.

Demografiya – bu aholi va uning ko‘payish qonuniyatlari to‘g‘risidagi fan. U aholining son jihatidan tarkibi, uning o‘zgarishi, joylashishi va shu kabilarni o‘rganadi.

Logistika – bu tovarlar, yuklar va shu kabilarni bir hududdan boshqasiga yetkazib berishning tizimini tashkil qilish.

Mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar

1. Mustaqillik yillarida Boltiqbo‘yi davlatlari G‘arb bilan munosabatlarda qanday yo‘ldan bordi?
2. Mustaqillik yillari Latviya qanday iqtisodiy va ijtimoiy muammolarga duch keldi?
3. Litva Respublikasi qanday jihatlari bilan Latviya va Estoniyadan farq qiladi?
4. Estoniya bilan Rossiya o‘rtasidagi munosabatlarda qanday muammolar mavjud?

Mustaqil ish

1991-yil Sovet Ittifoqi parchalangandan so‘nggi Boltiqbo‘yi davlatlari xaritasini tahlil qiling va chegaralarni aniqlashtiring.

7-MAVZU. 1991 – 2017-YILLARDA KAVKAZORTI DAVLATLARI

Ozarbayjon Respublikasi 1991-yil 18-oktabr kuni o‘z mustaqilligini e’lon qildi. Ozarbayjon 1991-yildan beri o‘tgan vaqt davomida o‘zining mustaqil yo‘liga ega davlat ekanligini isbotlab kelmoqda. U mintaqa siyosatida muhim rol o‘ynaydi. Ozarbayjon katta neft va gaz zaxiralariga egaligi, strategik joylashuvi bois Rossiya va G‘arb manfaatlari orasida mohirlik bilan muvozanatni saqlab, o‘z manfaatlarini ta’minlab kelmoqda.

Ammo, tashqi siyosatdagi muvaffaqiyatlarga qaramasdan, bir qator ichki muammolar saqlanib qolmoqda. Bular qatoriga, birinchi navbatda, Tog‘li Qorabog‘ muammosini kiritish mumkin.

XX asrning 80-yillari ikkinchi yarmida Ozarbayjon bilan Armaniston o‘rtasidagi azaliy muammo – Tog‘li Qorabog‘ muammosi yana ko‘tarildi. Tog‘li Qorabog‘ Ozarbayjon hududida joylashgan va asosan arman millatiga mansub aholi yashaydigan avtonom viloyat edi. Tog‘li Qorabog‘ avtonom viloyati rahbarlarining viloyatni Armaniston tarkibiga qo‘shishini so‘rab qilgan murojaati mintaqadagi milliy muammolarni chigallashtirib yubordi.

1990-yili Boku shahrida muxolifatchi siyosiy tashkilot – Ozarbayjon Xalq frontining namoyishi boshlandi. Xalq fronti Abulfayz Elchibey boshchiligida Milliy mudofaa kengashi tuzilganligini e'lon qildi. Xalq frontining millatchilik ruhidagi mitinglari Bokudagi armanlar qirg'iniga bevosita turtki bo'ldi. Bunga qarshi Bokuga Sovet armiyasi qo'shinlari kiritildi. Mamlakatda favqulodda holat e'lon qilindi. Armiyaning kiritilishi Ozarbayjon uchun katta fojia bo'ldi. To'qnashuvlarda yuzlab kishilar halok bo'ldi.

Kavkazorti davlatlari

Abulfayz Elchibey

1992-yil mayda Bokuda davlat to'ntarishi amalga oshirilib, prezident Ayaz Mutalibov hokimiyatdan ag'darildi va A.Elchibey boshchiligidagi Xalq fronti hokimiyatga keldi. Ammo Xalq fronti mamlakatda tinchlik va totuvlikni ta'minlay olmadi. Natijada Milliy Majlis A. Elchibeyni lavozimidan mahrum qilib, uning vakolatlarini Ozarbayjon Milliy Majlisi raisi bo'lgan Geydar Aliyevga top-

shirdi. 1993-yili bo‘lib o‘tgan prezidentlik saylovlarida G. Aliyev Ozarbayjon Respublikasi Prezidenti etib saylandi.

Geydar Aliyev

G. Aliyev hokimiyatga kelgandan keyin respublikadagi ziddiyatli ahvolni yumshatishga erishdi. U prezidentlik qilgan o‘n yil Ozarbayjonda unchalik demokratik bo‘lmasa-da, mamlakatning tinch taraqqiyotini ta’minladi, qo‘shnilar bilan yaxshi hamkorlik munosabatlari o‘rnatildi. Tog‘li Qorabog‘ masalasi hal qilinmagan bo‘lsa ham, faol jang harakatlari to‘xtatildi, muzokaralar boshlandi.

2003-yil dekabrda G. Aliyev vafot etganidan so‘ng mamlakat prezidenti etib uning o‘g‘li Ilhom Aliyev saylandi. I. Aliyev otasining siyosatini davom ettirib kelmoqda.

Zviad Gamsaxurdiya

Gruziya. 1991-yil mart oyida o‘tkazilgan referendumda Gruziya aholisining mutlaq katta qismi mamlakat mustaqilligi uchun ovoz berdi. 1991-yil 9-aprel kuni Gruziya o‘z mustaqilligini e’lon qildi. Ayni paytda prezident lavozimi joriy qilindi. Shu yili bo‘lib o‘tgan prezident saylovlarida muxolifat yetakchisi Zviad Gamsaxurdiya mamlakat prezidenti etib saylandi. Boshqaruv tajribasiga ega bo‘lmagan Z.Gamsaxurdiya o‘zining sakkiz oylik prezidentlik davrida mamlakat elitasi, ziyolilar bilan munosabatlarini buzdi, millatlararo munosabatlarni keskinlashtirib, gruzin-abxaz mojarosini keltirib chiqardi. 1991-yili Gruziya xalq demokratik partiyasi rahbarlari Z. Gamsaxurdiyaning iste’foga chiqishini talab qildi. Mamlakatda isyon boshlanib, Tbilisida haqiqiy janglar bo‘lib o‘tdi. Z. Gamsaxurdiya o‘z tarafdorlari bilan Tbilisini tark etdi.

Z. Gamsaxurdiya prezidentlikdan chetlashtirilgandan so‘ng hokimiyat Eduard Shevardnadze boshchiligidagi Davlat kengashiga o‘tdi. Bu paytda mamlakatda ahvol og‘ir, gruzin-osetin urushi davom etayotgan edi. E. Shevardnadze bu urushni to‘xtatishga erishdi.

Shu yil oktabrda o‘tkazilgan saylovlarda E.Shevardnadze Gruziya Oliy Kengashi raisi etib saylandi. Ammo mamlakatda yig‘ilib qolgan muammolar, ayniqsa, iqtisodiy ahvolning og‘irligi E.Shevardnadze boshqaruviga nisbatan aholining noroziligini kuchaytirdi. 2003-yili o‘tkazilgan parlament saylovlaridan so‘ng E.Shevardnadze iste’foga chiqqanligini e’lon qildi. Yangi saylovlarda Mixail Saakashvili g‘olib

chiqdi. Bu jarayonlar Gruziya va G‘arb matbuotida «Atirgullar inqilobi» nomini oldi. Hokimiyatga ko‘pchiligi G‘arb davlatlarida ta’lim olgan «yangi demokratlar» keldi.

Mixail Saakashvili

M. Saakashvili hukumati Gruziyada fuqarolarning davlat organlariga murojaat qilishini yengillashtirish, soliqlarni kamaytirish, davlat mulkini xususiylashtirish kabi muhim islohotlarni amalga oshirdi. Mamlakatda korrupsiyaga qarshi kurash e’lon qilindi. Ammo M. Saakashvili davrida ham Gruziya bilan Janubiy Osetiya o‘rtasidagi mojaro o‘z yechimini topmadi. 2008-yil avgustda Gruziya, Rossiya, Janubiy Osetiya va Abxaziya ishtirokida bo‘lib o‘tgan harbiy to‘qnashuv oqibatida Rossiya Abxaziya va Janubiy Osetiyaning mustaqilligini tan olib, ular bilan ikki tomonlama munosabatlar o‘rnatdi.

2012-yili bo‘lib o‘tgan parlament saylovlarida muxolifatchi «Gruziya orzusi» partiyasi g‘olib chiqdi. Shu partiya vakili Georgiy Margvelashvili Gruziya prezidenti etib saylandi.

2016-yili bo‘lib o‘tgan parlament saylovlarida ham «Gruziya orzusi» g‘alaba qozondi.

1992-yil mayda ... 1993-yil ...
1991-yil martda Gruziya ...
1990-yili Boku shahrida ...

Armaniston. 1991-yil 21-sentabrda Armanistonda respublika maqomi bo‘yicha referendum o‘tkazildi. Unda qatnashganlarning mutlaq ko‘pchiligi Armanistonning SSSR tarkibidan chiqishi uchun ovoz berdi. Shundan so‘ng «Armanistonning davlat mustaqilligi to‘g‘risida deklaratsiya» qabul qilindi. Shu tariqa referendum Armanistonda respublika tuzumini o‘rnatdi. 1991-yil oktabrda bo‘lib o‘tgan saylovlarda Levon Ter-Petrosyan Armanistonning birinchi prezidenti etib saylandi.

Armanistonning mustaqil davlatga aylanishi boshqa respublikalarga nisbatan o‘zgacha asosda yuz berdi. XX asrning 80-yillari ikkinchi yarmidayoq mustaqillik uchun kurash tashqi omil – Tog‘li Qorabog‘ muammosi qizigan bir paytda boshlandi. Tog‘li Qorabog‘ni qo‘shib olish arman jamiyatida etnik birlashish, tarixiy adolatning qaror topishi sifatida qaraldi. Bu kurash jarayonida kommunistik partiya rahbar-

lari o‘rniga kelgan milliy siyosiy elita shakllandi. Shu elita bugun ham Armanistonning rivojlanish yo‘nalishini belgilab kelmoqda.

Serj Sargsyan

SSSRning so‘nggi yillarida birinchilardan bo‘lib ittifoq markaziga qarshi kurash boshlagan Armaniston, mustaqillikdan so‘ng Moskva bilan munosabatlarini aniq belgilab oldi. Ayrim sobiq respublikalar qatorida sovetlarning aybi uchun zamonaviy Rossiyani ayblamadi. Buning sabablaridan biri Tog‘li Qorabog‘ masalasida Armanistonning Rossiyaga tayanishi edi. Chunki Armanistonning Ozarbayjon va Turkiya bilan chegaralari amalda yopiq, Gruziya bilan munosabatlari murakkab, Eron bilan ancha jiddiy geosiyosiy kelishmovchiliklar mavjud. Shu tariqa Rossiya Armanistonning mintaqadagi yagona ittifoqchisi bo‘lib qolmoqda. 2008-yili Armaniston prezidenti etib saylangan Serj Sargsyan shu siyosatni ustalik bilan davom ettirib kelmoqda.

Armaniston sanoati asosan sovet davrida yaratilgan. U SSSRning ichki bozoriga dastgohlar, uskunalar, to‘qimachilik va boshqa sanoat mahsulotlari yetkazib berib, o‘rniga xomashyo va elektr energiyasi olardi. Qishloq xo‘jaligi yirik agrosanoat komplekslari bazasida rivojlandi.

1991-yil 18-oktabr kuni Ozarbayjon Respublikasi o‘z mustaqilligini e’lon qildi.

1991-yil 9-aprel kuni Gruziya o‘z mustaqilligini e’lon qildi.

1991-yil oktabrda bo‘lib o‘tgan saylovlarda Levon Ter-Petrosyan Armanistonning birinchi prezidenti etib saylandi.

Armaniston – industrial-agrar mamlakat. Uning yerosti qazilma boyliklari ancha katta miqdorni tashkil qiladi. Sintetik kauchuk, to‘qimachilik, oziq-ovqat sanoati, qurilish materiallari ishlab chiqarish va mashinasozlik rivojlangan.

Milliy siyosiy elita (elita – eng yaxshisi, saralangani) – bu jamiyatni boshqarishning ma’lum layoqatiga ega bo‘lgan shaxslar guruhi bo‘lib, ular siyosiy hokimiyatni o‘z qo‘llarida jamlaydi, rahbar lavozimlarni egallaydi, jamiyatni boshqaradi.

Mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar

1. Ozarbayjonda A.Elchibey boshchiligidagi Milliy mudofaa kengashining millatchilik chiqishlari qanday oqibatlarga olib keldi?
2. G. Aliyev prezident etib saylangandan so‘ng Ozarbayjonning ichki va tashqi siyosati qanday o‘zgardi?
3. Gruziyada M.Saakashvili olib borgan islohotlar qanday natijalarga olib keldi?
4. Armanistonning qo‘shni davlatlar bilan munosabatida qanday omil asosiy rol o‘ynaydi?
5. Matndan foydalanib, Kavkazorti mamlakatlaridagi etnik muammolar ro‘yxatini tuzing.

Mustaqil ish

1991-yildan so‘ng Kavkazorti mamlakatlari xaritasini tahlil qiling va chegaralarni aniqlashtiring.

8-MAVZU. 1991 – 2017-YILLARDA MARKAZIY OSIYO DAVLATLARI

Markaziy Osiyo mamlakatlariga, odatda, O‘zbekistondan tashqari Qozog‘iston, Turkmaniston, Tojikiston va Qirg‘iziston kiradi.

Turkiston atamasi qachon paydo bo‘lgan?

Qozog‘iston Respublikasi. 1991-yil 16-dekabrda Qozog‘iston o‘z mustaqilligini e’lon qildi. Shu yili bo‘lib o‘tgan prezidentlik saylovlarida Nursulton Nazarboyev Qozog‘istonning birinchi prezidenti etib saylandi. 1993-yil Qozog‘istonning yangi konstitutsiyasi qabul qilindi. Unda eng katta vakolatlar prezidentga berildi. Hukumat iqtisodiy islohotlarni boshlab yubordi.

1993-yil noyabrda milliy valuta – tenge muomalaga kiritildi. Shu yil dekabrda Qozog‘iston hukumati yirik neft konsernlari bilan Kaspiy dengizining shimoliy qismida qidiruv o‘tkazish to‘g‘risida kelishuv imzoladi. Yirik korxonalarni xususiylashtirish amalga oshirildi. Shu yili parlament mamlakat poytaxtini Akmola shahriga ko‘chirish to‘g‘risida qaror qildi. U 1998-yildan «Ostona» deb ataladigan bo‘ldi.

O‘tgan davrda Qozog‘iston iqtisodiyotining asosiy sohalari neft, gaz va metallurgiya bo‘lib qoldi. Aynan shu sohalarning hisobiga iqtisodiyotning boshqa sohalarida ham jadal o‘sishga erishildi.

Nursulton Nazarboyev

2007-yil fevralda N. Nazarboyev prezidentning vakolat muddatini yetti yildan besh yilga o‘zgartirish, parlament deputatlari sonini oshirish tashabbusi bilan chiqdi. Bu MDH davlatlarida keng tarqalgan siyosiy texnologiya bo‘lib, konstitutsiyada bir kishining ikki muddatdan oshiq prezident bo‘lishiga qo‘yilgan taqiqni chetlab o‘tishning yo‘li bo‘lib qoldi. N. Nazarboyev ham konstitutsiyaga kiritilgan o‘zgarishdan so‘ng prezidentlik saylovlarida yana o‘z nomzodini qo‘yish imkoniga ega bo‘ldi.

2010-yili Qozog‘istonning birinchi prezidenti – Elboshi to‘g‘risida qonun qabul qilindi. Ammo 2011-yili Mangistau viloyatida mehnat sharoiti va oylik maoshidan norozi bo‘lgan neft konlari ishchilarining mustaqillik davridagi eng yirik norozilik namoyishlari bo‘lib o‘tdi. Janaozen shahridagi tartibsizliklarda 15 kishi halok bo‘ldi, o‘nlab namoyishchilar qamoqqa olindi.

2015-yili bo‘lib o‘tgan navbatdan tashqari prezidentlik saylovlarida N. Nazarboyev g‘alaba qozondi.

Turkmaniston. 1991-yil 26-oktabrda referendum o‘tkazilib, unda qatnashganlarning aksariyati Turkmaniston mustaqilligi uchun ovoz berdi. 1991-yil dekabrda mamlakat MDHga a’zo bo‘ldi. 1999-yildan Xalq Majlisi qaroriga ko‘ra Saparmurod Niyozov davlat boshlig‘i lavozimini umrbod egalladi. S.Niyozov hukumati muxolifatchi partiyalar faoliyatini taqiqladi. U «Turkmanboshi» unvonini oldi. S. Niyozovning «Ruhnoma» nomli kitobi ommaviy axborot vositalarida keng targ‘ib qilinib, o‘quv yurtlarida o‘qitildi. S. Ni-

Saparmurod Niyozov

yozov 2006-yili vafot etdi. Turkmaniston prezidenti etib Gurbanguli Berdimuhamedov saylandi.

Markaziy Osiyo davlatlari

Gurbanguli Berdimuhamedov

Mustaqillik yillari avvalida Turkmaniston iqtisodiyoti chuqur inqirozda edi. 1998-yili YIM hajmi 1991-yilga nisbatan ikki marta kamayib ketdi. Mamlakatda oziq-ovqat tanqisligi yuz berdi, aholining yashash darajasi keskin tushib ketdi. Bir qator kundalik iste’mol mollarini fuqarolar o‘rtasida bepul tarqatish va xizmatlarni bepul ko‘rsatish to‘g‘risida qaror qabul qilinishi ahvolni biroz yaxshiladi. Gaz qazib chiqarishning o‘sishi ham mamlakat iqtisodiga katta madad bo‘ldi.

2000-yillarning boshlaridan Turkmaniston inqirozdan chiqib oldi. Tabiiy boyliklar, birinchi o‘rinda tabiiy gazning juda katta zaxiralari ko‘plab mamlakatlar va transmilliy korporatsiyalarni o‘ziga jalb qilmoqda. Ammo so‘nggi yillarda jahonda uglevodorodlarga talabning pasayishi bilan Turkmaniston iqtisodiyotining o‘sish sur’atlari susaydi. 2015-yili mamlakatda boshlangan moliyaviy inqiroz 2016-yili yanada avjiga chiqdi.

2017-yil sentabr oyida Ashxobod shahrida Yopiq inshootlardagi V Osiyo o‘yinlari o‘tkazildi. Bu o‘yinlar Turkmanistonning sayyohlik salohiyatini oshirishga va chet el investitsiyalarining ko‘payishiga xizmat qilishi mumkin.

Tojikiston. 1991-yil 9-sentabr kuni Tojikiston o‘z mustaqilligini e’lon qildi. Mustaqillikdan keyin mamlakatning turli mintaqalaridagi mahalliy elitalar o‘rtasida hokimiyat uchun kurash qizib ketdi. Bu kurash 1992-yildan 1997-yilgacha davom etgan fuqarolar urushiga olib keldi. Urushdan mamlakat juda katta iqtisodiy zarar ko‘rdi.

Imomali Rahmon

1994-yil 6-noyabrda Tojikiston konstitutsiyasi qabul qilindi va shu kuni o‘tkazilgan prezidentlik saylovlarida Imomali Rahmonov Tojikiston Prezidenti etib saylandi.

Mamlakatda tinchlik o‘rnatilgandan so‘ng, hukumat Rossiya, Xitoy, Eron bilan hamkorlik qilib, mamlakat iqtisodiyotini tiklashga kirishdi. Tojikiston tog‘li o‘lka bo‘lganligi uchun uning gidroenergetika imkoniyatlari katta.

1992-yildan 1997-yilgacha ... 1994-yil ...
2000-yil ... 2017-yil ...

Tojikiston 2000-yil Yevroosiyo iqtisodiy hamkorligini ta’sis qilish to‘g‘risidagi shartnomani imzoladi. U Shanxay hamkorlik tashkilotiga, Kollektiv xavfsizlik to‘g‘risida shartnoma tashkilotiga qo‘shildi. Tojikiston, Rossiya, Xitoy va Eron bilan hamkorlikda bir necha yirik investitsion loyihalarni amalga oshirishni boshladi.

Qirg‘iz Respublikasi. 1991-yil 31-avgustda Qirg‘iziston o‘z mustaqilligini e’lon qildi. Shundan so‘ng demokratik jarayonlar yanada chuqurlashib bordi, umumxalq prezidentlik saylovlari o‘tkazilib, unda Asqar

Asqar Akayev

Akayev g‘olib chiqdi. U mamlakatda demokratik islohotlarni o‘tkazish, xalqaro tashkilotlar ko‘z o‘ngida Qirg‘iz Respublikasini demokratik mamlakatga aylantirish borasida ko‘p ishlarni amalga oshirdi. Ammo A. Akayev hokimiyatda turgan 15 yil ichida xalqning ahvoli yetarli darajada yaxshilanmadi. Jamiyatda norozilik va ijtimoiy tanglik ortib bordi.

A. Akayevni hokimiyatdan ag‘darib tashlagan 2005-yilgi «Lolalar inqilobi» juda tez va katta yo‘qotishlarsiz amalga oshirildi. Hokimiyatga kelgan Kurmanbek Bakiyev kuch ishlatar tizimlarga tayanib, jamiyatda shaxsiy hukmronligini mustahkamlashga, muxolifatni butunlay tugatishga harakat qildi. Ammo bu harakat uzoqqa bormadi. 2010-yili «Aprel inqilobi» deb atalgan ommaviy harakat natijasida K. Bakiyev hokimiyati ag‘darib tashlandi. U oila a’zolari bilan mamlakatdan qochib ketdi. Mamlakatda tartibni saqlash uchun Roza Otunbayeva boshchiligida muvaqqat hukumat tashkil qilindi.

1991-yil 16-dekabrda Qozog‘iston o‘z mustaqilligini e’lon qildi.

1991-yil 9-sentabr kuni Tojikiston o‘z mustaqilligini e’lon qildi.

1991-yil 31-avgustda Qirg‘iziston o‘z mustaqilligni e’lon qildi.

Biroq, hokimiyatning kuchsizligidan foydalangan millatchi va ekstremistik kuchlar 2010-yil iyunda Janubiy Qirg‘izistonning O‘sh va Jalolobod shaharlarida bu yerdagi o‘zbek jamoalariga qarshi fitna uyushtirdi.

Almazbek Atambayev

2011-yil oktabrda bo‘lib o‘tgan saylovlarda Qirg‘iziston sotsial-demokratik partiyasi yetakchisi Almazbek Atambayev prezident etib saylandi.

Mustaqillik yillarida Qirg‘iz Respublikasi og‘ir iqtisodiy inqirozni boshdan kechirdi. 1996-yili iqtisodiy barqarorlashuv jarayoni boshlandi. Bu davrda bozor iqtisodiga o‘tish uchun islohotlar o‘tkazilib, ular 2000-yillardan iqtisodiy o‘sishga olib keldi. Asosiy sanoat korxonalari xususiylashtirildi, yerga xususiy mulkchilik joriy qilindi. Oltin va simob

qazib olish keskin oshirildi. Qirg‘iziston oltin qazib chiqarishda MDHda Rossiya va O‘zbekistondan keyin uchinchi o‘ringa chiqdi. 2017-yil sentabr oyida O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Qirg‘izistonga, A. Atambayevning shu yil oktabrda O‘zbekistonga tashrifi ikki davlat o‘rtasidagi munosabatlarning keskin yaxshilanishiga olib keldi.

Qirg‘izistonda iqtisodiyotning o‘sishi jamiyatning ham barqarorlashuviga olib keldi. 2017-yil oktabrda o‘tkazilgan prezidentlik saylovlari natijasiga ko‘ra, hukmron sotsial-demokratik partiya vakili Sooronbay Jeenbekov g‘alaba qozondi. U 2017-yil dekabrda O‘zbekistonga rasmiy tashrif bilan kelib, bir qator shartnomalarni imzoladi.

Siyosiy texnologiya – bu siyosiy faoliyatning ma’lum usullari bo‘lib, ulardan jamiyatning ongiga ta’sir o‘tkazish orqali ma’lum bir siyosiy maqsadga erishish uchun foydalaniladi.

Transmilliy korporatsiya – bu bir nechta mamlakatlarda ishlab chiqarish bo‘limlariga ega bo‘lgan va faoliyatining asosini xalqaro biznes tashkil qiladigan kompaniya.

Mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar

1. Mustaqillik yillarida Qozog‘iston iqtisodiyoti asosan qaysi sohalar hisobiga rivojlandi?
2. G.Berdimuhamedov prezident etib saylangandan so‘ng Turkmanistonning ichki siyosatida qanday o‘zgarishlar yuz berdi?
3. Tojikistonda fuqarolar urushi qanday oqibatlarga olib keldi?
4. Nima uchun Qirg‘izistonda A. Akayev prezidentligi davri norozilik va inqilobga olib keldi?

Mustaqil ish

Internet vositasida «Turkiston – umumiy uyimiz» mavzusida esse yozing va sinfda kichik guruhlarda taqdimot o‘tkazing.

9-MAVZU. G‘ARB MAMLAKATLARIDA INTEGRATSIYALASHUV JARAYONLARINING JADALLASHUVI. YEVROPA ITTIFOQI VA AQSH MUNOSABATLARI

Yevropada integratsiyalashuv jarayoni

Integratsiyalashuv jarayonlari va ularning natijalari. XX asrning ikkinchi yarmida boshlangan kapital, tovarlar, xizmat ko‘rsatish va ishchi kuchining erkin harakatlanishi G‘arbiy Yevropa mamlakatlarida rivojlanish va yashash darajasini bir-biriga yaqinlashtirdi. Ishchi kuchlarining rivojlangan mamlakatlarga mavsumiy yoki shartnoma asosida ishga borishi kam rivojlangan mamlakatlarda ishsizlik muammosini hal qilishga ko‘maklashdi. Qoloq mintaqalarni rivojlantirish umumyevropa dasturlari ham bu mintaqalarning iqtisodiy o‘sishiga yordam berdi.

Ikkinchi jahon urushi Yevropa davlatlari uchun qanday natijalar bilan yakunlandi?

Integratsiya ta’sirida rivojlangan Yevroatlantika mamlakatlarida astasekin yagona iqtisodiy siyosat modeli shakllanib bordi. Ular o‘rtasidagi asosiy farq iqtisodiyot ustidan davlat nazoratining darajasi, unga ta’sir ko‘rsatish usullari bilan bog‘liq edi.

1990-yillardan boshlab Yevropa integratsiyasining keyingi rivojlanishi ikki yo‘nalish bo‘yicha bordi. Birinchidan, yangi a’zolarni qabul qilish yo‘nalishi bo‘lib, 1996-yili a’zolar soni 15 taga yetdi. 2002-yili Kopengagenda (Daniya) bo‘lib o‘tgan uchrashuvda Yevroittifoqqa yangi a’zolar – Vengriya, Kipr, Latviya, Litva, Malta, Polsha, Slovakiya, Sloveniya, Chexiya, Estoniya qabul qilindi. Albatta, yangi a’zolar uchun o‘tish davri ko‘zda tutilgan bo‘lib, bu davr mobaynida ular o‘z qonunchiligini, moliyaviy va iqtisodiy tizimini yagona Yevropa talablariga moslashtirishi lozim edi. Ularga o‘zlarining ichki muammolarini hal qilish uchun Yevroittifoq budjetidan subsidiyalar berildi.

Ikkinchidan, integratsiyaning chuqurlashuvida Yevropa mamlakatlarida o‘zaro siyosiy munosabatlar sohasini ham qamrab olish yo‘lidan borildi. Yevropa parlamentining maqomi oshdi, Yevroparlamentga

to‘g‘ridan to‘g‘ri saylovlar o‘tkaziladigan bo‘ldi. 1987-yili Yevropa Iqtisodiy Hamkorlik tashkilotini YIga aylantirish bilan u «ichki chegaralarsiz makon» bo‘lib qoldi. 1993-yili yagona Yevropa fuqaroligini ta’minlagan Maastrixt kelishuvlari kuchga kirdi. YIga kiruvchi mamlakatlar fuqarolari hech qanday vizasiz Ittifoqning istalgan mamlakatida o‘zi xohlagan muddat yashashi va mahalliy saylovlarda ishtirok etishi mumkin bo‘ldi. Qonunchilikni birxillashtirish huquqiy me’yorlarning yagona Yevropa tizimi shakllanishiga olib keldi. 2002-yili Yevropada (Buyuk Britaniyadan tashqari) yagona valuta – yevro joriy qilinishi YI davlatlarini yanada yaqinlashtirdi. Kelishilgan yagona tashqi va mudofaa siyosati olib borilmoqda. Endi Yevropa Ittifoqiga amalda konfederatsiya tipidagi yagona davlat tuzilmasi sifatida qarash mumkin bo‘ldi. Yevroatlantika mamlakatlarining keyingi integratsiyasi G‘arbiy Yevropa bilan Shimoliy Amerika davlatlarining yanada yaqinlashuvi asosida yuz bermoqda.

1987-yili ... **Maastrixt kelishuvlari ...**

Ammo so‘nggi paytlarda YIga kiruvchi bir qator davlatlar qarzining haddan oshib ketishi katta muammolarni keltirib chiqardi. 2015-yilgi saylovlarda Gretsiyada hokimiyatga kelgan A.Sipras boshchiligidagi so‘llar hukumati mamlakatning qarzini kreditorlar qo‘ygan shartlar bo‘yicha uza olmasligini e’lon qildi. Shundan so‘ng o‘tkazilgan referendumda Gretsiya aholisining ko‘pchiligi hukumatni qo‘llab ovoz berdi. Gretsiya hukumati qarzlarning bir qismidan voz kechishlarini talab qildi. Gretsiya qarzini restrukturizatsiya qilish to‘g‘risida Yevrokomissiya kelishuvga erishgan bo‘lsa-da, Yevropa markaziy banki va Xalqaro valuta fondi bilan muzokaralar yana davom etdi.

Italiya va Ispaniyaning ham qarzlari juda katta miqdorni tashkil qiladi. Ayni paytda YIda iqtisodiy jihatdan yetakchilik qilayotgan Germaniya va Fransiyaning siyosiy bosimidan ham norozilik kuchayib bormoqda. Bu norozilikning yorqin namoyishi Buyuk Britaniyada 2016-yil iyunda o‘tkazilgan referendum bo‘lib, unda ishtirok etgan aholining yarmidan ko‘pi mamlakatning Yevropa Ittifoqidan chiqishi uchun ovoz berdi. 2016-yil sentabrda Bratislava shahrida bo‘lib o‘tgan YI rahbarlari yig‘ilishida ilk bor Buyuk Britaniya bosh vaziri qatnashmadi. Unda nutq so‘zlagan GFR kansleri A. Merkel YI og‘ir inqirozda ekanligini tan oldi.

Bu inqirozning yana bir namoyishi 2017-yil oktabr oyida Ispaniyaning Kataloniya avtonom viloyatida o‘tkazilgan referendum bo‘ldi. Uning natijalariga ko‘ra Kataloniya mustaqilligi e’lon qilindi. Ammo Madriddagi markaziy hokimiyat referendum natijalarini tan olmadi, Kataloniya hukumati a’zolarini qamoqqa oldi va avtonomiyaning to‘g‘ridan to‘g‘ri Madriddan boshqarilishini e’lon qildi.

YI va AQSH munosabatlari. «Sovuq urush» yakunlanib, kommunizm xavfi bartaraf qilingandan so‘ng AQSH bilan YI o‘rtasidagi munosabatlarda ham o‘zgarish yuz berdi. 1990-yili YI va AQSH o‘rtasida Deklaratsiya – Transatlantik xartiya imzolandi. Unda ikkala tomonning yaqin hamkorligi, muhim masalalar bo‘yicha maslahatlashuvlari ta’kidlandi.

2002-yili Kopengagenda (Daniya) bo‘lib o‘tgan uchrashuvda Yevroittifoqqa yangi a’zolar – Vengriya, Kipr, Latviya, Litva, Malta, Polsha, Slovakiya, Sloveniya, Chexiya, Estoniya qabul qilindi.

2002-yili Yevropada (Buyuk Britaniyadan tashqari) yagona valuta – yevro joriy qilindi.

2015-yil saylovlarda Gretsiyada hokimiyatga A.Sipras keldi.

YI va AQSH o‘rtasidagi munosabatlarning o‘ziga xos tomoni shundaki, unda an’anaviy ikki tomonlama shartnomalar mavjud emas. Bu munosabatlar xalqaro tashkilotlarning me’yor va qoidalari bilan tartibga solinadi.

2007-yili YI va AQSH Transatlantik iqtisodiy integratsiyani chuqurlashtirish to‘g‘risida kelishuv imzoladi va Transatlantik iqtisodiy kengash joriy qildi. Ammo tomonlar bu kelishuvni to‘liq amalga oshirishga shoshilmadi. 2000-yillar davomida bir qancha kelishuvlar imzolanib, ular tomonlar o‘rtasidagi aloqalarning turli xususiy jihatlarini tartibga solishga qaratildi.

AQSH va YI dunyoda eng yirik energiya iste’molchilari bo‘lib, ular atmosferaga eng ko‘p zaharli moddalarni chiqaradi. 2000-yillar boshlarida ikki tomon energetika samaradorligi, xavfsizlik va iqlim o‘zgarishi to‘g‘risida bayonot, Iqlim o‘zgarishi to‘g‘risida BMTning Parij konvensiyasini imzoladi. Ammo 2017-yili AQSH prezidenti D.Tramp mamlakatning bu konvensiyadan chiqishini e’lon qildi. AQSH bilan YI o‘rtasidagi munosabatlarda ma’lum kelishmovchiliklar mavjud. Bu kelishmovchiliklar ayniqsa xalqaro muammolarni hal etishdagi yon-

dashuvlarning farqida keskin ko‘zga tashlanmoqda. AQSH xalqaro mojarolarni hal qilishda kuchga tayanish tarafdori, YI esa diplomatik imkoniyatlardan oxirigacha foydalanish lozim deb hisoblaydi. Shunga qaramasdan, ular o‘zaro siyosiy, harbiy-strategik va iqtisodiy hamkorlik manfaatlari orqali bir-biri bilan uzviy bog‘langan. AQSH va YI yagona Yevroatlantik sivilizatsiyaning vakillari bo‘lib, bu ular o‘rtasidagi munosabatlarni belgilovchi asosiy omil hisoblanadi.

Kapital – bu qo‘shimcha qiymat olishda foydalaniladigan moddiy, intellektual va moliyaviy vositalar yig‘indisi.

Subsidiya – davlat yoki boshqa biron-bir muassasa tomonidan boshqa davlat, muassasa, alohida shaxsga ko‘rsatiladigan moliyaviy yoki moddiy yordam.

Restrukturizatsiya – bu qarz yoki kreditni to‘lash shartlarini qayta ko‘rib chiqish va o‘zgartirish.

1990-yili ... **1987-yili ...**
2015-yilgi ... **2017-yili ...**

Mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar

1. 1990-yillari Yevropa integratsiyasi qanday yo‘nalishlar bo‘yicha davom ettirildi?
2. Buyuk Britaniyaning YIdan chiqishiga qanday omillar sabab bo‘ldi?
3. YI va AQSH munosabatlari qanday hujjatga asoslanadi?
4. YI va AQSH o‘rtasida qanday masalalar bo‘yicha kelishmovchiliklar mavjud?

Mustaqil ish

Internet vositasida Transatlantik xartiyaning mazmun-mohiyati bilan tanishing.

10-MAVZU. 1991 – 2017-YILLARDA AMERIKA QO‘SHMA SHTATLARI

Iqtisodiy rivojlanish. 1990-yillar boshida AQSH iqtisodiyotida qisqa muddatli retsessiya kuzatildi. O‘sish sur’atlarining pasayishi xo‘jalikning hamma jabhalarini qamrab oldi. Biroq, 1992-yil bahoridan yalpi ichki mahsulotning o‘sish sur’atlari yana jadallasha boshladi.

Bill Klinton

Bill Klinton prezidentligining dastlabki uch yili AQSHning iqtisodiy rivojlanishi uchun muvaffaqiyatli kechdi. Bu davrda iqtisodiy konyunktura yaxshilanib, ishsizlik darajasi va inflatsiyaning pasayishiga olib keldi.

B.Klinton prezidentligining ikkinchi muddatida uning ma’muriyati ijtimoiy sohani rivojlantirishga katta e’tibor qaratdi. Federal xarajatlarning asosiy qismi inson resurslarini rivojlantirishga sarflandi. AQSHni ijtimoiy davlatga aylantirish boshlandi. Bu siyosat B.Klintonning «yangi iqtisodiy falsafasi» nomini oldi.

AQSH tarixida «Uotergeyt ishi» qaysi prezident faoliyati bilan bog‘liq?

XXI asr boshiga kelib AQSH iqtisodiyoti texnik taraqqiyotning asosiy manbayiga aylandi. Dunyo bo‘yicha yangi texnologiyalarni yaratishga sarflanayotgan barcha xarajatlarning 1/3 qismi AQSH ulushiga to‘g‘ri keladi. Dunyo ishlab chiqarishida yetakchi pozitsiyani ta’minlab turgan makrotexnologiyalarning ham yarmi AQSHga tegishli edi. Jahonning iqtisodiy yetakchisi bo‘lgan AQSH davr muammolarini muvaffaqiyatli hal qilib, XXI asrga yangi iqtisodiyot bilan kirib keldi. Biroq, 2007 – 2008-yillari AQSHning moliya sektorida boshlangan inqiroz 2009-yilga kelib dunyo miqyosidagi global retsessiyaga aylanib ketdi. 2009-yili jahonda ishlab chiqarilgan YIM Ikkinchi jahon urushidan beri birinchi marta salbiy ko‘rsatkichga tushib ketdi. Ishsizlikning misli ko‘rilmagan darajada oshishi mehnat bozorini kuzatishning butun tarixi davomida eng yuqori ko‘rsatkichga yetdi va 2009-yili dunyoda ishsizlar soni 200 mln ga yaqin kishini tashkil

qildi. Miqyosi va oqibatlari bo‘yicha bu inqirozni faqat 1930-yillardagi Buyuk depressiya bilan tenglashtirish mumkin. AQSH iqtisodiyoti 2014-yilga kelib ham to‘liq tiklanmadi.

Amerika Qo‘shma Shtatlari

Siyosiy rivojlanish. 1980-yillar – 1990-yillarning boshlari neokonservatizm g‘oyasining tantanasi davri bo‘ldi. Bu yillari AQSH ichki taraqqiyotda ham, xalqaro maydonda ham katta muvaffaqiyatlarga erishdi. Shunga qaramasdan, 1992-yilgi prezidentlik saylovlarida respublikachi J.Bush kutilmaganda yosh demokrat B.Klintonga yutqazib qo‘ydi. Biroq, demokratlar ham o‘z g‘alabasini mustahkamlay olmadi. 1994-yilgi oraliq saylovlarda demokratlar qaqshatqich mag‘lubiyatga uchradi. Ikkala palatada ham ko‘pchilik o‘rinlarni, ko‘plab shtatlarda gubernatorlik lavozimlarini ham respublikachilar egalladi. Respublikachilar partiyasining obro‘yi va ta’sirini tiklash uchun qulay sharoit paydo bo‘ldi. Ammo demokratlarning ichki va tashqi siyosatdagi muvaffaqiyatlari 1996-yilgi saylovlarda ikkinchi marta B.Klintonning

g‘alabasini ta’minladi. B.Klinton ma’muriyati ijtimoiy sohani o‘z siyosatining ustuvor yo‘nalishi deb e’lon qildi.

Barak Husayn Obama

2000-yilgi saylovlarda yana respublikachilar vakili kichik Jorj Bush prezident etib saylandi. Uning ikkinchi muddat prezidentlik davrida AQSH iqtisodiy inqirozni boshdan kechirdi. Natijada 2008-yili bo‘lib o‘tgan saylovlarda demokratik partiyadan yagona nomzod Barak Obama AQSH prezidenti etib saylandi.

B. Obama prezidentligining ikkinchi muddatida Iroq va Suriyadagi vaziyatning og‘irlashuvi, Yevropa mamlakatlari va AQSHning o‘zida ham terroristik xavfning kuchayishi kabi bir qator muammolar prezident va uning ma’muriyati obro‘yini tushirib yubordi.

1992-yil bahoridan yalpi ichki mahsulotning o‘sish sur’atlari yana jadallasha boshladi.

1992-yilgi saylovlarda respublikachi J.Bush kutilmaganda yosh demokrat B.Klintonga yutqazib qo‘ydi.

Donald Tramp

Natijada 2016-yili bo‘lib o‘tgan prezidentlik saylovlarida demokratlar partiyasidan nomzod Xillari Klinton yutqazib qo‘ydi. AQSHning navbatdagi prezidenti etib respublikachilar partiyasidan nomzod Donald Tramp saylandi.

D. Tramp ichki siyosatda Amerikaning buyukligini tiklash, tashqi siyosatda esa boshqa davlatlar ishlariga aralashmaslikni e’lon qilgan edi. Ammo prezidentlik saylovlariga rossiyalik xakerlarning aralashganligi to‘g‘risidagi gumonlar hamda prezident yordamchilarining Rossiya elchisi bilan xufiya uchrashuvlari D. Trampning obro‘yini tushirib yubordi. Bu esa unga o‘zining saylovoldi va’dalarini bajarish imkoniyatini bermayapti.

Tashqi siyosat. 1990-yillari AQSH tashqi siyosatining asosiy tamoyillari o‘z ahamiyatini saqlab qoldi. Yuqori darajada rivojlangan sanoat mamlakati bo‘lgan AQSH turli mintaqalarda o‘zining hayotiy muhim manfaatlarini himoya qilish uchun nafaqat harbiy vositalarga ega. Sanoat, savdo, moliyaviy, ilmiy-texnik, madaniy va boshqa vositalar ham jahon siyosatida juda katta ahamiyat kasb etadi. AQSH xalqaro maydonda shu vositalarning barchasidan unumli foydalanmoqda.

2009-yili dunyoda ishsizlar soni ... 1992-yilgi ...
1980-yillar – 1990-yillarning boshlari ... 1994-yilgi ...

B. Obama prezidentligining birinchi davrida dunyoda zo‘ravonlikka, ekstremizm va terrorizmga qarshi kurash, AQSHning dunyodagi yetakchilik pozitsiyasini tiklash hukumat tashqi siyosatining ustuvor yo‘nalishi deb e’lon qilindi. 2009-yili dunyoni yadro qurolidan xalos qilish, xalqlar o‘rtasida hamkorlikni rivojlantirish yo‘lida qilgan harakatlari uchun B. Obamaga Nobel tinchlik mukofoti berildi. Ammo ekstremizm va terrorizmga qarshi kurash Afg‘onistonda to‘liq tugallanmay turib, Yaqin Sharqda keskinlikning yangi o‘chog‘i paydo bo‘ldi. Iroqda Saddam Husayn rejimi ag‘darilgandan so‘ng Suriyadagi Bashar Asad rejimiga qarshi kurashda mo‘tadil muxolifatchilarni qo‘llab-quvvatlagan AQSH hukumati ISHID ko‘rinishidagi yangi terroristik guruhning vujudga kelishiga sabab bo‘ldi. Natijada AQSHning dunyodagi yetakchi davlat sifatidagi obro‘yiga putur yetdi.

D. Tramp ma’muriyatiga bir qator tashqi siyosiy muammolar meros qoldi. Ular avvalo xalqaro terrorizmga qarshi kurash hamda Yaqin Sharq va Afg‘onistondagi ahvol bilan bog‘liq. Shuningdek, Xitoy va Rossiya bilan munosabatlarda ham taranglik mavjud bo‘lib, ular ham D. Trampdan diplomatik faollikni talab qilmoqda.

2017-yil noyabr oyida D. Tramp Xitoyga qilgan rasmiy tashrifi davomida ikki davlat o‘rtasidagi munosabatlarning iliqlashuviga, juda katta miqdordagi savdo va investitsiya kelishuvlariga erishdi.

Iqtisodiy konyunktura – bu pulning harakati, foiz stavkalari, valuta kursi, ish haqi, shuningdek, ishlab chiqarish va iste’molning dinamikasi bilan xarakterlanuvchi iqtisodiyotning holati, uning faollik darajasini bildiradi.

Makrotexnologiya – bu belgilangan parametrlarga ko‘ra, ma’lum mahsulot turini yaratish bo‘yicha barcha texnologik jarayonlar (ilmiy-texnik izlanishlar, konstruktorlik ishlari, ishlab chiqarishni tayyorlash, ishlab chiqarish, sotish va loyihani servis qo‘llab-quvvatlash) majmuyi.

Pozitsiya – holat, ma’lum voqea yoki hodisaga nisbatan munosabat.

Retsessiya – bu iqtisodiyotda ishlab chiqarishning nisbatan mo‘tadil, unchalik xavfli bo‘lmagan pasayishini yoki iqtisodiy o‘sish sur’atlarining sekinlashuvini anglatadi.

Mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar

1. B. Klintonning «yangi iqtisodiy siyosati» AQSHda qaysi sohani rivojlantirishga yo‘naltirilgan edi?
2. B. Obama prezidentligining ikkinchi muddatida yuzaga kelgan qanday muammolar prezidentning obro‘yini tushirib yubordi?
3. AQSH dunyoda o‘zining hayotiy manfaatlarini himoya qilish uchun qanday vositalardan foydalanadi?
4. B. Obama prezidentligi davrida AQSH qanday xalqaro muammolarga duch keldi?

Mustaqil ish

Xaritadan foydalanib, AQSH shtatlarini toping va tarixiy voqelik bilan bog‘lab izoh bering.

11-MAVZU. 1991 – 2017-YILLARDA GERMANIYA FEDERATIV RESPUBLIKASI

GFR 1990-yillarda. 1980-yillar oxirida Germaniyaning ikki qismini birlashtirish bo‘yicha muzokaralar muvaffaqiyatli yakunlandi. 1990-yil 3-oktabr kuni yagona Germaniya davlati tashkil topganligi e’lon qilindi. 1990-yil dekabrda navbatdan tashqari parlament saylovlari bo‘lib o‘tdi.

Germaniya davlati qachon va nima sababdan ikki qismga bo‘linib ketgan edi?

1990-yil Germaniya uchun muhim yil bo‘ldi. Ikki Germaniyaning birlashishi GDRdagi iqtisodiy qoloqlikni bartaraf qilish vazifasini keskin qo‘ydi. GDRda bozor mexanizmlarini joriy qilish asosan GFR tomonidan moliyalashtirildi. 1994-yili bo‘lib o‘tgan saylovlarda xristian-demokratlar bilan liberallar koalitsiyasining pozitsiyasi yanada mustahkamlandi. Germaniya sotsial-demokratik partiyasi (GSDP)

yetakchi muxolifatchi partiya bo‘lib qolaverdi. «Yashillar» partiyasi ham ancha katta kuchga aylandi.

1990-yillarning birinchi yarmida iqtisodiy taraqqiyot sur’atlari ilgarigidek yuqori bo‘lmasa-da, GFR dunyoning iqtisodiy yetakchi davlatlaridan biri bo‘lib qolaverdi. Mamlakatda kuchli ijtimoiy siyosat olib borildi. Fuqarolar o‘zlarini yetarli darajada himoyalangan his qildilar. Ammo shu yillari ishsizlik darajasi juda yuqori bo‘lib, bu Germaniya tarixida eng katta ko‘rsatkich edi.

Shunday sharoitda 1998-yilgi parlament saylovlarida GSDP g‘olib chiqdi. Gerxard Shryoder hukumati iqtisodda va ijtimoiy sohada chuqur islohotlarni boshladi: korxonalar uchun eng qulay sharoitlar yaratish, kichik va o‘rta biznesni qo‘llab-quvvatlash va natijada ishsizlikni kamaytirish islohotlarning maqsadi qilib belgilandi. Moliya tizimini qayta qurish, pensiya, tibbiy xizmat va ijtimoiy sug‘urta tizimini isloh qilish boshlandi.

Gerxard Shryoder

Germaniya XXI asrda. XXI asr boshlariga kelib Germaniya ijtimoiy-iqtisodiy va ilmiy-texnik taraqqiyotda sezilarli natijalarga erishdi. U Yevropada eng kuchli iqtisodiy imkoniyatlarga ega bo‘lib, YIM hajmi bo‘yicha AQSH va Yaponiyadan keyin dunyoda uchinchi o‘rinni egalladi.

Angela Merkel

2005-yil sentabrda bo‘lib o‘tgan saylovlarda birorta partiya mutlaq ustunlikka erisha olmadi. Noyabrda bo‘lib o‘tgan bundestag (parlament) yig‘ilishida A.Merkel GFR kansleri etib saylandi. U birinchi ayol-kansler, butun GFR tarixidagi eng yosh federal kansler bo‘ldi.

A.Merkel federativ tizimni isloh qilish, byurokratiyaga qarshi kurashish, ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish, energetika, budjet, moliya va oila, mehnat bozori sohalaridagi siyosati hamda sog‘liqni saqlash tizimini isloh qilish to‘g‘risidagi dasturini e’lon qildi.

1990-yil ...
1994-yil ...
1998-yilgi ...
«Yashillar» partiyasi ...

Biroq, 2008 – 2009-yillardagi inqiroz boshqalar qatori Germaniya iqtisodiga ham katta zarar yetkazdi. Faqat 2014-yilga kelib Germaniyaning iqtisodiy o‘sish sur’atlari inqirozdan oldingi ko‘rsatkichlarga yetib oldi. 2015-yili A. Merkel hokimiyatga kelganligining o‘n yilligi nishonlandi. «Merkel davri» mamlakat tarixidagi muhim davr bo‘lib, unda Germaniya Yevropa Ittifoqining yetakchi davlatiga aylandi. A. Merkel dunyoning eng nufuzli siyosatchilaridan biri bo‘lib qolmoqda.

Germaniya Federativ Respublikasi

2014-yil Ukrainada yuz bergan hokimiyat almashinuvi ortidan Germaniya Rossiyaning Qrimni qo‘shib olishiga qarshi qat’iy pozitsiyani egalladi va boshqa Yevropa mamlakatlari qatori Rossiyaga qarshi sanksiyalar e’lon qildi. A. Merkelning Rossiya rahbarlari bilan munosabati murakkabligicha qolmoqda. Shunga qaramasdan, 2015-yil may oyida Yevropani fashizmdan ozod qilganlarni xotirlash uchun A. Merkel Moskvaga keldi. 2015-yil oxiriga kelib, uning obro‘yi biroz pasaydi. Bunga Suriyadan va urush harakatlari davom etayotgan boshqa mamlakatlardan kelayotgan qochoqlar muammosi sabab bo‘ldi.

Qochoqlarning nemis jamiyatiga ko‘nikish jarayoni ancha og‘ir kechmoqda. Ularning ko‘pchiligi uchun bu juda katta psixologik inqirozga aylanyapti. Masalan, 2016-yili kelib chiqishi eronlik bo‘lgan 18 yoshli Ali Sonboli Myunxen shahridagi savdo markazida «Men nemisman!», degan qichqiriqlar bilan odamlarga qarata o‘q otdi. Natijada 9 kishi halok bo‘ldi, o‘nlab odamlar yaralandi. A. Sonboli o‘zini o‘zi otib o‘ldirdi.

Bu jarayonlar A. Merkel va u boshchilik qilayotgan XDI partiyasi obro‘yining pasayishiga olib keldi. GFR tarkibiga kirgan yerlarda o‘tkazilgan mahalliy saylovlarda bu aniq namoyon bo‘lmoqda.

2017-yil sentabrda bo‘lib o‘tgan parlament saylovlarida A. Merkel boshchiligidagi koalitsiya 33% ovoz oldi. Bu hukumatni shakllantirish uchun yetarli bo‘lmadi. Bir qator partiyalar bilan koalitsiya tuzish uchun o‘tkazgan muzokaralar shu yil noyabr oyida natijasiz yakunlandi.

A. Merkel GFR tarixidagi eng yosh federal kansler lavozimini egallagan.
1998-yilgi parlament saylovlarida GSDP g‘olib chiqdi.

Shunga qaramasdan, zamonaviy Germaniyaning ijtimoiy va madaniy muvaffaqiyatlari ancha katta. Bularning barchasi turmushning yangi, XXI asr da’vatlariga javob bera oladigan yuqori sifatini yaratish imkonini berdi.

Mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar

1. Gerxard Shryoder hukumati iqtisodda va ijtimoiy sohada qanday chuqur islohotlar o‘tkazdi?
2. «Merkel davri» mamlakat tarixida qanday o‘rin tutadi?
3. Germaniyada A. Merkel davrining tashqi siyosati haqida nimalar bilasiz?
4. Zamonaviy Germaniyada bugun qanday muammolar mavjud?

Mustaqil ish

Xaritadan foydalanib, Germaniyadagi ma’muriy birliklarni toping va daftaringizga yozing.

12-MAVZU. 1991 – 2017-YILLARDA BUYUK BRITANIYA

Buyuk Britaniya XX asr oxirida. 1990-yili Buyuk Britaniya bosh vaziri etib saylangan Jon Meyjor siyosati M. Tetcher davridagi neokonservatizm kursini davom ettirishga, ayni paytda «tetcherizm»ning avtoritar boshqaruvga og‘ish hollaridan va boshqa qoldiqlaridan asta-sekin voz kechishga qaratilgan edi. Ammo uning ko‘plab saylovoldi va’dalari amalga oshmasdan qolib ketdi. Shunga qaramasdan, 1992-yil bahor oyida

Jon Meyjor

bo‘lib o‘tgan parlament saylovlari J. Meyjorning taktikasi to‘g‘riligini ko‘rsatdi. Konservatorlar partiyasi saylovlarda g‘olib bo‘ldi.

Buyuk Britaniyada M.Tetcher davrida qanday ishlar amalga oshirildi?

XX asrning 90-yillari birinchi yarmida Buyuk Britaniya iqtisodiyoti uzoq muddatli retsessiya davrini boshdan kechirdi. Inflatsiya juda yuqorilab ketdi. Soliq tizimini isloh qilishga urinish muvaffaqiyat keltirmadi, aksincha, konservatorlar partiyasining obro‘yiga salbiy ta’sir qildi. 1990-yillarning ikkinchi yarmidan iqtisodiy o‘sishning boshlanishi ham konservatorlar partiyasining obro‘yini ko‘tarmadi. J.Meyjor «tetcherizm»dan qat’iy uzoqlashib, o‘zining mustaqil kursini ishlab chiqa olmadi.

Buyuk Britaniya

Shunday holatda o‘zlariga yangi yetakchi va yangi mafkuraviy dasturni tanlagan Leyboristlar partiyasi 1997-yil may oyida bo‘lib o‘tgan parlament saylovlarida g‘olib chiqdi. Partiya yetakchisi yosh Entoni Bler hukumat boshlig‘i bo‘ldi. Endi ular o‘zlarini «yangi leyboristlar» deb atadilar.

Entoni Bler

E. Bler kabineti faoliyatining asosiy yo‘nalishi konstitutsion islohot bo‘ldi. E. Bler va uning safdoshlari fikricha, islohotlar Shotlandiya va Uelsga avtonomiya, Angliya mintaqalariga ko‘proq mustaqillik berishni, saylov haqidagi qonunni isloh qilishni, yuqori palatani qayta tashkil qilish va uning saylanishini joriy qilishni va boshqa bir qator tadbirlarni ko‘zda tutardi. Ammo bu islohotlarni amalga oshirish ancha og‘ir kechdi. Faqat 1999-yilga kelib dastlabki yutuqlarga erishildi. Shotlandiya va Uels milliy assambleyalariga saylovlar o‘tkazildi. Tashqi siyosatda leyboristlar siyosati an’anaviyligicha qoldi. E. Bler hukumati tashqi siyosatdagi barcha masalalarda AQSHning eng yaqin hamkori bo‘ldi.

Buyuk Britaniya XXI asr boshlarida. XXI asr boshlarida Buyuk Britaniya G‘arbiy Yevropaning boshqa davlatlari singari ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishda katta muvaffaqiyatlarga erishdi. Mamlakatda favqulodda qulay holat vujudga keldi. Iqtisodiy o‘sish ko‘rsatkichlari yuqori, ishsizlik va inflatsiya esa so‘nggi o‘n yillar ichida eng past bo‘ldi.

E. Bler hukumati ijtimoiy ehtiyojlar uchun davlat xarajatlarini oshirish siyosatini yuritdi, bu mablag‘larning katta qismi ish o‘rinlarini yaratishga sarflandi. Hukumat ishsizlikni ancha qisqartirishga erishdi. Ammo ijtimoiy ta’minot sohasida hukumat bir qator qat’iy qadamlar qo‘yishga majbur bo‘ldi. Sog‘liqni saqlash davlat xizmati, pensiyalar va ommaviy ta’limga davlat xarajatlari qisqartirildi.

Tashqi siyosatda Buyuk Britaniyaning 2003-yili Iroqqa qarshi koalitsiyada ishtiroki jamiyatda qizg‘in bahslarni keltirib chiqardi. Buyuk Britaniya ushbu «antiterror» koalitsiyada AQSHning asosiy ittifoqchisiga aylandi. Ammo ko‘pchilik inglizlar bu urushga qarshi edi. Leyboristlarning so‘l qanoti ham urushga keskin qarshi chiqdi. E. Bler siyosatidan norozilik ramzi sifatida tashqi ishlar vaziri Robin Kuk iste’foga chiqdi. Shunga qaramasdan, 2005-yili bo‘lib o‘tgan parlament saylovlarida kichik farq bilan leyboristlar partiyasi g‘olib chiqdi. Natijada E. Bler uchinchi muddatga bosh vazir etib saylandi.

2005-yili bo‘lib o‘tgan parlament saylovlarida kichik farq bilan leyboristlar partiyasi g‘alaba qozondi.
Buyuk Britaniya 2003-yili Iroqqa qarshi koalitsiyada ishtirok etdi.

2005-yil Londonda to‘rtta terrorchilik akti amalga oshirildi, natijada o‘nlab kishilar halok bo‘ldi. Javobgarlikni «Al-Qoida» xalqaro terrorchilik tashkiloti o‘z zimmasiga oldi.

2006-yilgi Isroil-Livan urushi yakunlangandan so‘ng, AQSH ortidan Isroilning yonini olgan Britaniya bosh vaziri E. Blerning iste’fosi talab qilindi. E. Blerning muddatidan oldin iste’foga chiqishini ko‘pchilik britaniyaliklar ham qo‘llab-quvvatladi, ular bosh vazirning amerikaparast siyosatidan norozi edi.

2007-yil iyunda E. Bler iste’foga chiqdi. Leyboristlar partiyasining ichki saylovlarida partiyaning yangi yetakchisi va bosh vazir lavozimlarini Gordon Braun egalladi. G. Braun jahon iqtisodiyotining globallashuvi tarafdorlaridan edi. Tashqi savdoda proteksionizm siyosatiga qarshi chiqdi.

Faoliyatining dastlabki davrida G.Braun bir qator tashabbuslar bilan chiqdi va ular jamoatchilik tomonidan ijobiy qabul qilindi. 2008-yili boshlangan jahon moliyaviy inqirozi sharoitida G. Braunning bank tizimini xonavayron bo‘lishdan saqlab qolishga, biznesni qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan qat’iy harakatlari uning obro‘yini oshirdi. Shunga qaramasdan, 2010-yili bo‘lib o‘tgan parlament saylovlarida konservatorlar partiyasi g‘alaba qozondi. Konservatorlar yetakchisi Devid Kemeron Buyuk Britaniya bosh vaziri lavozimini egalladi.

Jon Meyjor siyosati ...
Gordon Braun faoliyati ...
«Yangi leyboristlar» siyosatining ustuvor yo‘nalishi ...

D. Kemeron hukumatining davlat xarajatlarini tejash uchun qilgan bir qator harakatlari natijasida YIMga nisbatan budjet tanqisligi qisqardi. Shunga qaramasdan, bu muammo hamon dolzarbligicha qolmoqda. Bu davrdagi iqtisodiy qiyinchiliklar davlatning butunligiga ham raxna sola boshladi. 2014-yil sentabrda Shotlandiyada Buyuk Britaniyadan ajralib chiqish masalasida umumxalq referendumi o‘tkazilib, unda 45% aholi mustaqillik uchun ovoz berdi.

2015-yili bo‘lib o‘tgan parlament saylovlarida konservatorlar partiyasi yana g‘alaba qozondi. Saylovoldi kampaniyasi davrida bosh vazir D. Kemeron agar konservatorlar g‘alaba qozonsa, Buyuk Britaniyaning Yevroittifoqdan chiqishi masalasini ko‘tarishga va ushbu masala bo‘yicha referendum o‘tkazishga va’da berdi. 2016-yil iyun oyida bo‘lib o‘tgan referendumda ishtirok etgan Buyuk Britaniya aholisining 50 % dan ortig‘i mamlakatning Yevropa Ittifoqidan chiqishi uchun ovoz berdi. Shundan so‘ng bosh vazir D. Kemeron iste’foga chiqdi. Buyuk Britaniya bosh vaziri lavozimini Tereza Mey egalladi.

Devid Kemeron

XX asrning ikkinchi yarmida Buyuk Britaniya mustamlaka imperiyasi to‘liq tugatildi. Ammo Buyuk Britaniya uncha osonlik bilan bo‘lmasa-da, jahonda o‘zining siyosiy va iqtisodiy mavqeyini saqlab kelmoqda. 2016-yil Yevropa Ittifoqidan chiqish uchun ovoz bergan ko‘pchilik inglizlar ham buni mamlakat mustaqilligini qadrlashlari bilan izohladi. Nima bo‘lganda ham, Buyuk Britaniya XXI asrda jahon hamjamiyatining eng muhim a’zolaridan biri bo‘lib qolmoqda.

Tereza Mey

Proteksionizm – ichki bozorni ma’lum cheklovlar (import va eksport boj to‘lovlari, subsidiyalar va boshqa tadbirlar) orqali chet el raqobatidan himoya qilishga qaratilgan siyosat.

Taktika – bu ko‘zlangan maqsadga erishish uchun qo‘llaniladigan usul va vositalar yig‘indisi.

Mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar

1. 1990-yillar oxirida konservatorlar partiyasining mag‘lubiyati sabablari nimada?
2. E.Bler kabineti faoliyatining asosiy yo‘nalishi nimalardan iborat bo‘ldi?

3. D. Kemeron kabinetining iste'foga chiqishining sabablari nimada edi?
4. Buyuk Britaniyaning YIdan chiqishida nimalar asosiy omil bo'ldi?

Mustaqil ish

Xaritadan foydalanib, bosh vazir E.Bler va uning safdoshlari mustaqillik berishni e'tirof etgan hududlarni toping va daftaringizga yozing.

13-MAVZU. 1991 – 2017-YILLARDA FRANSIYA

XX asr oxirlarida Fransiya. 1980-yillar oxirida Fransiya hukumati korxonalar, banklar va sug'urta kompaniyalarini ommaviy xususiylashtirish siyosatini e'lon qilgan edi. Xususiylashtirish yo'llaridan biri – korxonaning uning ishchilari tomonidan sotib olinishi bo'ldi. Ishchilar soni 500 dan 1 ming nafargacha bo'lgan korxonalarning chorak qismi shu yo'l bilan sotib olindi. Iqtisodiy taraqqiyotning 1989 – 1992-yillarga mo'ljallangan rejasi pul aylanishi barqarorligini ta'minlashni, inflatsiyaning pasayishini va iqtisodning raqobatbardoshligini qo'llab-quvvatlashni ko'zda tutardi.

Fransiyada Beshinchi respublika qachon o'rnatilgan edi?

Fransiyani sotsialistlar boshqargan 1980 – 1990-yillar boshlarida xalqaro hayotda eng muhim voqealar sodir bo'ldi: «sovuq urush» yakunlandi, Germaniya birlashdi, Sovet Ittifoqi va Yugoslaviya tarqalib ketdi, G'arbiy Yevropa birlashdi. Fransiya prezidenti Fransua Mitteran va uning hukumati Germaniya bilan yaqinlashish va G'arbiy Yevropa mamlakatlarining birlashishini o'zining asosiy vazifasi deb bildi. Germaniya bilan birga Fransiya G'arbiy Yevropani birlashtirishning eng faol ishtirokchisi bo'ldi. 1990-yil yanvarda Lyuksemburgning Shengen shahrida Fransiya hukumati Shengen kelishuvini imzoladi. Unga binoan Yevropa Iqtisodiy Hamkorligi (YIH) mamlakatlari fuqarolari vizasiz va bojxona nazoratisiz bir-biriga bemalol o'tishi mumkin bo'ldi.

Fransiya Respublikasi

So‘llar hokimiyatda turgan yillarda ular tarafdorlari kutgan natijalarga erishilmadi. Iqtisodiy o‘sish sur’atlari juda past bo‘ldi. 1993-yili ishlab chiqarish hajmi qisqardi. Ishsizlik mislsiz darajaga yetdi. Sotsialistlarning obro‘yi tushib ketdi. Markaziy va Sharqiy Yevropada kommunistik rejimlarning qulashi, SSSR va Yugoslaviyaning tarqalib ketishi, Rossiya hukumati tomonidan rasman kommunizmning qoralanishi nafaqat kommunistlarni, balki butun sotsialistik g‘oyalar va qadriyatlar tizimini obro‘sizlantirdi.

1993-yili Milliy majlisga bo‘lib o‘tgan saylovlarda o‘ng kuchlar parlamentda mutlaq ko‘p o‘ringa ega bo‘ldi. Fransiyaning urushdan keyingi tarixida so‘l kuchlar ilk bor shunday qaqshatqich mag‘lubiyatga uchradi. So‘l kuchlar bunday mag‘lubiyatdan so‘ng uzoq vaqt inqirozdan chiqa olmadi.

1995-yilgi prezidentlik saylovlarida Jak Shirak g‘olib chiqdi va ishsizlikka qarshi kurashni, jamiyatning boylar va qashshoqlarga bo‘linishini bartaraf qilishni asosiy vazifa deb e’lon qildi. Tashqi

siyosatda uning asosiy faoliyati Fransiyaga Yevropa Ittifoqining «yetakchisi» va butun dunyo uchun «erk mayog‘i» rolini qaytarishga qaratildi. Yangi hukumat davlat budjeti kamomadini kamaytirish, bandlikni ta’minlash rejasini e’lon qildi. 1996-yildan YIMning o‘sish sur’atlari, kapital kiritish va shaxsiy iste’mol hajmi oshdi.

1990-yil yanvarda Lyuksemburgning Shengen shahrida Fransiya hukumati Shengen kelishuvini imzoladi.

Postindustrial jamiyat. 1990-yillari Fransiyada postindustrial jamiyatning shakllanish jarayoni davom etdi. Ilmiy-texnik inqilobning shiddat bilan rivojlanishi Fransiyaning qiyofasini o‘zgartirdi. Parij va boshqa yirik shaharlarda osmono‘par binolar paydo bo‘ldi. Butun mamlakatni avtomobil yo‘llari va soatiga 250 – 300 km tezlik bilan yuradigan temiryo‘l trassalari qamrab oldi. Angliya bilan hamkorlikda qurilgan La-Mansh bo‘g‘ozi ostidan o‘tgan temiryo‘l tonneli (Yevrotonnel) – XX asrning eng buyuk muhandislik yutuqlaridan biri 1994-yil may oyida tantanali ravishda ochildi.

Boshqa rivojlangan mamlakatlardagi singari Fransiyada ham elektronika, informatika va ular bilan bog‘liq sanoat sohalari jadal rivojlandi. Industrial jamiyatning ramzi bo‘lgan sanoat sohalari – metallurgiya, ko‘mir qazib chiqarish kabi sohalar asta-sekin tushkunlikka yuz tutdi.

XXI asrda Fransiya. XX – XXI asrlar chegarasida Fransiya barcha muhim ko‘rsatkichlar bo‘yicha dunyoning eng rivojlangan davlatlari qatoriga kirdi. Ammo 2008 – 2009-yillardagi jahon moliyaviy inqirozi Fransiya iqtisodiga juda katta salbiy ta’sir ko‘rsatdi. 2007-yili Fransiya prezidenti etib saylangan Nikolya Sarkozi o‘ng konservativ «Xalq harakati uchun ittifoq» partiyasining yetakchisi edi.

Fransua Olland

2012-yilgi saylovlarda Fransiya prezidenti lavozimiga saylangan FSP (Fransiya sotsialistik partiyasi) yetakchisi Fransua Olland Fransiyaning Yevroittifoqdagi rolini yanada oshirish, Yevropa siyosatida yetakchi davlatlardan biri sifatidagi o‘rnini saqlab qolish uchun harakat qildi. U 2012-yili boylar uchun qo‘shimcha soliq o‘rnatish tashabbusi

bilan chiqdi. Bu tashabbus konstitutsion sud tomonidan bekor qilindi. So‘ng bir jinsli shaxslar o‘rtasida nikohni yoqlab chiqib, uni qonunlashtirdi. Bu katolik cherkovining noroziligiga sabab bo‘ldi.

Suriya va boshqa urush harakatlari bo‘layotgan Sharq mamlakatlaridan kelayotgan muhojirlar oqimi ham Fransiyadagi ijtimoiy holatni keskinlashtirdi. 2015-yil noyabr oyida Parijda sodir etilgan terroristik akt oqibatida yuzdan oshiq kishi halok bo‘ldi, uch yuzdan oshiq odam yaralandi. Bu terrorchilik aktlarini ISHID terrorchi guruhi o‘z zimmasiga oldi.

Shengen kelishuvi ... **1993-yili ...**
1996-yildan ... **2007-yili ...**

Hukumat tomonidan barcha ehtiyot choralari ko‘rilishiga qaramasdan, terroristik aktlar yana takrorlandi.

Emmanyuel Makron

F.Olland Fransiya tarixidagi eng nufuzsiz prezident bo‘lib tarixga kirdi. U 2017-yili bo‘lib o‘tgan prezidentlik saylovlariga o‘z nomzodini qo‘ymadi. Aprel oyida bo‘lib o‘tgan saylovlarning ikkinchi turida «Olg‘a!» harakatining vakili Emmanyuel Makron g‘alaba qozondi. Ayni paytda bu saylovlar Fransiyada ham Germaniyadagi singari multikulturalizm siyosatining barbod bo‘lganligini ko‘rsatdi. Muhojirlar sonining oshishi, terrorizm xavfining kuchayishi sharoitida o‘ng Milliy front partiyasining obro‘yi oshib bordi. Milliy front vakili Marin Le Pen ilk bor prezidentlik saylovlarida ikkinchi turga chiqib, qariyb 34% ovoz oldi.

Mamlakatdagi ko‘plab muammolarga qaramasdan, XXI asr boshlariga kelib, Fransiya ham iqtisodiy, ham siyosiy jihatdan dunyoning yetakchi davlatlaridan biri bo‘lib qolmoqda.

Multikulturalizm – bu bitta mamlakatda va butun dunyoda madaniyatlar xilma-xilligini saqlab qolishga yo‘naltirilgan siyosat hamda bu siyosatni asoslovchi nazariya va mafkura.

Mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar

1. 1990-yillar boshlarida Fransiyada qanday sabablar so‘l kuchlarning mag‘lubiyatiga olib keldi?
2. Fransiyada postindustrial jamiyatning shakllanishi nimalarda namoyon bo‘ldi?
3. 2010-yillar boshlarida qanday sabablar Fransiyada ijtimoiy holatni keskinlashtirdi?
4. XXI asrda Fransiya oldida qanday muammolar paydo bo‘ldi?

Mustaqil ish

Internet vositasida Fransiyaga virtual sayohat uyushtiring va mavzuda o‘rganilgan materiallar asosida tarixiy voqelikni tahlil qiling.

14-MAVZU. 1991 – 2017-YILLARDA ITALIYA

1990-yillarda Italiya. Italiyada postindustrial jamiyatning asoslari o‘tgan asrning 80-yillarida shakllandi. Keng miqyosda sanoat ishlab chiqarishining texnik bazasi va texnologiyasini yangilash jarayoni – ishlab chiqarishga kompyuter boshqaruv tizimini joriy qilish, robotlardan keng foydalanish boshlandi. Eng asosiysi, bu jarayonning oldingi safida kichik korxonalar bordi.

Yevropa iqtisodiy hamkorligini tuzish to‘g‘risida Rim shartnomasi qachon imzolandi?

Jamiyatning ijtimoiy strukturasida ham jiddiy o‘zgarishlar yuz berdi. Jadal rivojlanayotgan xizmat ko‘rsatish sohasida band bo‘lganlar soni tez o‘sdi.

Siyosiy hayotda beqarorlik va hukumatning tez-tez almashishi Italiyaning o‘ziga xos an’anasiga aylandi. Italiyada davlat institutlarining chuqur inqirozi, shuningdek, mafiya tizimlarining faoliyati bilan ham bog‘liq edi. Hokimiyatning yuqori organlarida misli ko‘rilmagan korrupsiya Italiya siyosiy mexanizmining o‘ziga xos to-

monlari bo‘lib qoldi. Saylov bu yerda proporsional tizim bo‘yicha o‘tkazilardi. 1993-yilgi referendumda Italiya aholisi bunday saylov tizimidan voz kechish uchun ovoz berdi.

1980 – 1990-yillar boshlarida ichki siyosiy jarayonlarga an’anaviy partiyalarning ta’siri kamaydi. 1991-yili Italiya kommunistik partiyasi tarqalib ketdi. Uning bazasida Liberal-sotsialistik partiya va Kommunistik uyg‘onish partiyasi tashkil qilindi.

1992-yil fevral oyida mamlakatda «Halol qo‘llar» kampaniyasi boshlanib, hokimiyatning yuqori qatlami va asosiy partiyalar rahbariyatida ommaviy korrupsiya holatlari aniqlandi. Pora olish bilan bog‘liq yangi siyosiy janjal avj oldi. Yirik tadbirkorlar, Xristian-demokratlar partiyasi (XDP) va Italiya sotsialistik partiyasi (ISP) yetakchilari, deputatlar va senatorlar, bir necha vazirlar tergovga tortildi. Italiya prezidenti F.Kossiga iste’foga chiqdi. Jami 20 ming kishi tergov ro‘yxatiga kiritildi. 1992-yil fevraldan boshlab ikki yil ichida poraxo‘rlikda ayblanib uch mingga yaqin kishi, jumladan, sobiq bosh vazirlar, parlament deputatlari, vazirlar qamoqqa olindi. Hokimiyatning oliy rahbariyati bilan mafiya o‘rtasidagi aloqani ochib tashlagan sud jarayoni butun jamiyatni hayratga soldi. Qarshilik harakati to‘lqinida shakllangan partiyaviy-siyosiy tizimning qulashi boshlandi. 1992-yilgi parlament saylovlari asosiy siyosiy partiyalar, jumladan, XDP va ISPning ham jamiyatdagi nufuzi pasayganligini ko‘rsatdi. 1993-yili XDP bazasida Italiya xalq partiyasi tuzildi. ISP tarqalib ketdi. 1994-yil martda bo‘lib o‘tgan parlament saylovlari avvalgi partiyaviy tizimning qulaganligini namoyish qildi. Yangi, hali tanilmagan guruhlar: «Olg‘a, Italiya!», «Shimol ligasi», «Milliy alyans» – neofashistlar va o‘ng natsionalistlar birlashmasi oldingi maydonga chiqdi.

Hukumatni «Shimol ligasi» va «Milliy alyans» koalitsiyasi asosida S.Berluskoni shakllantirdi. Hukumat 1994-yil oxirigacha tura oldi, xolos. Korrupsiyaga qarshi kurash e’lon qilgan S.Berluskonining o‘zi soliq qoidalarini buzganlikda ayblandi va iste’foga chiqdi. Italiyaning yangi hukumati partiyasizlardan tashkil qilindi.

Silvio Berluskoni

1996-yildan hokimiyatda so‘l markazchilar koalitsiyasi turdi. Biroq, ijtimoiy ta’minot tizimini o‘zgartirishga urinish bilan bog‘liq masalalar bo‘yicha koalitsiyada kelishmovchiliklar yuz berdi. Ayni paytda bir qator mafiya guruhlari boshliqlarining qamalishi jamiyat tomonidan qo‘llab-quvvatlandi.

Italiya Respublikasi

1992-yil fevralda mamlakatda «Halol qo'llar» kampaniyasi boshlandi.

1993-yilgi referendumda Italiya aholisi proporsional saylov tizimidan voz kechish uchun ovoz berdi.

Biroq, bosh vazir Romano Prodi hukumati ichki kelishmovchiliklarni bartaraf qila olmadi va parlamentdagi ustunlikni yo'qotib, 1998-yili iste'foga chiqdi. Massimo D'Alema bosh vazir lavozimini egalladi. M.D'Alema shu paytgacha yuqori darajada saqlanib kelayotgan ishsizlikni qisqartirishni taklif qildi.

2000-yil aprel oyida bo'lib o'tgan mahalliy saylovlarda barcha shimoliy viloyatlarda o'ng kuchlar g'olib chiqdi. Ijtimoiy fikrga «Halol qo'llar» operatsiyasi katta ta'sir ko'rsatdi, katolik cherkovi ham o'nglarni qo'llab-quvvatladi. M.D'Alema iste'foga chiqdi.

Italiya XXI asrda. Zamonaviy Italiya – yuqori darajada rivojlangan industrial mamlakat. XX asrning so‘nggi yillarida va XXI asr boshlarida u o‘z taraqqiyotida sezilarli natijalarga erishdi. Inflatsiya ancha pasaydi, ishsizlik kamaydi, yangi korxonalar soni tez o‘sdi. Puxta o‘ylangan yoshlar siyosati olib borilmoqda. Faqat 1998-yili 12 ming kichik va o‘rta biznes korxonalari yaratilgan bo‘lib, ularning asosiy qismini yoshlarga qarashli firmalar tashkil qiladi. Ayni paytda Italiya yuqori texnologik mahsulotlar ishlab chiqarish bo‘yicha yetakchi davlatlardan ortda qolmoqda.

So‘nggi o‘n yil ichida Italiyada YIM o‘sishi o‘z beqarorligi bilan ajralib turadi. Bu faqat 2008 – 2009-yillardagi jahon moliyaviy inqirozi bilan bog‘liq bo‘lmasdan, Italiya iqtisodining o‘ziga xos tuzilishi bilan ham bog‘liq. YIM kichik bo‘lsa-da, doimiy o‘sish xarakteriga ega. Ammo davlatning qarzi ham juda katta, hozir u YIMga nisbatan 130% ni tashkil qiladi.

1992-yil ... **1993-yili ...**
Proporsional saylov tizim – bu ... **1998-yili ...**

2014-yil fevral oyidan boshlab Italiya hukumatini boshqargan Matteo Rensi soliqlarni pasaytirish evaziga italyanlarning daromadini oshirish maqsadini e’lon qildi. U 2015-yildan ta’lim tizimini isloh qilishni ham boshladi. 2016-yil dekabrda bosh vazir lavozimini egallagan Paolo Jentiloni shu siyosatni davom ettirmoqda.

Matteo Rensi

XXI asrga kirib kelgan Italiya dunyoning yetakchi mamlakatlariga nisbatan texnologik qoloqlikni bartaraf etishga, o‘z iqtisodining raqobatbardoshligini oshirishga intilmoqda. Zamonaviy axborot texnologiyalarini, iqtisodning noan’anaviy sohalari – bank faoliyati, turizm, sport va sog‘liqni saqlash industriyasini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratilmoqda.

Proporsional saylov tizimi – bunda mandatlar partiyalar o‘rtasida ular olgan ovozlar soniga proporsional ravishda bo‘linadi.

Neofashizm – bu 1920–1940-yillardagi fashistik tashkilotlarning g‘oyaviy-siyosiy davomchisi bo‘lgan o‘ng radikal tashkilotlar.

Mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar

1. 1980 – 1990-yillarda Italiya jamiyatida qanday ijobiy o‘zgarishlar yuz berdi?
2. «Halol qo‘llar» kampaniyasi Italiyada qanday natijalarga olib keldi?
3. XXI asr boshlarida Italiya iqtisodiy rivojlanishda qanday yutuqlarga erishdi?
4. Yangi asrda Italiyada qanday muammolar saqlanib qolmoqda?

Mustaqil ish

Xaritadan foydalanib, Italiya qaysi davlatlar bilan chegaradosh ekanligini daftaringizga yozing.

Italiyadagi «Halol qo‘llar» kampaniyasini tahlil etish asosida «Biz korrupsiyaga qarshimiz» mavzusida kichik o‘quv loyihasini tayyorlang va to‘garak mashg‘ulotida taqdimot qilishga tayyorgarlik ko‘ring.

15-MAVZU. OSIYO, AFRIKA VA LOTIN AMERIKASI MAMLAKATLARI SIYOSIY, IJTIMOIY-IQTISODIY RIVOJLANISHINING ASOSIY YO‘NALISHLARI

Modernizatsiyalashning murakkab yo‘li. XX asr oxiriga kelib Osiyo, Afrika va Lotin Amerikasi mamlakatlarida modernizatsiya muammolari chuqurlashib bordi. Bunda «sovuq urush»ning yakunlanganligi ham ma’lum rol o‘ynadi. SSSRdan yordam olib turgan Osiyo, Afrika va Lotin Amerikasidagi mamlakatlar u tarqalib ketgandan so‘ng og‘ir sharoitga tushib qoldi. Vyetnam, Laos, Angola, Mozambik, Kuba, Nikaragua kabi SSSR yordamiga tayangan davlatlarda tuzumlar almashdi yoki rivojlanishning muqobil yo‘llariga o‘tildi.

«Afrika yili» deb nomlangan davrda dunyo xaritasida nechta mustaqil davlatlar paydo bo‘lgan?

XX asrning ikkinchi yarmida amalga oshirilgan modernizatsiyaning ijobiy natijalari ham rivojlanayotgan mamlakatlarda bir qator muammolarni keltirib chiqardi. Ulardan biri demografik muammo bo‘lib, hozir Yer yuzi aholisi o‘sishining asosiy qismi rivojlanayotgan mamlakatlar hissasiga to‘g‘ri kelmoqda. Hayot kechirish manbalarining cheklangani holda aholi sonining jadal o‘sishi dolzarb muammolarni yanada ko‘paytirmoqda. Jumladan, aholining eng boy qismi bilan eng kambag‘al qismi daromadi o‘rtasidagi farq juda yuqoriligicha qolmoqda.

Janubiy Osiyo mamlakatlarining o‘ziga xosligi. Modernizatsiyalashni maqsad qilgan Osiyoning eng yirik mamlakatlari (Hindiston, Pokiston, Indoneziya, Filippin, Tailand va boshqalar) o‘zlari uchun yagona to‘g‘ri yo‘lni topishga harakat qildilar.

Bu yo‘l ijtimoiy-siyosiy islohotlarni amalga oshirishda ehtiyotkorlikni, asosan ijtimoiy hayotning eng qoloq shakllarini bartaraf qilish bilan cheklanishni talab etardi.

Chet el kapitalini jalb qilishning sharti bo‘lgan ijtimoiy va siyosiy barqarorlikni ta’minlashga katta e’tibor berildi. Shunisi diqqatga sazovorki, bu mamlakatlarda umumiy hayot darajasi ancha past bo‘lgan holatda eng boylar bilan eng kambag‘allarning daromadlari o‘rtasidagi farq uncha yuqori bo‘lmasdan, rivojlangan mamlakatlardagi ko‘rsatkichga yaqin. Hukumat jamiyatda norozilikning o‘ta kuchayishiga yo‘l qo‘ymasdan, modernizatsiyalashning puxta o‘ylangan strategiyasini olib bormoqda. Uning asosini davlat investitsiyalarini iqtisodiyotning istiqbolli sektorlariga yo‘naltirish, proteksionizm siyosati, chet el kapitalini mahsuloti xaridorgir bo‘lgan sohalarga kiritish tashkil qildi. Janubiy Osiyo mamlakatlarida Yevropa tipidagi gigant-shaharlar, postindustrial zonalar, yuqori texnologiyali ishlab chiqarish, ilg‘or mamlakatlardagi zamonaviy fan yutuqlari darajasida faoliyat yurituvchi ilmiy markazlar paydo bo‘ldi.

Ammo hal qilinmagan muammolar ko‘p. Masalan, katta yoshdagi aholining qariyb yarmi savodsiz. Aholi o‘qishni ham, yozishni ham bilmaydigan bu mamlakatlarda modernizatsiya o‘choqlari qishloqlardagi natural xo‘jalik bilan yonma-yon faoliyat yuritmoqda.

Islom dunyosi. XX asr oxiri – XXI asr boshlarida islom mamlakatlari modernizatsiyaning murakkab bosqichini boshdan kechirmoqda. Erondagi 1979-yilgi islom inqilobi butun musulmon olamiga juda katta ta’sir ko‘rsatdi. Ko‘plab mamlakatlarda mutaassib guruhlar paydo bo‘ldi yoki borlari faollashdi, ko‘plari maqsadga erishishning vositasi sifatida terrorni tanladi.

Bu jarayonda islom fundamentalizmi alohida rol o‘ynamoqda. Aslida fundamentalizm faqat islomga xos emas. Masalan, so‘nggi yillarda Hindistonda hinduizmning dastlabki qadriyatlariga qaytishni talab qilayotgan kuchlar faollashib qoldi. Ammo hozir ko‘proq «islom fundamentalizmi» haqida gapirilmoqda. Hatto u XXI asrda xalqaro munosabatlarning ham asosiy muammosi bo‘lishi haqidagi taxminlar hozircha o‘zini oqlamoqda.

Islom fundamentalizmi turli ko‘rinishlarda namoyon bo‘ladi. Masalan, 1990-yillarning boshlarida arab mamlakatlari va Shimoliy Afrikada «Musulmon birodarlar» kabi terrorchi guruhlar faollashdi. Ular ayrim arab davlatlari tomonidan moliyalashtirildi. Ba’zi islom davlatlaridagi ekstremistik guruhlar Usoma bin Lodin yetakchiligida «Jihod xalqaro fondi»ni tashkil qildi, bu tashkilot butun dunyo bo‘ylab terroristik aktlarni rag‘batlantirdi.

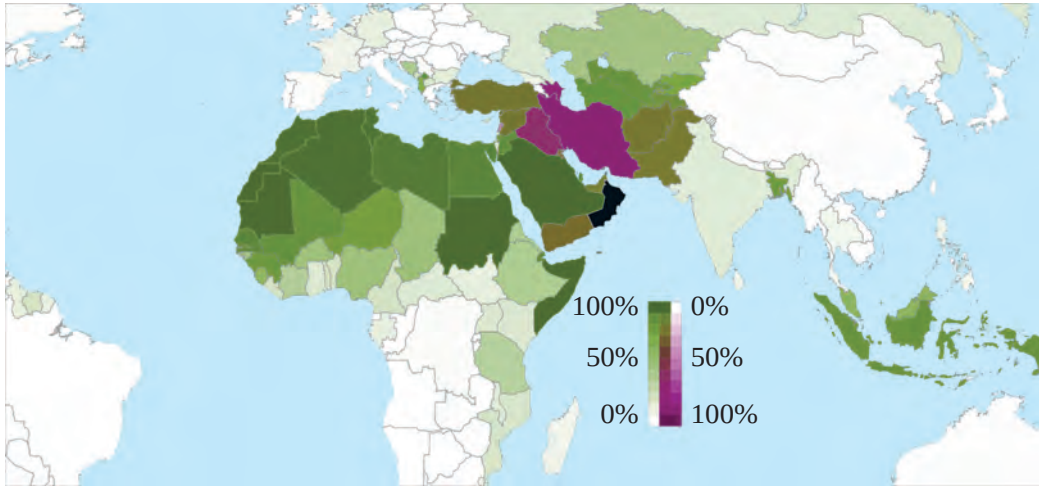

Islom dunyosi xaritasi: – sunniylar; – shialar.

1979-yil ...
1990-yillarning boshlarida ...

XXI asr boshlarida AQSH «demokratiya o‘rnatish» bahonasida Iroq va Liviya kabi suveren davlatlarda hokimiyatni qurol kuchi bilan ag‘darib tashladi. Natijada mintaqada terroristik oqimdagi mutaas-

sib tashkilotlar kuchayib, bo‘shab qolgan hokimiyatni egallash uchun kurash boshladi. Iroq, Liviya, Suriya urush alangasida qoldi. ISHID terrorchilik tashkiloti atrofida dunyoning barcha qismidan terrorchilar yig‘ilib, islom bayrog‘i ostida jang olib bormoqda.

Islom fundamentalizmi – bu oddiy terrorizm emas, u favqulodda ko‘pqirrali va xavfli hodisa. Unga juda ehtiyotlik bilan munosabatda bo‘lmoq lozim. Haqiqiy dinni uning nomidan terror uyushtirayotgan, jahonda tinchlikka xavf solayotgan guruhlardan ajrata olishda odamlarga yordam ko‘rsatish, islom dinining tinchliksevar din ekanligini asoslash bugungi kunda islom nazariyotchilarining dolzarb vazifasi bo‘lib qolmoqda.

XX asrda Lotin Amerikasi mamlakatlari uchun umumiy bo‘lgan modernizatsiyalashning uchta – inqilobiy, neokonservativ va islohotchilik variantlari yaqqol ko‘zga tashlanadi. Ammo Lotin Amerikasi mamlakatlari ijtimoiy taraqqiyotning yuqori pog‘onasiga ko‘tarilish uchun qo‘llagan barcha variantlari kutilgan natijalarni bermadi. Lotin Amerikasi jamiyatlari bir vaqtda uchta muammoni: samarali, barqaror rivojlanuvchi iqtisodni yaratish; o‘tmishdan qolgan ijtimoiy muammolarni hal qilish; industrial rivojlangan mamlakatlar, avvalo AQSHga qaramlikni bartaraf qilishning umumiy yo‘lini topa olmadi.

Lotin Amerikasida 1990-yillardagi neoliberal islohotlarning salbiy oqibatlarini bartaraf qilish jarayonida so‘l yo‘nalishdagi hukumatlar saylov yo‘li bilan hokimiyatga keldi. Bu butun dunyoning e’tiborini o‘ziga jalb qildi va «so‘l burilish» nomini oldi.

XX asrning oxiri – XXI asr boshlarida Lotin Amerikasi mamlakatlari o‘z tarixida birinchi marta diktaturalarsiz rivojlandi, deyarli barcha mamlakatlarda saylovlar orqali konstitutsion rejimlar hokimiyatga keldi. Ammo 2008-yilgi jahon moliyaviy inqirozi va 2014-yili boshlangan energetika inqirozi oqibatida Lotin Amerikasida vujudga kelgan og‘ir sharoit bu mamlakatlarning islohotlarga muhtojligini ko‘rsatmoqda.

Neokonservatizm – bu konservativ g‘oyaviy-siyosiy oqimning an’anaviy ijtimoiy qadriyatlarni saqlash va rivojlantirishga yo‘naltirilgan turi.

Neoliberal islohot – davlatning iqtisodiyotga aralashuvini kamaytirish maqsadida o‘tkaziladigan tadbirlar. Neoliberalizm vakillari bozor o‘zini o‘zi tartibga soladi deb hisoblaydi.

Mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar

1. Osiyo, Afrika va Lotin Amerikasi mamlakatlari modernizatsiyalash jarayonida qanday muammolarga duch kelmoqda?
2. Janubiy Osiyo mamlakatlari rivojlanishidagi o‘ziga xos tomonlar nimalardan iborat?
3. Islom mamlakatlaridagi modernizatsiyalash jarayonida islom fundamentalizmi qanday rol o‘ynamoqda?
4. Lotin Amerikasi mamlakatlari XX asr oxirlarida o‘z oldida turgan qanday muammolarni hal qilish yo‘llarini topa olmadi?

Mustaqil ish

Konseptual jadval asosida Osiyo, Afrika va Lotin Amerikasi mamlakatlari ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi asosiy yo‘nalishlarining o‘ziga xosliklarini tahlil eting.

16-MAVZU. 1991 – 2017-YILLARDA XITOY XALQ RESPUBLIKASI

Xitoy Xalq Respublikasining siyosiy rivojlanishi. Sotsialistik tizim va SSSR tarqalib ketgandan so‘ng Xitoy Xalq Respublikasi (XXR) eng yirik sotsialistik davlat sifatida saqlanib qoldi. Bu yerda Xitoyga xos sotsializm qurish davom ettirildi. Hokimiyatni yagona Xitoy kommunistik partiyasi (XKP) egallab turibdi.

Xitoyda «Buyuk milliy inqilob» qanday natijalar bilan yakunlandi?

1989-yil Tyananmen maydonidagi tinch namoyish bostirilgandan so‘ng uch yilga yaqin Xitoy siyosatida jiddiy o‘zgarish yuz bermadi. Faqat 1992-yili Den Syaopin mamlakatning janubiy provinsiyalariga qilgan safari paytida bir qator bayonotlar berib, iqtisodiy islohotlar siyosatini to‘xtatib bo‘lmaydi, dedi. Islohotlar boshlangandan so‘ng qo‘lga kiritilgan yutuqlar tanlangan yo‘lning to‘g‘riligiga odam-

larni ishontirdi. Den Syaopin o‘z safari davomida yana bir muhim qarorni qabul qildi: u o‘z shahrida namoyishlarni tinch yo‘l bilan to‘xtata olgan Shanxay shahri meri Szyan Szeminni o‘zining vorisi deb e’lon qildi.

Shu davrda davlat apparati ham yarmiga qisqartirildi. Samarasiz ishlayotgan keksa amaldorlar o‘rniga yoshlar keldi. XKPning Bosh kotibi iste’foga chiqib, o‘rniga nisbatan yosh Xu Szintao saylandi.

2012-yili hokimiyatga kelgan Si Szinpin boshchiligidagi XKP va XXR rahbarlarini «Xitoy orzusi»ni amalga oshirish g‘oyasi birlashtirib turibdi. «Xitoy orzusi» deganda eng umumiy ma’noda «xitoy millatini tiklash» yo‘lida ikki qadam – XKPning yuz yilligiga (2021-yil) «o‘rtacha farovonlik» darajasiga erishish, XXRning yuz yilligiga (2049-yil) esa jahonning rivojlangan mamlakatlari qatoridan o‘rin olish tushuniladi.

Den Syaopin

Iqtisodiy islohotlar. 1989-yili Tyananmen maydonidagi talabalar namoyishi shafqatsiz bostirilgandan so‘ng Xitoyga qarshi ma’lum sanksiyalar e’lon qilinishiga qaramasdan, mamlakatda islohotlar davom ettirildi. Ularni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun Mao Szedun davridagi bir qator tadbirlardan voz kechishga to‘g‘ri keldi. Avvalo, jamoa xo‘jaliklari tugatildi. Dehqonlar hosilning bir qismini erkin bozorda sotish imkoniyatiga ega bo‘ldi, shaharlar va qishloqlarda kichik mahalliy korxonalarni tuzish rag‘batlantirildi. «Boy bo‘lish – bu juda yaxshi» – deya ta’kidladi Den Syaopin. U tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash dasturi doirasida Xitoyning qirg‘oq bo‘yidagi to‘rtta viloyatini maxsus iqtisodiy zonalar deb e’lon qildi. Bu iqtisodiy zonalarda chet el investorlari uchun qulayliklar yaratildi.

1997-yil fevral oyida Xitoy «islohotlarining otasi» Den Syaopin vafot etdi. Shu yil sentabrda XKP «Davlat sektorini modernizatsiya qilish dasturi»ni qabul qildi. Zarar keltirib ishlaydigan davlat banklari va korxonalaridan voz kechishga qaror qilindi.

Islohotlarning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi natijasida XX asrning oxirgi yigirma yilida XXRning YIMi olti martadan ko‘proqqa oshdi. XXR rahbariyati XXI asrning dastlabki yigirma yilidan ham o‘ta samarali foydalanishni maqsad qilib qo‘ydi. Bu davr iqtisodiy, harbiy, tashqi siyosiy qudratni oshirish va jahonda sifat jihatidan yangi o‘rinni egallash uchun «strategik imkoniyatlar bosqichi» sifatida qaraldi.

Xitoy 2001-yili Jahon savdo tashkilotiga (JST) a’zo bo‘lgandan so‘ng jahon bozorining imkoniyatlaridan va mamlakatning Yer yuzidagi «eng yirik fabrika» sifatidagi ustunligidan unumli foydalanib, iqtisodiy o‘sishning yuqori sur’atlarini saqlab qoldi hamda o‘zining jahon iqtisodidagi mavqeyini yanada oshirishga erishdi.

2017-yil oktabrda bo‘lib o‘tgan XKPning 19-Umumxitoy syezdida Si Szinpin Xitoy kommunistlarining azaliy maqsadi xitoy xalqining baxti uchun kurash va xitoy millatini tiklash ekanligini ta’kidlab, XXI asr o‘rtalariga kelib Xitoy zamonaviy buyuk sotsialistik davlatga aylanadi, deb e’lon qildi.

Ijtimoiy muammolar. Iqtisodiy o‘sishning muntazam yuqoriligiga qaramasdan, XXI asr boshlariga kelib, Xitoy bir qator jiddiy iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy muammolarga duch keldi: boylar bilan kambag‘allar daromadi o‘rtasidagi farq keskin oshdi.

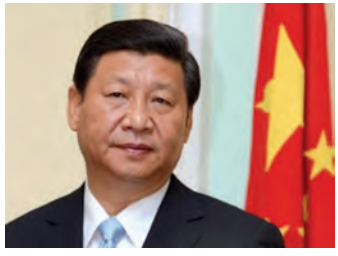

Si Szinpin

Xitoyning eng dolzarb muammolari qatoriga aholining tez keksayib borishi va ishlab chiqarishning ekologiyaga yetkazayotgan zararini kiritish mumkin. Xitoyda uzoq yillar olib borilgan «bitta oila – bitta farzand» siyosati natijasida mamlakatda yoshlar soni keksa avlod soniga nisbatan kamayib bormoqda. XXI asr boshlarida industrlashtirish, urbanizatsiya va xalqaro savdo ta’siri ostida energiya sarfi yuqori bo‘lgan og‘ir sanoat keng miqyosda jadal rivojlandi. Oqibatda zaharli gazlar Xitoy shaharlarida juda og‘ir ekologik sharoitni vujudga keltirdi. Qishloqlarda esa suvning ifloslanishi asosiy muammo bo‘lib qolmoqda. Bu aholi sog‘lig‘idan tashqari milliy iqtisodiyotga ham katta zarar yetkazmoqda. Xitoy hukumati yaqin kelajakda ekologik holatni yaxshilash bo‘yicha tadbirlar ishlab chiqqan. Unda ekologik sof muhitni yaratish XXI asrning asosiy vazifasi sifatida qaraladi.

Xitoyning dolzarb muammolaridan yana biri terrorizm hisoblanadi. Ayniqsa, Sinszyan-Uyg‘ur avtonom o‘lkasida terrorizm xavfi juda kuchli. Faqat 2013-yili mintaqada 200 ga yaqin terroristik aktlar amalga oshirildi.

XX asrning oxiridagi islohotlardan farqli ravishda yangi asrning boshlaridagi islohotlarning asosiy maqsadi iqtisodiy o‘zgarishlar bo‘lmay qoldi. XXI asr boshida e’tibor faqat iqtisodiy yuksalishga emas, islohotlar jarayonida vujudga kelgan ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni bar-

taraf etishga qaratildi. Bu muammolar asosan shahar bilan qishloq, mamlakat g‘arbiy qismi bilan sharqiy qismi rivojlanishi o‘rtasidagi farq bilan bog‘liq. Iqtisodiy islohotlarning hozirgi bosqichida davlatning asosiy e’tibori bozor munosabatlarini rivojlantirishga qaratilgan.

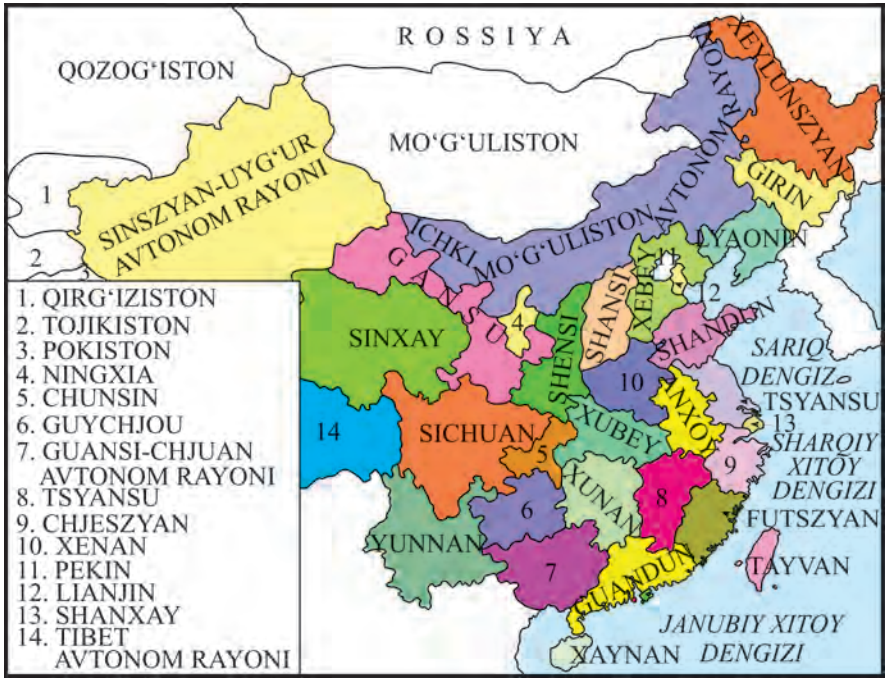

Xitoy Xalq Respublikasi

Tashqi siyosat. Xitoy BMT Xavfsizlik Kengashining doimiy a’zosi hisoblanadi. G‘arb mamlakatlari Xitoy tashqi siyosatini Koreya Xalq Demokratik Respublikasini qo‘llab-quvvatlagani uchun tanqid qilib keladi. XXR hukumati jahon siyosatida Xitoyning rolini oshirishga qaratilgan tashqi siyosat olib bormoqda va ayni paytda, ko‘plab xalqaro masalalar bo‘yicha neytral pozitsiyani egallab turibdi.

2001-yili ... 2017-yil oktabrda ... 2013-yili ...
«Xitoy islohotlarining otasi» – bu ...

AQSH Xitoyning asosiy savdo hamkori bo‘lib qolmoqda. Ammo ikki davlat o‘rtasidagi munosabatlarda bir qator muammolar ham mav-

jud. Bu avvalo AQSHning Osiyo-Tinch okean mintaqasida o‘z ta’sirini kuchaytirishga qaratilgan siyosati oqibatida paydo bo‘lgan ziddiyatlardir. AQSHning bu siyosati mintaqadan Xitoyni siqib chiqarishga qaratilgani uchun Pekinning jiddiy qarshiligiga uchramoqda. Bu mintaqada keskinlikning oshishiga olib keldi. Xitoy va AQSH o‘rtasida boshlangan qurollanish poygasi ham keskinlikni yanada kuchaytirmoqda.

Shunga qaramasdan, tomonlar o‘rtasida XXI asr boshidan iqtisodiy masalalar bo‘yicha strategik kelishuv mavjud bo‘lib, muntazam uchrashuvlarda asosiy muammolar muhokama qilinadi. Masalan, 2017-yil noyabr oyida AQSH prezidenti D. Tramp Xitoyga rasmiy tashrif bilan kelib, bir qator iqtisodiy hamkorlik masalalarini hal qilishga va 250 mlrd dollardan oshiq summaga savdo kelishuvini imzolashga erishdi.

XXR tashqi siyosatining asosiy maqsadi Osiyo va Afrika mamlakatlarida o‘z ta’sirini oshirishga qaratilgan. Buning uchun Xitoy yetarli iqtisodiy, harbiy va siyosiy imkoniyatlarga ega.

Urbanizatsiya – shaharlar soni ko‘payib, ularda davlatning siyosiy, iqtisodiy va madaniy hayoti jamlanishi tarixiy jarayoni.

Mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar

1. XX asr oxiri – XXI asr boshlarida XXRda amalga oshirilgan siyosiy o‘zgarishlardan qanday maqsadlar ko‘zlangan edi?
2. Xitoyda amalga oshirilgan iqtisodiy islohotlar qanday natijalarga olib keldi?
3. XXI asr boshlariga kelib Xitoyda industrlashtirish va urbanizatsiya bilan bog‘liq qanday muammolar vujudga keldi?
4. Xitoy tashqi siyosatida AQSH bilan munosabatlar qanday rol o‘ynaydi?

Mustaqil ish

Xaritadan foydalanib, Xitoy tarixida 1991–2017-yillarda asosiy o‘rin egallagan viloyatlarni toping va izoh yozing.

17-MAVZU. 1991 – 2017-YILLARDA YAPONIYA

1990-yillarda Yaponiyaning rivojlanishi. Bu davrda Yaponiya siyosiy hayotida liberal-demokratik partiyaning (LDP) obro‘yi tiklandi. 1990-yili hokimiyatga kelgan Tosiki Kayfu Yaponiyaning xalqaro obro‘yini oshirishga erishdi. 1990-yili Quvaytning Iroq tomonidan anneksiya qilinishi paytida Yaponiya xalqaro harbiy kontingentga, shuningdek, Misr, Iordaniya va Turkiyaga moliyaviy yordam tarzida bir necha milliard dollar mablag‘ ajratdi.

Qachon Yaponiya yalpi ichki mahsulotning hajmi bo‘yicha dunyoda AQSHdan keyingi ikkinchi o‘ringa chiqib olgan?

1990-yillardan iqtisodiyotda davlat sektorining ulushi kamayib bordi. Shuningdek, sanoatni davlat tomonidan tartibga solish ham susaydi. Bu davrda Yaponiyaning asosiy eksporti chetga kapital chiqarish bo‘lib qoldi. Chet davlatlarda joylashtirilgan investitsiyalar miqdori 1 trln dollardan oshib ketdi. Yaponiya mehnat unumdorligi bo‘yicha ham G‘arbiy Yevropa mamlakatlaridan o‘tib, AQSHga tenglashib bordi. 1990-yillari butun dunyoda ishlab chiqarilgan videoapparaturalarning 90% i, sanoat robotlarining 2/3 qismi Yaponiya hissasiga to‘g‘ri kelardi. Ammo tashqi bozorga bog‘liqlik 1997 – 1998-yillardagi «Osiyo inqirozi» paytida Yaponiya uchun katta qiyinchiliklar tug‘dirdi. Shunga qaramasdan, Yaponiya iqtisodiyoti inqirozlar davrida o‘zining moslashuvchanligi va chidamliligini namoyish qildi.

Ichki siyosatda 1990-yillar hukumat beqarorligi bilan xarakterlanadi. Bu yillari Yaponiyada bir necha koalitsion hukumatlar almashgandan so‘ng 1996-yil yanvarda LDP yana bir partiyali hukumat tuzishga erishdi. Unga Ryutaro Xasimoto boshchilik qildi. U «olti islohot»: 1) soliq; 2) ta’lim sohasida; 3) ijtimoiy ta’minotda; 4) iqtisodiyotda davlat boshqaruvini pasaytirish bo‘yicha; 5) ma’muriy boshqaruvni detsentralizatsiyalash bo‘yicha; 6) sanoat kompaniyalariga yer uchastkalari ajratish bo‘yicha islohotlar boshlanishini e’lon qildi. Shuningdek, R.Xasimoto yangicha diplomatiyani na-

Keydzo Obuti

moyish qilib, tashqi siyosatda «yevroosiyochilik» konsepsiyasini tatbiq etishga urindi. U Yaponiyada bir qator terrorchilik aktlarini amalga oshirgan «Aum Sinrikyo» sektasi faoliyatiga chek qo‘yishda qat’iy harakatlari bilan ham tanildi.

Yaponiya

XX asr oxirida Yaponiya ichki siyosatida LDP yetakchilikni saqlab qoldi. 2000-yil Yaponiya bosh vaziri Keydzo Obuti vafot etgandan so‘ng bu lavozimni Yosiro Mori egalladi.

Yaponiya XXI asrda. Yaponiya XXI asr boshlarida iqtisodi barqaror rivojlanayotgan mamlakat bo‘lib qolmoqda. U 400 mlrd dollardan oshiqroq summaga teng mahsulot eksport qilyapti. Yaponiya kemasozlik, traktorsozlik, metallni qayta ishlash sanoati uchun

uskunalar ishlab chiqarish bo‘yicha dunyoda birinchi o‘rinni egallab turibdi. U po‘lat, televizorlar va avtomobil ishlab chiqarishda ham jahonda yetakchilardan hisoblanadi. Yaponiya YIM hajmi bo‘yicha jahonda AQSH va Xitoydan so‘ng uchinchi o‘rinni egallab turibdi.

Yaponiya ko‘plab orollardan iborat mamlakat. U boshqa mamlakatlarga nisbatan tabiat kuchlari: okean bo‘ronlari, tayfunlar, zilzilalarga ko‘proq bog‘liq. Yaponlar o‘z ishlab chiqarish madaniyatida ana shu bog‘liqlikni kamaytirishga intilib keldi. Ammo tabiat kuchlaridan to‘liq ustun kelishning iloji yo‘q, ularning zararini kamaytirish mumkin, xolos.

2011-yil mart oyida Xonsyu orolida yuz bergan zilzila Yaponiyaga katta zarar yetkazdi. Minglab kishilar halok bo‘ldi, 300 mingdan oshiq kishi boshpanasiz qoldi. Bir necha atom elektrostansiyalariga zarar yetdi, Fukusima-1 atom elektrostansiyasidan radioaktiv moddalarning atrof-muhitga tarqalishi yuz berdi. Mamlakatga juda katta iqtisodiy zarar yetkazildi.

Sindzo Abe

Ichki siyosatda asosan LDPning yetakchiligi saqlanib qoldi. 2001-yili Yaponiya bosh vaziri lavozimini Junitiro Koidzumi egalladi. U nisbatan yosh, serg‘ayrat bo‘lib, mamlakatda katta obro‘ga ega edi. J. Koidzumi Yaponiya konstitutsiyasining mamlakatga o‘z qurolli kuchlariga ega bo‘lishini taqiqlovchi moddasini qayta ko‘rib chiqish tarafdori bo‘lib chiqdi. J. Koidzumi uch muddat hukumatni boshqardi. 2012-yildan LDP yetakchisi Sindzo Abe hukumatni boshqarib kelmoqda.

Shuni aytish lozimki, siyosiy inqirozlar faqat Yaponiya uchun xos bo‘lgan hodisa emas. Shunga o‘xshash jarayonlar yangi, postindustrial sivilizatsiya shakllanayotgan boshqa mamlakatlarda ham yuz bermoqda. Aholining ijtimoiy tarkibi o‘zgarmoqda, jamiyatni tashvishga solayotgan muammolarning ham mohiyati o‘zgacha tus olyapti; ko‘plab eski partiyalar inqirozni boshdan kechirmoqda – ular juda qiyinchilik bilan yangi sharoitlarga moslashmoqda, har doim ham yangilikni o‘z vaqtida ilg‘ab ololmayapti. Rivojlangan mamlakatlar siyosiy tizimida ham jiddiy qayta qurish ketyapti. Vakillik demokratiyasining rivojlanishi yaqin kelajakda mutlaqo yangi mazmun kasb etishi mumkin, qandayligini vaqt ko‘rsatadi. Ammo hozirdanoq yaponlar muammolarning muvaffaqiyatli hal qilinishiga ishonch bilan harakat qilmoqda.

Yaponiya tashqi siyosatida AQSH bilan munosabatlar asosiy o‘rin tutadi. Ikkinchi jahon urushi yakunlangandan beri Yaponiya

AQSHning mintaqadagi eng yaqin savdo hamkori va strategik sherigi bo‘lib kelmoqda. Yaponiyaning Xitoy bilan munosabatlari ancha murakkab. 2005-yili J.Koidzumi hukumati Tayvan oroli masalasida ilk bor AQSHni ochiq qo‘llaganda Xitoy bilan munosabatlari keskin yomonlashdi. Jahon hamjamiyatini tashvishga solib kelayotgan va 2017-yili yanada keskinlashgan Shimoliy Koreya masalasida ham Yaponiya bilan Xitoy o‘rtasida kelishmovchiliklar mavjud.

Detsentralizatsiya – bu qarorlar qabul qilish bo‘yicha vakolat va majburiyatlarni markazdan boshqa tashkilotlarga o‘tkazish.

Sekta – bu kishilarning ko‘pincha tor, o‘ta mutaassib va ekstremistik qarashlar doirasida birlashishi, umumiy diniy yo‘nalishdan chetga chiqish.

Harbiy kontingent – bu ma’lum harbiy vazifani bajarish uchun tashkil qilingan qo‘shinlar va harbiy texnika majmuasi.

Mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar

1. 1990-yillari Yaponiya iqtisodiyotida qanday o‘zgarishlar yuz berdi?
2. Ryutaro Xasimoto qanday islohotlarni e’lon qildi?
3. XXI asrda Yaponiyaning barqaror rivojlanishi qanday omillarga tayanadi?
4. Yaponiya tashqi siyosatida AQSH va Xitoy bilan munosabatlar nima uchun asosiy yo‘nalish hisoblanadi?

Mustaqil ish

«Yapon iqtisodiy mo‘jizasi» mavzusida esse yozing.

Internet vositasida Yaponiyaga virtual sayohat uyushtiring va zamonaviy Yaponiya taraqqiyotining asosiy sabablarini daftaringizga ustun holatida yozing.

18-MAVZU. 1991 – 2017-YILLARDA JANUBI-SHARQIY OSIYO MAMLAKATLARI

Janubi-Sharqiy Osiyo (JSHO) mamlakatlariga rivojlanish darajasi bir-biriga yaqin bo‘lgan Vyetnam, Kambodja, Laos, Myanma, Tailand, Malayziya, Bruney, Sharqiy Timor, Indoneziya va Filippin kiradi. Bu mamlakatlarda yarim milliarddan oshiq aholi yashaydi. Taraqqiyotning sotsialistik yo‘lini tanlagan Vyetnam, Kambodja, Laos 1990-yillarda juda og‘ir ahvolda qoldi. Ular dunyoning eng kambag‘al mamlakatlari qatoriga kirardi. Sotsialistik yo‘nalishdagi hukmron partiyalar hokimiyatda qolgan bo‘lsa-da, ular o‘z mamlakatlarida jiddiy islohotlar o‘tkazishga majbur bo‘ldi.

Janubi-sharqiy Osiyoda qaysi davlatlar Yaponiya modeli asosida rivojlanish yo‘lini tanlagan?

Vyetnam, Kambodja, Laos. 1991-yili bo‘lib o‘tgan **Vyetnam** Kommunistik partiyasining VII syezdi islohotlar kursini e’lon qildi. Syezd erkin tadbirkorlikka ruxsat berdi, dehqonlar uzoq muddat yerga egalik qilish huquqini oldi.

Bozor islohotlari natijasida barqaror iqtisodiy o‘sish ta’minlandi, XX asrning so‘nggi yillarida bu ko‘rsatkich yiliga 9% ni tashkil qildi. Chet el kapitali muvaffaqiyatli o‘zlashtirildi, investitsiyalarning o‘sishi kuzatildi. XX asr oxiri – XXI asr boshlarida Vyetnamda chet el firmalari ishtirokida bir qator loyihalar amalga oshirildi. Iqtisodiy yutuqlar aholining yashash darajasini oshirish imkonini berdi. Bu esa ko‘pmillatli davlatda barqarorlik garovi bo‘lib qoldi.

Hozir Vyetnam oziq-ovqat eksporti bo‘yicha Osiyo mamlakatlari ichida birinchi, sholi eksporti bo‘yicha dunyoda mamlakatlar o‘rtasida ikkinchi o‘rinni egallab turibdi.

Kambodjada hokimiyatni Oliy milliy kengashga berish to‘g‘risida 1991-yil oktabrda yakunlangan Parij konferensiyasida qaror qilindi. BMTning Kambodjadagi Muvaqqat ma’muriyati tuzildi va u umumiy saylovlarga tayyorgarlikni amalga oshirdi.

1999-yili Kambodja ASEANning teng huquqli a’zosi bo‘ldi. XXI asr boshlarida Kambodja og‘ir iqtisodiy holatda bo‘lib, xalqaro yordam hisobiga kun kechirardi. Mamlakatda «tirik tovar» savdosi keng avj olgan bo‘lib, ota-onalar bolalarini arzimagan pulga so-

tardi. XXI asr boshlarida ayrim ijobiy o‘zgarishlar ko‘zga tashlandi. Sog‘liqni saqlash va ta’limga ajratilgan xarajatlar ko‘paytirildi, mamlakatda qashshoqlik darajasini pasaytirish tadbirlari amalga oshirildi.

JSHO mamlakatlari

Laosda 1991-yili konstitutsiya qabul qilindi. Parlament – Milliy assambleyaning qonunchilik faoliyati kuchaydi, Laos ASEANga a'zo bo'ldi.

XXI asr boshiga kelib iqtisodning faqat 10%i davlatga tegishli edi. 1999-yili mamlakat birinchi marta o'zini sholi bilan ta'minladi. Asta-sekin Laosga chet el kapitali qaytmoqda, inflatsiya pasaydi, milliy valuta – kipaning qiymati oshmoqda. Konstitutsiyaga binoan mamlakatda bir partiyali tizim hukmron bo'lishiga qaramasdan, demokratiya elementlari asta-sekin paydo bo'lmoqda. 2016-yili bo'lib o'tgan parlament saylovlarida bir o'ringa o'rtacha 1,5 nafar nomzod to'g'ri keldi.

Sharqiy Osiyo mamlakatlari. 1980 – 1990-yillar Sharqiy Osiyo mamlakatlarining barchasida iqtisodiy o'sishning yuqori sur'atlari kuzatildi. Bu ularga 1990-yillarning boshidayoq zamonaviy dunyoda jiddiy ta'sirga ega bo'lgan «yangi industrial mamlakatlar» deb ataluvchi guruh qatoridan joy olish imkonini berdi.

Mahatxir Muhammad

Malayziya shiddatli iqtisodiy rivojlanish tufayli korrupsiya va mamlakat shimolida islom fundamentalistlarining faollashuvi bilan bog'liq ichki siyosiy inqirozni yengib o'tdi. 1995-yil aprelda bo'lgan saylovlarda doktor Mahatxir Muhammad boshchiligidagi Malayya birlashgan milliy partiyasi (MBMP) ishonchli g'alabani qo'lga kiritdi va bu bilan islom fundamentalistlari hokimiyatga kelishining oldini oldi.

1990-yillardan Malayziyaning iqtisodiy o'sish sur'atlari yuqori bo'lib, u industrial rivojlangan mamlakatlar qatoriga intilmoqda. XXI asr boshlariga kelib mamlakat nafaqat xomashyoning muhim turlarini, balki juda katta miqyosda sanoat mahsulotlarini ham eksport qilmoqda.

Malayziyada mamlakatni rivojlantirishning 2020-yilgacha bo'lgan dasturi ishlab chiqilgan. Unga binoan, 2020-yilga kelib, Malayziya industrial rivojlangan mamlakatlar qatoridan o'rin olishi ko'zda tutilgan.

Indoneziyaga 1990-yillardagi «Osiyo inqirozi» juda qattiq ta'sir ko'rsatdi. Iqtisodiy o'sish sur'atlari pasayib ketdi. Bu aholining ommaviy noroziligini keltirib chiqardi. Prezident Suxarto iste'foga chiqishga majbur bo'ldi. Bu paytga kelib mamlakatni islom fundamentalizmi to'lqini qamrab oldi. Musulmonlar orasida g'alayonlar, xristianlarni qirg'in qilish, mamlakatning turli hududlarida ayirmachilik chiqishlari boshlanib ketdi.

Joko Vidodo

2001-yili mamlakat prezidenti etib Megavati Sukarnoputri saylanishi aholi tomonidan iliq qarshi olindi, rupiyaning kursi tezda oshib ketdi, fond bozori ham faollashdi. 2014-yili bo‘lib o‘tgan navbatdagi saylovlarda Joko Vidodo Indoneziya prezidenti etib saylandi.

Filippinlik Karen Ibasko – «Miss – 2017» dunyo go‘zallari tanlovi g‘olibi

Filippinda 1992-yilgi saylovlarda general Fidel Ramos mamlakat prezidenti etib saylandi. U janubdagi musulmon ayirmachilarini tor-mor qilishga urindi, ammo bunga erisha olmadi.

Filippinda musulmonlarning bir necha radikal tashkilotlari mavjud. Ularning ixtiyorida o‘n minglab yaxshi qurollangan, Afg‘oniston va Shimoliy Kavkazda tajriba orttirgan, Iroq va Suriyada ISHID saflariga borib qo‘shilgan jangarilar bor.

Ichki holatning og‘irligiga qaramasdan 1990-yillari iqtisodiy o‘sishni jadallashtirishga erishildi. Filippin elektron va kimyo sanoati mahsulotlarini ishlab chiqaruvchi eng yirik mamlakatlardan biriga aylandi.

2016-yil may oyida bo‘lib o‘tgan saylovlarda Rodrigo Roa Duterte g‘olib chiqib, Filippin prezidenti bo‘ldi. U mamlakatda 2006-yili bekor qilingan o‘lim jazosini qayta tiklash tarafdori. 2016-yil iyul oyida mamlakatda narkotik savdosi bilan noqonuniy shug‘ullanuvchilarga qarshi kampaniya boshlanib, narkotik savdosida gumon qilingan 2 mingdan oshiq kishi o‘ldirildi. Narkotik savdosida gumon qilinganlarning sudsiz o‘ldirilishi jahon jamoatchiligini tashvishga solmoqda.

Janubiy-Sharqiy Osiyo mintaqasidagi «yangi industrial davlatlar». XX asrning ikkinchi yarmi – XXI asr boshlarida jadal modernizatsiyalashni amalga oshirgan **Janubiy Koreya, Tayvan, Singapur, Gonkong** taraqqiyotning yuksak sur’atlarini ta’minlab, «Osiyo yo‘lbarslari», «yangi industrial davlatlar» deb atala boshlandi. Ularda aholining yashash darajasi keskin yaxshilandi.

Bu mamlakatlarda sanoatning kemasozlik, avtomobilsozlik, neftni qayta ishlash sohalari va yengil sanoat buyumlari ishlab chiqarish rivojlangan. Ilmtalab yuqori texnologiyalarni joriy qilish, kompyuterlashtirish va robotlashtirish bo‘yicha yuqoridagi davlatlar dunyoda eng ilg‘orlardan hisoblanadi.

Mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar

1. Vyetnamda 1991-yili boshlangan iqtisodiy islohotlar qanday natijalarga olib keldi?
2. XXI asrda Kambodja va Laosda qanday o‘zgarishlar sodir bo‘lmoqda?
3. Sharqiy Osiyo mamlakatlari rivojlanishning qanday darajasida turibdi?
4. JSHO mintaqasidagi «yangi industrial davlatlar»da sanoatning qaysi sohalari rivojlangan?

Mustaqil ish

Janubi-Sharqiy Osiyo mamlakatlarida amalga oshirilgan islohotlar bilan mustaqillik yillarida O‘zbekistonda o‘tkazilgan islohotlarni taqqoslang. O‘xshash va farqli jihatlarini Venn diagrammasida aks ettiring.

19-MAVZU. 1991 – 2017-YILLARDA HINDISTON RESPUBLIKASI

1990-yillarda Hindiston. Bu davrda Hindistonning iqtisodiy ahvoli yomonlashdi: jahon iqtisodiyotida yuz bergan tushkunlik Hindistonni ham chetlab o‘tmadi. Iqtisodiy o‘sish deyarli to‘xtadi, inflatsiya kuchaydi, ishsizlik oshdi. Mamlakatda turli etnik va diniy guruhlar o‘rtasida ziddiyat, umumiy tanglik holati kuchayib bordi. Shunday holatda 1991-yili tamil terrorchisi tomonidan Hindiston bosh vaziri Rajiv Gandi o‘ldirildi.

Maxatma Gandi faoliyati haqida nimalarni bilasiz?

Hokimiyatga kelgan Narasimxa Rao hukumati bozor islohotlarining yangi bosqichini boshladi. Davlat sektori qisqartirilib, yirik korxonalar xususiylashtirildi. Iqtisodga davlatning aralashuvi yanada kamaytirildi. Bir qator favqulodda tadbirlar ham amalga oshirildi. Xususan, rupiya

Narasimxa Rao

devalvatsiya qilindi, soliq islohoti o‘tkazildi, davlatning valuta zaxirasi to‘ldirildi.

1990-yillarda Hindiston jiddiy yutuqlarga erishdi. Shu davrda YIM hajmi bir necha barobar oshdi. Ishlab chiqarishning yuqori o‘sish sur’atlari ta’minlandi. Bu davrda Hindiston o‘zining oltin-valuta zaxirasini oshirishga intildi, neft qazib olishni ko‘paytirdi.

Qishloq xo‘jaligi ham muvaffaqiyatli rivojlandi. 1992-yildan Hindiston g‘alla eksport qilishni boshladi. Mamlakat ko‘plab, jumladan, yuqori texnologiya mahsulotlarini ham eksport qiladi. Masalan, yuqori sifatli kompyuter dasturlarini sotishdan yiliga bir necha milliard dollar foyda olmoqda. Hindiston kompyuter dasturlarini yaratish sohasidagi yuqori malakali kadrlar soni bo‘yicha dunyoda AQSHdan so‘ng ikkinchi, ilmiy-texnik xodimlar soni bo‘yicha uchinchi o‘rinda turadi.

Atal Bixari Vajpai

Zamonaviy Hindiston. 1998-yil mart oyida bo‘lib o‘tgan parlament saylovlarida Xalq-demokratik alyansi g‘alaba qozonib, uning yetakchisi Atal Bixari Vajpai bosh vazir lavozimini egalladi.

Ko‘plab tabiiy qiyinchiliklarga, jumladan, mamlakat g‘arbidagi qurg‘oqchilikka qaramasdan, A.B.Vajpai hukumati o‘zining bir qator rejalarini amalga oshirdi. Kashmirdagi musulmon separatizmini kuchsizlantirish tadbirlari o‘tkazildi.

2000-yili mamlakat shimoli-g‘arbida uchta yangi shtat tashkil qilindi. Hukumat mamlakatning bu mintaqasini rivojlantirishga katta e’tibor qaratdi, shu maqsadda birinchi marta maxsus vazirlik tuzildi.

A.B.Vajpai hukumati ovoz berishning yanada erkinligini, saylovoldi kampaniyasida moliyaviy xarajatlarning oshkoraligini ta’minlash maqsadida bir qator saylov islohotlarini amalga oshirdi.

1991-yili tamil terrorchisi tomonidan Hindiston bosh vaziri Rajiv Gandi o‘ldirildi.

2000-yili mamlakat shimoli-g‘arbida uchta yangi shtat tashkil qilindi.

Hindiston Respublikasi

Iqtisodiy sohada A.B.Vajpai kabineti xo‘jalik faoliyatiga hukumatning bevosita aralashuvini qisqartirish choralarini ko‘rdi. U ko‘plab sohalarda davlat monopoliyasini bekor qildi, tadbirkorlar va firmalar faoliyati ustidan nazoratni kamaytirdi, soliqlarni pasaytirdi. Hukumat barqaror iqtisodiy o‘sishni, Hindiston sanoatining raqobatbardoshligini, kompyuter texnologiyalari, transport va aloqa sohalari rivojlanishini ta’minladi. Ammo iqtisodiyotning yanada liberallashuvi ayniqsa yoshlar orasida ishsizlikning o‘sishiga, qashshoqlik muammosining keskinlashuviga olib keldi. Natijada 2004-yil may oyida bo‘lib o‘tgan saylovlarda Hindiston milliy kongressi (HMK) so‘llar bilan hamkorlikda g‘olib chiqdi.

Hukumatni Manmoxan Singx boshqardi. Yangi hukumat mayda ishlab chiqaruvchilarni qo‘llab-quvvatlashga, ishsizlikni kamaytirishga, aholining kamdaromad qismini oziq-ovqat bilan ta’minlashni yaxshilashga, qashshoqlar sonini kamaytirishga, inson manfaatlari yo‘lida iqtisodiy islohotlar o‘tkazishga va’da berdi.

Hindiston – XXI asrda dunyoning iqtisodiy yetakchilaridan biriga aylanishga da’vo qilayotgan mamlakat. 2006-yili e’lon qilingan Jahon bankining prognozlariga qaraganda, 2025-yilga kelib, Hindiston iqtisodiyoti dunyoda Xitoy va AQSHdan so‘ng uchinchi o‘ringa chiqishi mumkin. Hindiston hozirdanoq barqaror iqtisodiy o‘sishni ta’minlash, yuqori qo‘shimcha qiymatga ega bo‘lgan sektorni rivojlantirish, shuningdek, ta’lim va sog‘liqni saqlash tizimini takomillashtirish yo‘lidan bormoqda. 2014-yili Hindiston bosh vaziri bo‘lgan Narendra Modi ham islohotlar siyosatini davom ettirmoqda.

Narendra Modi

Hindistonning ichki va tashqi siyosati shakllanishiga, XXI asrda uning iqtisodiy yuksalishiga ta’sir ko‘rsatgan va ko‘rsatayotgan hal qiluvchi omil mamlakatning demokratik yo‘ldan rivojlanishi bo‘ldi. Unda hokimiyatning rahbar organlarida jamiyatning turli qatlamlari vakillari ishtiroki uchun imkoniyat yaratildi.

Hindistonda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning ancha yuqori sur’atlari aholi katta qismining yashash sharoitini yaxshilash imkonini berdi, bu hind jamiyati va davlati erishgan eng katta yutuq hisoblanadi.

1991-yili ... 1998-yil martda ...
Demografik muammo ...
Zamonaviy Hindistonning muammolari ...

Shunga qaramasdan, keng miqyosdagi ijtimoiy muammolar mamlakatning muntazam rivojlanishiga to‘siq bo‘lib turibdi. Ulardan eng asosiysi demografik muammo. 2017-yil oxiriga kelib, Hindistonda aholi soni 1 mlrd 350 mln kishidan oshib ketdi. Mamlakatda 400 mln qashshoqlar mavjud, aholining deyarli 1/3 qismi savodsiz. Shuningdek, Hindiston ko‘p etnosli, ko‘p tilli, aholisi eng tez ko‘payayotgan mamlakat bo‘lgani uchun etnik muammolar doimiy saqlanib qolmoqda. Ular, masalan, Panjobda sikxlar, Assamda bengallar, Janubiy Hindistonda tamillar, Kashmir muammosi kabilardan iborat. Bulardan

tashqari, diniy muammolar ham mavjud. Masalan, hozir Hindistondagi musulmonlar soni 160 mln kishidan oshib ketgan. Ularning hindlar bilan munosabatida kelishmovchiliklar mavjud. Qashshoqlikni bartaraf qilish, ishsizlik darajasini pasaytirish va aholi yashash darajasini oshirish ham hamon davlat va jamiyatning eng dolzarb muammosi bo‘lib qolmoqda.

Ushbu qiyinchiliklarga qaramasdan, Hindiston demokratik rivojlanish yo‘lidan jadal ketmoqda. Bu mamlakatning yangi davr da’vatlariga munosib javob berishi uchun kuchli asos hisoblanadi.

Tashqi siyosatda Hindistonning bosh maqsadi dunyoning yetakchi davlatlaridan biriga aylanishdir. Iqtisodiyotni jadal rivojlantirish asosida davlatning iqtisodiy va siyosiy qudratini oshirish, yadro quroliga va zamonaviy texnikaga ega bo‘lgan kuchli armiyani yaratish shu maqsadga qaratilgan edi. Hindiston BMT Xavfsizlik Kengashining doimiy a’zosi bo‘lish uchun tinimsiz harakat qilib kelmoqda.

XXI asrda ham Hindiston tashqi siyosati an’anaviy yo‘nalishda davom etmoqda. Bu siyosatning asosini jamiyatda demokratik qadriyatlar ustuvor bo‘lgan sharoitda mamlakatning tashqi xavfsizligini ta’minlash kursi tashkil qilib, bu kurs jamiyatning katta qismi tomonidan qo‘llab-quvvatlanmoqda.

Devalvatsiya – bu qat’iy xalqaro valutaga nisbatan milliy valutaning rasmiy kursini pasaytirish.

Mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar

1. Narasimxa Rao hukumati amalga oshirgan islohotlar natijasida Hindiston 1990-yillari qanday yutuqlarga erishdi?
2. A.B.Vajpai hukumati qanday muhim tadbirlarni amalga oshirdi?
3. Hindiston XXI asrda qanday yutuqlarga erishishni maqsad qilib rivojlanmoqda?
4. XXI asrda hind jamiyati oldida qanday dolzarb muammolar turibdi?

Mustaqil ish

Xaritadan 1991–2017-yillarda Hindiston tarixida asosiy o‘rin egallagan shtatlarni toping va izoh bering.

20-MAVZU. 1991 – 2017-YILLARDA TURKIYA RESPUBLIKASI

XX asrning 90-yillari – XXI asr boshlarida Turkiyaning siyosiy rivojlanishi. XX asrning 80-yillari oxiri – 90-yillari boshlarida dunyoda yuz berayotgan siyosiy o‘zgarishlar Turkiyaga ham o‘z ta’sirini ko‘rsatdi. 1989-yili taniqli islohotchi Turg‘ut O‘zol Turkiya Respublikasi prezidenti etib saylandi. Saylov to‘g‘risida yangi qonun qabul qilinib, siyosiy partiyalar uchun bir qator yengilliklar yaratildi.

Ammo bu yengilliklardan birinchi navbatda turli islom dini tarafdorlarining partiyalari unumli foydalandi. M.K.Otaturk davridan beri Turkiya Respublikasining dunyoviy taraqqiyot yo‘lidan borishiga o‘zini mas’ul hisoblab kelayotgan armiya rahbarlarining ogohlantirishiga qaramasdan, jamiyatda islomchi partiyalarning ta’siri oshib bordi. Shunday sharoitda 1993-yili T.O‘zol vafot etdi. Turkiya prezidenti etib Sulaymon Demirel saylandi.

Turkiya tarixida Mustafo Kamol Otaturk xizmatlari nimalardan iborat?

1995-yil oxirida navbatdan tashqari parlament saylovlari bo‘lib o‘tdi. Saylov jamiyatda islom dinining ta’siri o‘sganligini yana bir bor namoyish qildi. Islom dini tarafdorlarining Nejmiddin Erbakan boshchiligidagi «Refax» (Farog‘at) partiyasi hammadan ko‘p ovoz oldi.

Shu davrda kurdlar muammosi ham dolzarb bo‘ldi. Hukumat siyosatidan norozi bo‘lgan Abdulla Ojalon boshchiligidagi Kurd ishchi partiyasi hukumatga qarshi urush e’lon qildi. Ko‘zga ko‘ringan siyosatchilarga nisbatan terroristik aktlar amalga oshirildi. Faqat A.Ojalon qamoqqa olingandan so‘ng Kurd ishchi partiyasi jangovar harakatlarni to‘xtatishga, muammolarni tinch yo‘l bilan hal etishga qaror qildi.

Mamlakatda islom dini tarafdorlarining mavqeyi kuchayishda davom etdi, ular mahalliy hokimiyat organlarida borgan sari ko‘p o‘rinlarni egalladi, buning ustiga hukumatni ham boshqardi. Ko‘pchilikning fikricha, navbatdagi saylovlarda islom dini tarafdorlari to‘liq g‘alabaga erishishi lozim edi. Bundan norozi bo‘lgan armiya rahbariyati prezident S. Demirelni bir necha bor ogohlantirdi.

1993-yil T.O‘zol vafot etgandan so‘ng Sulaymon Demirel Turkiya prezidenti etib saylandi.
2000-yillarda ham harbiylar va islomchilar o‘rtasidagi munosabat Turkiya uchun asosiy muammo bo‘lib qoldi.

2000-yili bo‘lib o‘tgan parlament saylovlarida Demokratik so‘l partiya g‘alaba qozondi. Mamlakatda islom dini tarafdorlariga nisbatan qat’iy pozitsiya saqlanib turdi. Turkiya prokuraturasi «Nurchilar» tashkilotini konstitutsiyaga xilof deb tan oldi. Bu tashkilot va «Hizbulloh» partiyasining turk filiali faoliyati taqiqlandi. Armiya bosh shtabi boshlig‘i agar islomchilar hokimiyatga kelsa, harbiylar konstitutsiyani himoya qilishga tayyorligi to‘g‘risida yana bir bor ogohlantirdi. Shunga qaramasdan, 2002-yilgi saylovlarda islom dini tarafdorlarining Rejep Tayyip Erdo‘g‘on boshchiligidagi Adolat va taraqqiyot partiyasi (ATP) parlament saylovlarida g‘alaba qozondi. R. Erdo‘g‘on sud hukmiga ko‘ra siyosiy lavozimlarni egallash huquqidan mahrum qilinganligi uchun bosh vazir lavozimini Abdulloh Gul egalladi.

Armiya hushyor bo‘lib turdi. Harbiylar holatni diqqat bilan kuzatib bordi va zarur bo‘lganda aralashishga tayyor edi. 2003-yili R.Erdo‘g‘on Turkiya bosh vaziri lavozimini egalladi.

Iqtisodiy rivojlanish. Turkiyada iqtisodiy islohotlar 1990-yillarda ham davom ettirildi. YIMning yillik o‘sishi ancha yuqori bo‘lib, 1990-yillar oxirida eksportning asosiy qismini sanoat mahsulotlari tashkil qildi. Yuqori sifatli mahsulotlar ishlab chiqaruvchi juda ko‘plab xususiy korxonalar paydo bo‘ldi. Turkiyaning valuta zaxirasi ko‘payib, YIM jon boshiga 3 ming dollardan oshib ketdi. Turkiya jahon bozoriga raqobatbardosh mahsulot yetkazib beruvchi yuqori darajada rivojlangan mamlakatga aylandi. XX asr oxiriga kelib Turkiyaning asosiy sanoat mahsulotlari Yevropa mamlakatlarining shunday mahsulotlari bilan bemalol raqobatlasha olardi.

Turkiyaning juda katta muammosi davlatning hamma sohalarini qamrab olgan korrupsiya bo‘lib qoldi. Shu masala bo‘yicha 2000-yillar

boshida prezident bilan bosh vazir o‘rtasida ajralish yuz bergandan so‘ng moliyaviy inqiroz sodir bo‘ldi: mamlakatdan investitsiyalar keta boshladi. Turkiya Markaziy banki aralashishga majbur bo‘ldi, bu esa zaxiradagi chet el valutasining keskin kamayishiga olib keldi. Oqibatda erkin qo‘yib yuborilgan lira birdaniga keskin qadrsizlandi. Ammo inqirozlar Turkiyaning so‘nggi yillardagi iqtisodiy yutuqlarini yo‘qqa chiqara olmadi. Turkiya bugun dunyoning eng jadal rivojlanayotgan mamlakatlaridan biri bo‘lib, G-20 klubining a’zosi hisoblanadi.

Turkiya Respublikasi

XXI asrda Turkiya. 2000-yillarda ham harbiylar va islom dini tarafdorlari o‘rtasidagi munosabat Turkiya uchun asosiy muammo bo‘lib qoldi. 2007-yili o‘ta millatchi «Ergenekon» yashirin tashkilotining faoliyati bilan bog‘liq tergov va qamoqqa olishlar boshlandi. Turkiya sudi uch nafar iste’fodagi generallarni davlat to‘ntarishini amalga oshirishga urinishda aybdor deb topdi va 20 yildan qamoq jazosiga hukm qildi. Turli muddatga qamalganlar orasida yozuvchilar, jurnalistlar, professorlar va parlament deputatlari ham bor edi. Bu tashkilot a’zolari R.Erdo‘g‘on hukumatini ag‘darib tashlashga tayyorgarlik ko‘rishda ayblandi. Tashki-

lot a’zolari va ularga xayrixoh bo‘lgan ayrim jurnalistlarning fikricha, bu sud jarayoni mamlakatda o‘z mavqeyini mustahkamlashga intilayotgan hukumat tomonidan uyushtirilgan ig‘vo edi.

Shu davrdan Turkiya Suriyadagi voqealarga faol aralasha boshladi. Suriya bilan chegaradosh Diyorbakir aviabazasiga F–16 qiruvchi samolyotlar joylashtirildi. NATO ham Turkiyani qo‘llashga tayyorligini bildirdi.

2014-yili bo‘lib o‘tgan prezidentlik saylovlarida R. Erdo‘g‘on Turkiya Respublikasi prezidenti etib saylandi. Bu Turkiyada prezident bevosita xalq tomonidan saylangan birinchi saylov edi. Ilgari prezident parlament tomonidan saylangan. Referendumda aholi prezidentning xalq tomonidan to‘g‘ridan to‘g‘ri saylanishi uchun ovoz bergandan so‘ng 2012-yili bu haqda qonun qabul qilindi.

2015-yilning ikkinchi yarmida Suriyada ISHIDga qarshi antiterrorchilik operatsiyasida ishtirok etayotgan Rossiyaning Su – 24 harbiy samolyoti Turkiya tomonidan urib tushirildi. Bu ikki mamlakat o‘rtasidagi munosabatlarni murakkablashtirdi, Rossiya Turkiyaga qarshi iqtisodiy sanksiyalar e’lon qildi.

2015-yilning ikkinchi yarmida ... 2014-yili ... R. Erdo‘g‘on davri ...

2016-yili Turkiya harbiylari navbatdagi davlat to‘ntarishini amalga oshirishga urinib ko‘rdi. Bir qator harbiy qismlar Anqara, Istanbul, Marmaris, Ko‘nya va Malate shaharlarida strategik muhim obyektlarni o‘z nazoratiga olishga urindi. Istanbul shahridagi prezident qarorgohi samolyotlardan bombardimon qilindi. Ayni paytda isyonchilar Istanbul va mamlakat poytaxti Anqara shaharlaridagi xalqaro aeroportlarni o‘z nazoratiga oldi. R. Erdo‘g‘on isyonchilar egallashga ulgurmagan telekanal orqali xalqqa murojaat qildi. Aholi prezidentni qo‘llab shaharlarda namoyishga chiqdi. To‘ntarishga urinish jahon jamoatchiligi tomonidan ham qoralandi.

Isyon bostirildi. 60 mingdan oshiq kishi, asosan armiya ofitserlari qamoqqa olindi. Turkiya armiyasida, davlat apparatida tozalash o‘tkazildi. Muxolifatga aloqador deb hisoblangan o‘nlab gazetalar, telekanallar yopildi. 2017-yil aprelda referendum o‘tkazilib, uning natijalariga ko‘ra, Turkiyada prezident boshqaruvi joriy qilindi.

Harbiy to‘ntarishga urinishdan keyin muxolifatga qarshi qat’iy harakatlari uchun AQSH va YI tomonidan tanqidga uchragan Turkiya hukumati Rossiya bilan yaqinlashish yo‘lini tutdi. Turkiya prezi-

denti R. Erdo‘g‘on Rossiya prezidenti V. Putin bilan bir necha bor uchrashib, ikki mamlakat o‘rtasida uzilib qolgan savdo, iqtisodiy va gumanitar aloqalarni tiklashga kelishib oldi. 2017-yil noyabr oyida Rossiyaning Sochi shahrida V. Putin, R. Erdo‘g‘on va Eron prezidenti H. Ruhoniy o‘rtasida muzokaralar o‘tkazilib, unda terrorchilikka qarshi hamkorlikda kurashishga, Suriyada tinchlik o‘rnatishga qaror qilindi.

Mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar

1. 1990-yillar oxiri – 2000-yillari Turkiyadagi siyosiy jarayonlarning o‘ziga xos tomoni nimalardan iborat?
2. Turkiyadagi siyosiy jarayonlarda islom omili qanday rol o‘ynaydi?
3. Turkiyaning iqtisodiy rivojlanishida qanday muammolar mavjud?
4. Yaqin Sharqdagi voqealar Turkiyaning tashqi siyosatida qanday rol o‘ynamoqda?

Mustaqil ish

Mustaqillik yillarida O‘zbekiston Respublikasi va Turkiya o‘rtasidagi aloqalarning xronologiyasini tuzing.

21-MAVZU. 1991 – 2017-YILLARDA ERON ISLOM RESPUBLIKASI

XX asr oxirlarida Eron. XX asrning ikkinchi yarmi Eron jamiyatida ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy beqarorlik davri bo‘ldi. Ammo aynan shu davrda mamlakat uchun eng muhim voqealar sodir bo‘lib, ular ma’lum ma’noda zamonaviy Eronning taraqqiyot yo‘lini belgilab berdi.

Eron tarixida «Oq inqilob» qanday natijalar bilan yakunlandi?

Shu davrda Eron Islom Respublikasida muhim siyosiy jarayonlar yuz berib, jahon tarixida ilk bor inqilobiy islom XX asrda butun is-

lom sivilizatsiyasi oldida turgan muammolarni hal qilishning vositasiga aylandi. Islom dini Yaqin Sharq va Shimoliy Afrikada juda qudratli ijtimoiy-siyosiy kuch sifatida maydonga chiqdi va ushbu mintaqalarda G‘arb qadriyatlarining joriy qilinishiga faol qarshi turmoqda.

1990-yillar boshlarida Eronning iqtisodi ham barqarorlashib, YIM ning jadal o‘sishiga olib keldi. Islom radikalizmi ham biroz susaydi. Eron jahon sport va madaniyat maydoniga qaytdi. 1999-yili Eronning «Osmon bolalari» filmi AQSHda «Oskar» mukofotiga tavsiya qilindi. Mamlakatda chet el musiqasi va internet-kafelarga ruxsat berildi. Ayollar ham faol ijtimoiy hayotga qaytdi.

Eron xalqaro yakkalanishdan qutulish uchun islohotlar o‘tkazishga majbur bo‘ldi. 1997-yili islohotchilik qarashlarini qo‘llab-quvvatlovchi M. Hotamiy prezident etib saylandi. U Eronda demokratik va tolerant jamiyat qurishga qaratilgan islohotlarning boshlanganligini, shuningdek, G‘arb mamlakatlari bilan munosabatda ijobiy o‘zgarishlar bo‘lishini e’lon qildi. Ammo islohotlarni amalga oshirishda Muhammad Hotamiy mutaassiblarning qat’iy qarshiligiga duch keldi.

Mahmud Ahmadinajod

Zamonaviy Eron. 2001-yil 11-sentabr kuni Nyu-Yorkda amalga oshirilgan terrorchilik aktidan so‘ng AQSH Eronni «xalqaro terrorizmning sherigi» deb atadi. Bu tamg‘adan qutulish uchun Eron ancha ishlarni amalga oshirdi. «Hizbulloh» rahbarlari Erondan quvib chiqarildi, Sudan, Liviya, Bosniyadagi eronlik diniy maslahatchilar chaqirib olindi. Ammo, shunga qaramasdan, AQSH Eronni yashirin ravishda yadro quroli yaratish ustida ish olib borayotganlikda aybladi. 2002-yili AQSH prezidenti J.Bush Eronni «yovuzlik tayanchi» mamlakatlari qatoriga qo‘shib, terrorizmni moliyalashtirishda aybladi. AQSH Eronni xalqaro izolatsiya qilishga harakat qildi. Ammo bu harakat Fransiya, Germaniya, Buyuk Britaniya tomonidan ma’qullanmadi hamda Eronga harbiy texnika yetkazib berayotgan va atom elektrostansiyasini qurayotgan Rossiyaning qarshiligiga uchradi.

2005-yili ultrakonservator Mahmud Ahmadinajodning prezident etib saylanishi Eronda islohotlarning borishini, mamlakatning jahon hamjamiyatiga qaytishini biroz susaytirdi. M. Ahmadinajod o‘zidan oldingi prezidentlarning bir qator liberal islohotlarini to‘xtatib qo‘ydi.

Humayniy vafotidan so‘ng Eronda saqlanib qolayotgan teokratik rejim yanada kuchaydi. Islom huquqiga (shariatga) asoslangan qonunlar inson

huquqlari bo‘yicha qator muammolarni vujudga keltirdi. Masalan, shu davrda Eron o‘lim jazosini amalga oshirish bo‘yicha dunyoda ikkinchi o‘rinda (Xitoydan so‘ng) turardi. 2006-yili mamlakatda ikki yuzdan oshiq kishi, jumladan, yetti nafar balog‘at yoshiga yetmagan bolalar qatl qilindi. Tashqi siyosatda M. Ahmadinajod konservativ qarashlarga amal qildi. U J. Bush ma’muriyatini keskin tanqid qildi, Eronning arab mamlakatlari va Rossiya bilan hamkorligini kuchaytirish tarafdori bo‘ldi.

Eron Islom Respublikasi

1997-yili Eronda islohotchilik qarashlarini qo‘llab-quvvatlovchi M. Hotamiy prezident etib saylandi.

2002-yili AQSH prezidenti J.Bush Eronni «yovuzlik tayanchi» mamlakatlari qatoriga qo‘shib, terrorizmni moliyalashtirishda aybladi.

2009-yili navbatdagi prezidentlik saylovlari bo‘lib o‘tdi. Saylovlarda amaldagi prezidentdan tashqari yana uch nafar nomzod qatnashdi. Asosiy kurash konservator-prezident M. Ahmadinajod bilan islohotlar va’da qilayotgan Mir-Husayn Musaviy o‘rtasida kechdi. Ammo birinchi turdayoq M. Ahmadinajod g‘alaba qozondi.

Eronlik sportchi qizlar

Muxolifat saylovlar natijasini tan olmadi. Tehron va boshqa bir qator shaharlarda namoyishlar va politsiya bilan to‘qnashuvlar bo‘lib o‘tdi. Ayrim muxolifatchi partiyalarning a’zolari qamoqqa olindi.

Mavjud muammolarga qaramasdan, XXI asrda Eron qashshoqlik, savodsizlik va jaholat botqog‘iga botgan mamlakatga mutlaqo o‘xshamaydi. Zamonaviy Eron – O‘rta Sharqning eng yirik iqtisodiyotiga ega bo‘lgan industrial mamlakat. U 2009-yili Semnondagi kosmodromdan Safir – 2 raketasi yordamida o‘zining «Umid» nomli sun’iy yo‘ldoshini fazoga chiqarib, koinotni o‘zlashtirayotgan davlatlar qatoridan o‘rin egalladi.

Eronda ta’lim va fan rivojlangan, urbanizatsiya darajasi 70 % ga yaqinlashmoqda, sog‘liqni saqlash va ijtimoiy ta’minot tizimi yaxshi yo‘lga qo‘yilgan. Eron yoshlar mamlakati, aholisining yarmini 30 yoshdan kichik bo‘lgan yoshlar tashkil qiladi. Eronning zamonaviy muammolari ichida eng dolzarblari ishsizlik va inflatsiya darajasining yuqoriligi bo‘lib kelmoqda.

Tolerantlik – bu o‘zgacha dunyoqarash, hayot tarzi, xulq-atvor, axloq va urf-odatlarga nisbatan sabr-bardoshli bo‘lish.

Izolatsiya – xalqaro hamjamiyatdan ajratib qo‘yish, yakkalash.

Ultrakonservator – bu keskin konservativ qarashlarga ega bo‘lgan mutaassib kishi.

2013-yil iyun oyida bo‘lib o‘tgan prezidentlik saylovlarida Hasan Ruhoniyning g‘alaba qozonishi Eronda yuz berayotgan chuqur o‘zgarishlarni ifoda etadi. Eronning jahon hamjamiyatiga to‘laqonli integratsiyalashuviga to‘siq bo‘lib turgan yadroviy dasturi ham o‘n yildan oshiq davom etgan muzokaralardan so‘ng 2015-yil iyulda Eron bilan oltita davlat (AQSH, Rossiya, Xitoy, Buyuk Britaniya, Fransiya,

Hasan Ruhoniy

Germaniya) vakillari tomonidan imzolangan kelishuv orqali hal qilindi. Eron 15 yil ichida boyitilgan uran ishlab chiqarmaydigan, evaziga G‘arb davlatlari 2015-yil oxiridan boshlab unga qarshi qo‘llanilgan sanksiyalarni bosqichma-bosqich bekor qiladigan bo‘ldi. Shunday sharoitda, 2016-yil fevral oyida Eronda parlament saylovlari bo‘lib o‘tdi. Saylovlarda islohotchilar koalitsiyasi konservatorlardan ko‘proq ovoz oldi. Bu mamlakatdagi ijobiy o‘zgarishlar uchun yaxshi asos bo‘lib, prezident Hasan Ruhoniy obro‘yining yuqoriligini namoyish qildi.

Mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar

1. Prezident M. Hotamiy demokratik islohotlarni o‘tkazishda qanday qarshiliklarga uchradi?
2. 2001-yil 11-sentabrdan so‘ng Eron bilan AQSH o‘rtasidagi munosabatlarda muammolarning kuchayishiga nimalar sabab bo‘ldi?
3. M. Ahmadinajodning ultrakonservativ siyosati Eron jamiyatida qanday muammolarni keltirib chiqardi?
4. Zamonaviy Eronning yutuq va muammolari haqida so‘zlab bering.

Mustaqil ish

Mavzuga doir asosiy tushunchalarni lug‘at yordamida tarjima qiling va daftaringizga yozing.

22-MAVZU. 1991 – 2017-YILLARDA POKISTON VA AFG‘ONISTON

Pokiston. 1990-yillari Pokistonda qizg‘in siyosiy jarayonlar va hokimiyatning yuqori pog‘onasida korrupsiya bilan bog‘liq mojarolar davom etdi. Benazir Bxutto hukumati iste’foga chiqarilgandan so‘ng 1990-yili o‘tkazilgan saylovlarda g‘olib chiqqan Musulmon ligasi partiyasining rahbari Navoz Sharif hokimiyatni boshqardi. Ammo

1993-yili prezident G‘ulom Is’hoqxon yangi hukumatni ham korrupsiya va qarindosh-urug‘chilikda ayblab, iste’foga chiqardi. Shu yili bo‘lib o‘tgan saylovlarda g‘olib chiqqan B.Bxutto yana bosh vazir lavozimini egalladi. Ammo 1996-yili prezident Sardor Farruk Ahmadxon Legariy Milliy assambleyani tarqatib yubordi va B.Bxutto hukumatini yana iste’foga jo‘natdi. O‘tkazilgan parlament saylovlarida Pokiston xalq partiyasi (PXP) qaqshatqich mag‘lubiyatga uchradi.

Benazir Bxutto

Pokiston tarixida 1977-yilda qanday voqea sodir bo‘lgan?

1999-yil kuzda Pokistonda yana harbiy to‘ntarish amalga oshirilib, hokimiyatga general Parvez Musharraf boshchiligidagi harbiy qo‘mondonlik keldi. 2001-yil 11-sentabrda Nyu-Yorkda yuz bergan terrorchilik aktidan so‘ng Pokiston terrorchilikka qarshi AQSH boshchiligida tuzilgan koalitsiyaga qo‘shildi. Biroq, ko‘plab pokistonliklar nazarida AQSH terrorchilarga emas, musulmonlarga qarshi kurashga kirishdi. AQSH bilan yaqinlashish kursini tanlagan P.Musharrafga qarshi suiqasdlar uyushtirildi. U jinoyatlarda terrorchilarni aybladi va mamlakatni ulardan tozalashga va’da berdi. 2003 – 2005-yillari Pokiston armiyasi AQSH yordamida qo‘shni Afg‘oniston hududida harbiy operatsiyalar olib bordi. Islom fundamentalislari esa P.Musharrafni dushman deb e’lon qilib, uni ag‘darib tashlashga va’da berdi. Ko‘pchilikning fikricha, P.Musharraf mamlakatda holatni barqarorlashtirishga erisha olmadi va iste’foga chiqishga majbur bo‘ldi. 2008-yilgi saylovlarda PXP hamraisi Asif Ali Zardariy prezident etib saylandi. 2013-yilgi parlament saylovlaridan so‘ng Muhammad Navoz Sharif bosh vazir lavozimini egalladi.

Parvez Musharraf

Pokiston rivojlanayotgan agrar-industrial mamlakat. U BRIKS davlatlari bilan bir qatorda, XXI asrda dunyoning eng yirik iqtisodiyotlaridan biriga aylanish imkoniyatiga ega bo‘lgan o‘n bitta mamlakat qatoriga kiradi.

Navoz Sharif

Hozir aholining katta qismi qishloq xo‘jaligi bilan shug‘ullanadi. Eksport qilinadigan asosiy mahsulotlarga to‘qimachilik, teri mahsulotlari, sport buyumlari, kimyoviy moddalar va gilamlar kiradi.

Sanoatning qayta ishlash, neft, tog‘-kon sohalari rivojlanmoqda. SHHTning 2016-yili Toshkentda bo‘lib o‘tgan sammitida Pokistonni tashkilotga qabul qilish tartibi va muddatlari to‘g‘risidagi hujjat imzolandi.

Afg‘oniston. SSSR tarqalib ketgandan so‘ng Afg‘onistonda holat ancha og‘irlashdi. 1992-yil aprel oyida Kobul shahriga mujohidlar otryadlari kirib keldi.

Sovet davlatiga murojaat qilib, Afg‘onistonga sovet qo‘shinlari kiritilishini so‘ragan shaxs kim edi?

Afg‘onistonda hokimiyatni Jihod kengashi deb atalgan guruh o‘z qo‘liga oldi. Mamlakat nomi Afg‘oniston Islom Respublikasi deb o‘zgartirildi, barcha qonunlar bekor qilinib, shariat qoidalari joriy qilindi. Ammo mujohidlar o‘rtasida boshlangan kelishmovchilik yangi urush harakatlariga olib keldi, minglab kishilar halok bo‘ldi, elchixona va xalqaro missiyalar Afg‘onistonni tark etdi. 1994-yili mojaroga yangi siyosiy kuch – islom fundamentalislarining tolibonlar harakati qo‘shildi. Ularning yetakchisi mulla Umar Afg‘onistonda fuqarolar urushini tugatib, islomiy tartib o‘rnatishini e’lon qildi. Ular 1996-yil sentabrda Kobulni egallab, mamlakatni «Afg‘oniston Islom amirligi» deb e’lon qildi.

Tolibonlar Afg‘onistonda qat’iy islomiy tartiblarni o‘rnata boshladi. Ayni paytda bu yerda turli xil terrorchilar qo‘nim topdi. Tolibonlar rejimi bilan hamkorlikni yo‘lga qo‘ygan xalqaro terrorchi Usoma bin Lodin ham Afg‘onistonga keldi. U terrorchilar tayyorlash uchun harbiy bazalar va lagerlar tizimini yaratdi. Tolibonlar rejimi Usoma bin Lodinni xalqaro sudga topshirishdan bosh tortgandan so‘ng BMT Xavfsizlik Kengashi (XK) Afg‘onistonga qarshi iqtisodiy sanksiyalar e’lon qildi.

Xalqaro hamjamiyat tomonidan tan olinishdan umidini uzgan mulla Umar islomgacha bo‘lgan barcha e’tiqod obyektlari, tarixiy yodgorliklarni yo‘q qilishga buyruq berdi. V asrga oid ikkita noyob yodgorlik – qoyaga o‘yib ishlangan Buddaning ulkan haykallari yo‘q

qilindi. Musulmon bo‘lmagan aholining o‘z kiyimiga sariq belgi taqib yurishi haqida qabul qilingan dekret jahon jamoatchiligining g‘azabini keltirdi. BMT XK tolibonlar hukumatiga qarshi sanksiyalarni kuchaytirish to‘g‘risida yangi rezolutsiya qabul qildi.

Pokiston va Afg‘oniston

2001-yil 11-sentabrda Nyu-Yorkda uyushtirilgan terrorchilik aktlari uchun javobgarlikni AQSH ma’muriyati «Al-Qoida» tashkiloti bilan Usoma bin Lodinga yukladi va terrorchilarning bazalarini bombardimon qildi. Tolibonlar qo‘shinlariga qarshi kuchlarning muvaffaqiyatli hujumlaridan so‘ng tolibonlar hukumati ag‘darilib, mamlakatga xalqaro harbiy kuchlar joylashtirildi.

1994-yili ... **1996-yil sentabrda ...**
V asrga oid ...

2002-yil iyun oyida bo‘lib o‘tgan umumafg‘on Loyya Jirgasida Homid Karzay Afg‘oniston prezidenti etib saylandi. Afg‘onistonga 5 mlrd dollar xalqaro yordam ajratildi. Biroq, mamlakat ichkarisida terrorchilik harakatlari davom etdi.

2003-yili Afg‘onistonning yangi konstitutsiyasi qabul qilindi. Mamlakat «Afg‘oniston Islom Respublikasi» nomini oldi. Yangi konstitutsiya mamlakatda prezidentlik boshqaruvini o‘rnatdi, ikki palatali parlament, mustaqil sud tizimi tuzilishini ko‘zda tutdi, shuningdek, fuqarolarning demokratik huquq va erkinliklarini e’lon qildi. Konstitutsiya kichik millatlarning huquqlarini kafolatladi, barchaning, jumladan, erkak va ayollarning qonun oldida tengligini va e’tiqod erkinligini o‘rnatdi.

Homid Karzay

Konstitutsiya saylovlar va siyosiy partiyalar tuzish uchun yo‘l ochib berdi. 2004-yil bo‘lib o‘tgan prezidentlik saylovlarida Homid Karzay Afg‘oniston prezidenti etib saylandi.

2005-yil sentabrda o‘tkazilgan parlament saylovlarida islom dini tarafdorlari bo‘lgan partiyalar katta ta’sirga ega bo‘ldi va umuman parlament muxolifat xarakterida edi. Shu davrda mamlakatning asosiy muammolaridan biri narkotik savdosi bilan bog‘liq edi. BMT axborotiga ko‘ra, 2005-yili dunyodagi narkotik savdosining 87%i Afg‘onistonga to‘g‘ri keladi. 2007-yildan narkotik savdosi susaya bordi, ammo 2017-yili yana keskin o‘sdi.

1970-yillardagi va hozirgi afg‘on yoshlari

2001-yil 11-sentabrda Nyu-Yorkda uyushtirilgan terrorchilik aktlari uchun javobgarlikni AQSH ma'muriyati «Al-Qoida» tashkiloti bilan Usoma bin Lodinga yukladi.

2002-yil iyunda bo'lib o'tgan umumafg'on Loyya Jirgasida Homid Karzay Afg'oniston prezidenti etib saylandi.

Muhammad Ashraf G'ani

H. Karzay hukumatining mavjud muammolarni yechishga ojizligi jahon hamjamiyatini Afg'onistonga yordamni kuchaytirishga, mamlakatni tiklashda faol ishtirok etishga undadi. Shuningdek, ta'lim tizimini kengaytirish, ijtimoiy masalalarni hal etish va qashshoqlikka qarshi kurash, transport va energetika infratizimini modernizatsiya qilish rejalashtirildi.

2014-yili bo'lib o'tgan prezidentlik saylovlarining ikkinchi turida Muhammad Ashraf G'ani Afg'oniston prezidenti, Abdulla Abdulla esa hukumat raisi lavozimlarini egalladi.

Ammo Afg'onistonda hamon mustahkam tinchlik o'rnatilgani yo'q. 2016 – 2017-yillari bir qator terrorchilik harakatlari amalga oshirilib, oqibatda o'nlab kishilar halok bo'ldi, yuzlab kishilar jabrlandi. Afg'onistonning sobiq prezidenti Homid Karzay bayonot berib, mamlakatdagi beqaror ahvolning sababi sifatida mintaqada AQSH olib borayotgan siyosatni ko'rsatdi va AQSH hukumatini o'z xatolarini tan olishga chaqirdi.

Loyya jirgasi – bu afg'on qabilalari tomonidan saylanadigan umumafg'on oqsoqollar kengashi.

Mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar

1. Pokistonda P.Musharrafning qanday siyosati uning iste'fosiga sabab bo'ldi?
2. Pokistonda iqtisodiyotning qaysi sohalari yaxshi rivojlangan?
3. SSSR tarqalib ketgandan so'ng Afg'onistonda qanday siyosiy vaziyat vujudga keldi?
4. Zamonaviy Afg'onistonning asosiy muammolari nimalardan iborat?

Mustaqil ish

Afg‘oniston siyosiy xaritasi bilan tanishing va tarixiy voqeliklar bilan bog‘liqlikda sharh yozing.

Mavzu matnini o‘qish jarayonida notanish bo‘lgan so‘zlarni daftaringizga yozing va lug‘atlar yordamida tushunchalarni tahlil qiling.

23-MAVZU. 1991 – 2017-YILLARDA SURIYA VA IROQ

Suriya. 1943-yili Suriya o‘z mustaqilligini e’lon qildi. Bugun u shu qisqa tarix davomidagi eng chuqur siyosiy inqirozni boshdan kechirmoqda.

Qadimgi davrda Suriya va Misrda qanday davlatlar mavjud bo‘lgan?

Bashar Asad

1970-yili harbiy to‘ntarish orqali hokimiyatga kelgan Hafiz Asad Suriyani 2000-yilgacha boshqardi. Shu davrda mamlakat katta taraqqiyot yo‘lini bosib o‘tdi. Neft va gaz zaxiralari ishga tushirildi, sanoat va qishloq xo‘jaligi rivojlandi, aholi soni ko‘payib, yashash darajasi yaxshilandi. Ammo 1990-yillarda iqtisodda turg‘unlik boshlandi. Buning sabablari shu davrda yuz bergan sotsialistik tizimning inqirozidan tashqari Suriyaning yangi tarixidagi eng dahshatli qurg‘oqchilik bilan ham bog‘liq edi.

Shunday holatda 2000-yili H. Asad vafot etdi. Mamlakatda o‘tkazilgan referendum natijasida hokimiyatga H.Asadning o‘g‘li Bashar Asad keldi.

B. Asad otasidan farqli ravishda tashqi siyosatda «yumshoq» kurs olib bordi. Isroil bilan Jo‘lan tepaliklari masalasida muzokaralarni

tikladi. 30 yildan beri Livanda turgan Suriya qo‘shinlarini u yerdan olib chiqdi. Iroq diktatori Saddam Husayn bilan yarashdi.

Ichki siyosatda siyosiy partiyalar faoliyatiga ruxsat berdi, korrupsiyaga qarshi juda keskin choralar qo‘lladi. Ayni paytda otasi hukmronlik qilgan davrni tanqid qilgan amaldorlarni ham jazoladi.

Iqtisoddagi turg‘unlikni B. Asad savdo va moliya sohasini liberallashtirish orqali yengib o‘tishga urindi. Ammo bu faqat Damashq va Halab singari yirik shaharlarda iqtisodning jonlanishiga olib keldi. Qishloqlar va kichik shaharlarda esa ishsizlar soni ortib ketdi. Bundan tashqari, shu davrda qo‘shni davlatlardan kelgan qochoqlar ham Suriyaning katta muammosiga aylandi. 2011-yili Suriyada yarim millionga yaqin falastinlik va bir milliondan oshiq iroqlik qochoqlar bor edi.

Suriya va Iroq

1970-yili harbiy to‘ntarish orqali hokimiyatga kelgan H.Asad Suriyani 2000-yilgacha boshqardi.

Suriyada 2000-yili H.Asad vafot etdi, referendum natijasida hokimiyatga Bashar Asad keldi.

Suriyada dahshatli urush oqibatlari

2000-yillari arab mamlakatlarida boshlangan «Arab bahori» nomli inqilobiy jarayonlar Suriyani ham qamrab oldi. 2011-yili mamlakatning janubidagi Dar'ya shahrida juma namozidan so‘ng boshlangan g‘alayonlar «Juma inqilobi» nomini oldi. Isyonchilar B.Asad rejimini ag‘darish, demokratik islohotlar o‘tkazishni talab qildilar.

Mojaroda amaldagi prezident B.Asad tarafida Suriya arab armiyasi va unga qarshi bo‘lgan Suriya «mo‘tadil» muxolifatining Suriya ozodlik armiyasi, kurdlar otryadlari, shuningdek, turli xil terrorchi tashkilotlar – «Iroq va Shom islom davlati» (ISHID), Jibhat an-Nusra va shu kabilar ishtirok etdi. Shu tariqa mamlakatda fuqarolar urushi boshlanib, arab mamlakatlaridan, butun dunyodan kelgan turli xil terrorchi guruhlar hukumat qo‘shinlari bilan jang olib bormoqda.

2013-yili Iroq va qisman Suriya hududida terrorchi guruhlar «Iroq va Shom islom davlati» deb ataluvchi davlatni tuzdi. 2014-yili u «Umumjahon xalifati» deb e'lon qilindi. Bu hol AQSH va uning ittifoqchilarini harbiy intervensiyani amalga oshirishga undadi. Ular 2014-yil sentabrdan boshlab Suriyadagi terrorchilar pozitsiyalarini bombardimon qilmoqda. 2015-yil sentabrdan xuddi shunday harbiy operatsiyani o‘tkazishda Rossiya harbiy-kosmik kuchlari ham ishtirok etmoqda. Mojaroda Turkiya, Eron, Saudiya Arabistoni, Iordaniya, Iroq, Livan, Isroil kabi davlatlarning ham manfaatlari namoyon bo‘lmoqda. Shu tariqa Suriya hududi juda katta, har biri o‘z manfaatini ko‘zlagan xalqaro kuchlarning to‘qnashuv maydoniga aylandi.

Urush oqibatida 2017-yil sentabr oyigacha mamlakatni 4 mln dan oshiq kishi tark etgan. 2017-yil oxiriga kelib, Suriya armiyasi Rossiya harbiy-kosmik kuchlari va AQSH boshchiligidagi xalqaro koalitsiya yordamida mamlakat hududini jangarilardan deyarli to‘liq ozod qildi. Aholining bir qismi o‘z uylariga qaytmoqda. Dekabr oyida V. Putin Suriyadagi Rossiya harbiy-kosmik kuchlarining asosiy qismini o‘z hududiga qaytarish to‘g‘risida buyruq berdi.

Iroq. 1932-yili o‘z mustaqilligini e'lon qilgan Iroqda 1968-yili hokimiyatga Arab sotsialistik uyg‘onish (BAAS) partiyasi keldi. Hukumatni prezident Hasan al-Bakr boshqardi, ammo real hokimiyat mudofaa vaziri Saddam Husayn qo‘liga o‘tdi. Bu jarayonlar Iroqqa

neftdan keladigan daromadning beqiyos oshishi davriga to‘g‘ri keldi. Aholining hayot darajasi sezilarli yaxshilandi.

Saddam Husayn

1979-yili Saddam Husayn rasman Iroq prezidenti etib saylandi. 1980-yil sentabrda Iroq Eronga qarshi urush boshladi. Bu urush XX asrning eng uzoq davom etgan hududiy to‘qnashuvi bo‘ldi. U ko‘plab qurbonlarga olib keldi.

1990-yili Iroq yana bir xalqaro janjalga sabab bo‘ldi. U Quvaytga bostirib kirib, uning hududini egallab oldi. BMT Xavfsizlik kengashi Quvaytdan Iroq qo‘shinlarining zudlik bilan olib chiqib ketilishini talab qildi. Iroqqa qarshi sanksiya e’lon qilindi. Bir necha oylik diplomatik harakatlardan so‘ng 1991-yil yanvarda AQSH boshchiligidagi xalqaro kuchlar Quvaytni ozod qilish bo‘yicha «Sahrodagi bo‘ron» operatsiyasini boshladi. Iroq armiyasi to‘liq tor-mor qilindi. Kuzatuvchilar S.Husaynning qulashini bashorat qilgandilar, biroq u o‘z hokimiyatini saqlab qoldi.

Hokimiyatni mustahkamlab olib, S.Husayn BMTning Iroq harbiy dasturlarini to‘xtatishga yo‘naltirilgan urinishlariga qarshilik ko‘rsatdi. U BMT inspektorlarini AQSH foydasiga josuslik qilishda aybladi va barcha xalqaro inspektorlarni mamlakatdan quvib chiqardi. Shundan so‘ng, 1999 – 2000-yillari AQSH boshchiligidagi xalqaro kuchlar Iroq harbiy obyektlarini bombardimon qildi. 2003-yili AQSH va Buyuk Britaniya qo‘shinlari Bag‘dodga bostirib kirdi. S. Husayn hukumati quladi. Amerikaliklar va ularning ittifoqchilari butun mamlakat hududida o‘z nazoratini o‘rnatdi. Ular S. Husaynning ikki o‘g‘li va yosh nabirasini o‘ldirishdi. 2003-yil dekabrda S.Husaynning o‘zi ham qo‘lga olindi va osib o‘ldirildi.

Diktator o‘ldirildi. Ammo va’da berilganidek Iroqda demokratiya va tinchlik o‘rnatilmadi. AQSH va uning ittifoqchilari Iroqdagi vaziyatni jilovlay olmadilar. Terrorchilik harakatlari avj oldi. Bularning natijasida ko‘plab begunoh odamlar qurbon bo‘ldi.

2005-yili qabul qilingan konstitutsiyaga binoan Iroq uning xalqini tashkil qiluvchi uchta etnos – arab-sunniylar, arab-shialar va kurdlar kelishuviga asoslangan parlamentar federativ respublika deb e’lon qilindi.

S. Husayn paytida hokimiyatda bo‘lgan sunniylar endi muxolifatga o‘tdi. Ammo 2010-yili bo‘lib o‘tgan parlament saylovlarida kutilmaganda muxolifatdagi sunniylar g‘alaba qozondi. Biroq, joylarda real hokimi-

yat turli qurolli guruhlar qo‘lida qoldi. Ular o‘zlari egallagan hududda shariat qonunlarini joriy qilib, minglab begunoh kishilarni o‘rta asr-chilik usullari bilan qatl qildi. Millionlab kishilar qochoqqa aylandi.

1990-yillarda ... **1991-yil yanvarda ...**
2013-yili ... **«Sahrodagi bo‘ron» operatsiyasi ...**

AQSH hukumati, jumladan, prezident B. Obama AQSHning Iroqqa nisbatan siyosati xato ekanligini tan oldi. Ko‘pchilik mutaxassislar aynan Amerika siyosati Yaqin Sharqda vaziyatning keskinlashuviga, ISHID singari terrorchi tashkilotlarning paydo bo‘lishiga sabab bo‘ldi, deb hisoblashmoqda. 2016-yil dekabrda AQSH prezidenti etib saylangan D. Tramp Yaqin Sharqdagi o‘z siyosatini qayta ko‘rib chiqishga va’da berdi.

Mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar

1. Suriyada siyosiy inqirozning kelib chiqishi va fuqarolar urushining boshlanishiga qanday omillar sabab bo‘ldi?
2. Suriyadagi urushda qaysi davlatlarning manfaatlari aks etgan?
3. Saddam Husaynning qanday harakatlari Iroqning xalqaro kuchlar tomonidan bombardimon qilinishiga olib keldi?
4. S.Husaynning ag‘darilishi nima uchun Iroqqa tinchlik olib kelmadi?

Mustaqil ish

Xaritadan foydalanib 1991–2017-yillar Suriya va Iroq davlatlaridagi siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishdagi muammolar va ularning yechimlarini daftaringizga jadval ko‘rinishida yozing.

«Iroq va Shom islom davlati», «Umumjahon xalifati» tushunchalarini qiyosiy tahlil qilish asosida hozirgi kundagi axborot xurujlarini chizma ko‘rinishida daftaringizga yozing.

24-MAVZU. 1991 – 2017-YILLARDA ISROIL DAVLATI VA FALASTIN MUAMMOSI

Isroilning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi. 1947-yili BMT Xavfsizlik Kengashi Falastin bo‘yicha rezolutsiya qabul qildi. Unga binoan 1948-yil 1-avgustdan Falastinda ikkita – yahudiylarning Isroil va arablarning Falastin davlatlarini tashkil qilish tavsiya etildi.

Qadimgi dunyo tarixida Falastin hududida Isroil podsholigi qachon vujudga keldi?

Isroil yahudiylarning milliy davlati hisoblanadi. U dastlab yahudiylarning milliy o‘chog‘i, boshpanasi sifatida tashkil topdi va shunday bo‘lib qolmoqda. Vatanga qaytish to‘g‘risidagi qonunga binoan har qanday yahudiy o‘z oilasi, ya’ni turmush o‘rtog‘i, farzandlari, nabiralari bilan doimiy yashash uchun Isroilga kelish huquqiga ega. Shundan so‘ng qabul qilingan fuqarolik to‘g‘risidagi qonunga ko‘ra Isroilga kelgan barcha yahudiylar o‘z-o‘zidan fuqarolikka ega bo‘lishi tartibi o‘rnatildi. Bu qonunlar repatriatsiya hisobiga Isroil aholisining tez o‘sishiga olib keldi.

O‘z mustaqil taraqqiyotining bir necha o‘n yili ichida Isroil harbiy-sanoat kompleksi nihoyatda rivojlangan mamlakatga aylandi. Harbiy-sanoat kompleksining rivojlanishi metallga ishlov berish, mashinasozlik, elektrotexnika, elektronika va olmosga ishlov berish singari boshqa turdosh sohalarning ham jadal taraqqiy etishiga sabab bo‘ldi.

1990-yillardan Isroil iqtisodi jadal rivojlanayotgan mamlakatlar qatoriga kirdi. Mutaxassislarning fikriga ko‘ra, bu mamlakatda haqiqiy iqtisodiy yuksalish boshlandi. Isroil xo‘jaligi o‘z tuzilishiga ko‘ra AQSH va G‘arbiy Yevropa mamlakatlarinikiga yaqinlashdi va postindustrial modelga moslashdi.

Bunday muvaffaqiyatlarga erishishga ichki va tashqi holatlarning qulayligi yordam berdi. 1990-yillari sobiq SSSRdan 600 ming kishining Isroilga ko‘chib kelishi qurilish, sanoatning ayrim sohalarida jadal rivojlanishni ta’minladi. Yuqori ma’lumot darajasi va iqtisodiy faollikka ega bo‘lgan yangi immigrantlar Isroilning qiyofasini o‘zgartirib yubordi.

Ayni paytda ko‘plab omillar sababli mamlakat iqtisodiyoti tashqi moliyaviy manbalarga kuchli bog‘langan (AQSH har yili 3 mlrd dollar miqdorida beminnat yordam ko‘rsatadi) va uning uchun yuqori militarizatsiya darajasi xarakterlidir.

Isroil

Yosir Arofat

XX asr oxirlarida Falastin muammosining hal etilishi. 1948-yili Isroil va Falastin davlatini tuzish rejasini arab aholisi adolatsiz deb hisobladi va qabul qilmadi. Shu davrdan boshlab falastin xalqining o‘z davlatini tuzish uchun kurashi boshlandi. Bu kurash arab davlatlari va sobiq Ittifoq tomonidan qo‘llab-quvvatlandi. Falastin arablarining kurashiga boshchilik qilish uchun

Falastinni ozod qilish tashkiloti (bu tashkilot arabcha FATX nomi bilan mashhur) tuzilib, unga uzoq yillar Yosir Arofat boshchilik qildi.

Ammo faqat 1990-yillarga kelib, Falastin muammosini hal qilish imkoni paydo bo‘ldi. 1991-yil oktabrda Madridda Yaqin Sharq bo‘yicha xalqaro konferensiya ish boshladi va unda Falastin delegatsiyasi ham ishtirok etdi. Keyin Norvegiya hukumati taklifiga ko‘ra Oslo shahrida Isroil bilan FATX o‘rtasida muzokaralar boshlandi. Muzokaralar natijasida 1993-yili Isroil va FATX bir-birini tan olganligi e’lon qilindi.

Falastin davlatini tuzish yo‘lidagi dastlabki muvaffaqiyatlar. 1993-yili Vashingtonda Isroil va FATX delegatsiyalari Falastin avtonomiyasini tuzish to‘g‘risida kelishuvni imzoladi. Avtonomiyani tuzish bosqichma-bosqich 5 yil ichida amalga oshirilishi ko‘zda tutildi.

1990-yillardan ...
1993-yili ...
1991-yil oktabrda Madridda ...
FATX – bu ...

Birinchi bosqichni amalga oshirish G‘azo sektori va Iordan daryosining G‘arbiy sohilini FATXning avtonom boshqaruviga berish to‘g‘risida kelishuv imzolanishi bilan boshlandi. Bu kelishuv Falastin tashkilotlarida norozilikni kuchaytirib yubordi va FATXda bo‘linish yuz berdi. Y. Arofat ekstremistlar tomonidan «xoin» sifatida o‘limga hukm qilindi. Radikal islom yo‘nalishidagi tashkilotlar – «Xamas», «Jihod» va «Hizbulloh» (bu tashkilotlar O‘zbekistonda taqiqlangan) faollashib ketdi. Ular turli yo‘llar bilan kelishuvni buzishga harakat qildi. Shunga qaramasdan, kelishuv jarayoni davom etdi.

Isxak Rabin

1947-yili BMT Xavfsizlik Kengashi Falastin bo‘yicha rezolutsiya qabul qildi.

1990-yillari sobiq ittifoqdan 600 ming kishining Isroilga ko‘chib kelishi qurilish, sanoatning ayrim sohalarida jadal rivojlanishni ta’minladi.

1995-yili FATX bilan Isroil o‘rtasida muvaqqat kelishuv imzolandi. Bu Falastin avtonomiyasini tuzishning keyingi bosqichi bo‘lib, Iordan daryosining g‘arbiy sohilidagi ko‘plab shahar va qishloqlar FATX ixtiyoriga o‘tkazildi. Falastin avtonomiyasida saylovlar bo‘lib o‘tdi va FATX ixtiyoridagi hududlarni nazorat qilish uchun politsiya kuchlari tuzildi.

Bu kelishuv Isroil jamiyatida ham ajralishni keltirib chiqardi. 1995-yil noyabrda Isroil bosh vaziri Isxak Rabin mutaassib-yahudiy tomonidan o‘ldirildi. Bu falastinliklarga qilingan yon bosishlardan Isroil jamiyatining bir qismi noroziligini ko‘rsatar edi. Shu yili bo‘lib o‘tgan saylovlarda «Likud» bloki g‘alaba qozondi va Falastinga nisbatan qat’iy yo‘nalish tarafdori bo‘lgan Binyamin Netanyaxu bosh vazir lavozimini egalladi.

1996-yil yanvarda Y. Arofat boshchiligida Falastin qonunchilik kengashi saylandi. Falastin davlatini qurish jarayoni qiyinchilik bilan bo‘lsa-da, davom etdi.

1995-yil noyabrda ... 1996-yil yanvarda ...
Radikal tashkilotlar ...
Falastin qonunchilik kengashi – bu ...

2006-yili Falastinning o‘ziga xos ramziga aylangan Y. Arofat vafot etdi. Uning o‘rniga Mahmud Abbos Falastin avtonomiyasining raisi va FATX yetakchisi etib saylandi. 2012-yili Falastin kuzatuvchi-davlat maqomida BMT faoliyatida qatnashish huquqini oldi. Bu jarayon va M.Abbosning BMT Bosh Assambleyasida so‘zlagan nutqi Isroil vakillari tomonidan norozilik bilan qarshi olindi. Shunga qaramasdan, 2017-yilga kelib, Falastinni 140 ga yaqin davlat tan oldi.

Repatriatsiya – bu vatanga qaytish. Atama, odatda, harbiy asirlar, ko‘chirilgan shaxslar, qochoqlar, emigrantlarga nisbatan qo‘llaniladi. Yahudiylarning tarixiy vatani bo‘lgan Falastinga qaytishi ham repatriatsiya deb ataladi.

Immigratsiya – aholining bir mamlakatdan boshqasiga vaqtincha yoki doimiy yashash uchun ko‘chib o‘tishi.

Militarizatsiya – bu davlat organlarining iqtisod, siyosat va ijtimoiy sohadagi harakati bo‘lib, u davlatning harbiy qudratini oshirishga yo‘naltirilgan.

Mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar

1. Isroil davlati o‘z tarixining qisqa davri ichida qanday omillar hisobiga rivojlangan mamlakatga aylandi?
2. Falastin muammosining asosiy sabablari nimada va ular qanday hal etilmoqda?
3. Falastin davlatini tuzish yo‘lidagi asosiy to‘siqlar nimalardan iborat edi?
4. Isroil va Falastin munosabatlariga xalqaro siyosiy holatning ta’siri nimalarda namoyon bo‘ldi?

Mustaqil ish

Xaritadan foydalanib, Isroil va Falastinga tegishli hududlarni daftaringizga ajratib yozing va hududiy bo‘linishiga o‘z munosabatingizni bildiring.

25-MAVZU. 1991 – 2017-YILLARDA LOTIN AMERIKASI MAMLAKATLARI

XX asr oxirida Lotin Amerikasi mamlakatlari. XX asr oxiriga kelib Lotin Amerikasi mintaqasida 34 ta mustaqil davlat va bir necha qaram hududlar mavjud edi. XX asrning ikkinchi yarmida yuz bergan jadal iqtisodiy o‘sishga qaramasdan, Lotin Amerikasi mamlakatlari jahon siyosatining chekka mintaqasi bo‘lib qolmoqda. Asr oxiriga kelib mintaqada ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotning neoliberal modeli oldingi o‘ringa chiqdi. Aslida bu model Augusto Pinochet davrida **Chilida** muvaffaqiyatli amalga oshirilgan edi. Bugun ham Chili barqaror rivojlanayotgan mamlakat bo‘lib, mintaqada yetakchi o‘rinni egallaydi. Ammo, umuman, Lotin Amerikasi mamlakatlari uchun neoliberal islohotlarning natijalari ziddiyatli bo‘lib chiqdi. Agar bu islohotlarning birinchi bosqichi iqtisodiy o‘sishga turtki bo‘lgan, modernizatsiyaga ko‘maklashgan bo‘lsa, keyinchalik to‘siqlar paydo bo‘ldi, ayrim hollarda esa islohotlar retsessiyaga, xo‘jalikning chuqur tushkunligiga olib keldi.

XX asrda Lotin Amerikasi uchun umumiy bo‘lgan modernizatsiyaning qanday variantlari mavjud edi?

Mintaqada birinchi bo‘lib neoliberal islohotlar yo‘liga kirgan **Meksikada** 1994-yil dekabrda moliyaviy-iqtisodiy inqiroz boshlandi. Mamlakatda ijtimoiy-iqtisodiy ahvol og‘irlashdi. Shunday sharoitda Meksikadan kapitalning ommaviy ravishda AQSHga ko‘chishi boshlandi. Milliy valuta – peso keskin tushib ketdi, amalda milliy moliya tizimi izdan chiqdi, 20 ming korxona xonavayron bo‘ldi, mamlakat YIMi keskin tushib ketdi.

Meksika inqirozi 1990-yillarda Lotin Amerikasi mamlakatlarini larzaga solgan ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy inqirozlar zanjirining birinchisi edi. Neoliberal islohotlar oqibatida mintaqa davlatlarining tashqi omilga qaram bo‘lib qolishi Braziliya va Argentina kabi eng yirik davlatlar iqtisodiga ham og‘ir zarba berdi.

Ayniqsa, 1990-yillari «neoliberal islohot yutuqlarining namoyishi» bo‘lgan **Argentina** iqtisodiyoti qattiq zarar ko‘rdi. 2001-yili Argentinada defolt e’lon qilinishi jahon tarixidagi eng yirik bankrot holati bo‘lib, Lotin Amerikasi mamlakatlaridagi neoliberal tajribalarga nuqta qo‘ydi va mintaqada siyosiy hamda iqtisodiy rivojlanishning yangi davrini boshlab berdi.

Bu jarayonlar ta’sirida iqtisodiy kursdan norozilik, an’anaviy partiyalar va ularning yetakchilariga ishonchsizlik hollari kuchaydi, qarshilik harakati, jumladan, radikal ko‘rinishdagi tashkilotlarning (qo‘zg‘olonchilik, terrorchi tashkilotlar, narkomafiya) faollashuvi uchun sharoit tug‘ildi.

XX asrning 90-yillarida **Kolumbiyada** qurollangan so‘l radikal harakat avj olib, ularning qo‘shinlari mamlakat hududining 40% ini nazorat qilardi. 1992-yili **Peruda** ham «Oydin yo‘l» qo‘zg‘olonchi-terrorchilik tashkiloti faollashdi. 1994-yili Meksikada hindularning ommaviy qo‘zg‘oloni boshlandi. Hukumat siyosatining ijtimoiy oqibatlariga qarshi Argentina, Meksika, Ekvador va boshqa bir qator mamlakatlarda aholining ommaviy chiqishlari bo‘lib o‘tdi.

Meksika inqirozi ... **1992-yili ...**
1994-yili ... **2001-yili ...**

Lotin Amerikasi davlatlari

Ijtimoiy-siyosiy munosabatlarda hindu xalqlarining o‘z huquqlari, o‘ziga xos madaniyatini saqlab qolish, avtonomiya va yerga bo‘lgan huquqi uchun kurashi alohida o‘rin egallaydi. XX asr oxiriga kelib

hindular Boliviya, Gvatemala, Peru, Meksika, Ekvador kabi mamlakatlar aholisining 25 – 50 %ini tashkil qiladi.

1990-yillarning boshlarida X.Kolumb tomonidan Amerikaning kashf etilganiga 500 yil to‘lishi keng nishonlandi. Ammo bu voqea mintaqa aholisi tomonidan bir xilda ijobiy qabul qilinmadi. Sof madaniy muammolardan tashqari neoliberal islohotlar natijasida hindu jamoalarining yerlarini tortib olish hollaridan norozilik kuchaydi. Hukumatlarning hindu aholisiga nisbatan olib borgan adolatsiz siyosati oqibatida mintaqaning ayrim mamlakatlarida hindularning tartibsiz chiqishlari bo‘lib o‘tdi. Bu harakat Ekvador, Boliviya, Peru, Braziliyada va Meksikaning janubida ayniqsa ommaviy tus oldi.

Lotin Amerikasi mamlakatlari XXI asr boshlarida. Yangi asr boshiga kelib Lotin Amerikasi mamlakatlari o‘z tarixida birinchi marta diktaturalarsiz rivojlanish yo‘liga kirdi, deyarli barcha davlatlarda saylov yo‘li bilan hokimiyatga konstitutsiyaviy rejimlar keldi. Mintaqa mamlakatlarining mutlaq ko‘pchiligida o‘ziga xos jihati dohiyparastlik va populizm bo‘lgan siyosiy tizim hamda prezidentlik boshqaruvi o‘rnatildi.

«Neoliberal islohot yutuqlarining namoyishi» ...
1992-yili ...
1990-yillarning boshlarida ...

XX asr oxiridan boshlab aholining an’anaviy partiyalarga ishonchi so‘nib bordi va buning natijasida XXI asr boshida Braziliya, Peru, Venesuela, Ekvador kabi mamlakatlarda hokimiyatga yangi, mustaqil deb atalayotgan nomzodlar keldi.

XX asr oxiri – XXI asr boshlarida mintaqadagi mamlakatlar siyosiy hayotining boshqa bir xarakterli jihati kommunistik partiyalarning o‘z mavqeyini yo‘qotishi bo‘ldi. Bu, albatta, dunyoda yuz berayotgan global jarayonlar bilan bog‘liq edi.

1959-yilgi inqilobdan so‘ng o‘ziga xos kommunistik siyosiy rejim shakllangan Kubada ham shunday jarayonlar yuz berdi. Sotsialistik tizim barbod bo‘lgandan so‘ng Kuba tashqi moddiy-texnik va moliyaviy yordamdan mahrum bo‘ldi, bu esa, birinchi navbatda, aholining ahvoliga salbiy ta’sir ko‘rsatdi. Ammo bu qiyinchiliklarga qaramasdan, XXI asrda ham Kuba ijtimoiy davlat bo‘lib qolmoqda.

XXI asr boshlarida Lotin Amerikasi mamlakatlarida integratsiyalashuv jarayonlari kuchaydi. Bu jarayonlarning asosiy yo‘nalishi mintaqaviy erkin savdo zonalarini tuzish bo‘ldi. Kelajakda Shimoliy va

Janubiy Amerika miqyosidagi erkin savdo zonalarini tuzish, savdo va sanoatini rivojlantirish mo‘ljallangan.

Ammo yirik rejalar va katta imkoniyatlarga qaramasdan, bu mamlakatlar, hatto Braziliya va Meksika kabi gigantlar ham bugun global siyosiy va iqtisodiy muammolarni hal etish jarayonida arzigulik ta’sirga ega emas. 2008-yildan mintaqadagi eng yirik uchta davlat – Braziliya, Meksika va Argentina G-20 («Katta yigirmalik») obro‘li klubiga a’zo bo‘lsa-da, jahon siyosatida hali katta rol o‘ynamaydi. Shunga qaramasdan, bu davlatlar katta istiqbolli imkoniyatlarga ega. Masalan, Meksika 1994-yili Shimoliy Amerika erkin savdo zonasiga kirdi va 1994 – 2010-yillari Meksikaga kiritilgan chet el investitsiyalari miqdori to‘rt marta o‘sdi. Shuning 75 % i AQSH ulushiga to‘g‘ri keladi. Agar yaqin o‘tmishda eksportning asosini neft tashkil qilgan bo‘lsa, hozir Meksika eksportining 80 % ini sanoat mahsulotlari tashkil qiladi.

XXI asr boshida Braziliya, Peru, Venesuela, Ekvador hokimiyatiga yangi, mustaqil nomzodlar keldi.

1994 – 2010-yillari Meksikaga kiritilgan chet el investitsiyalari miqdori to‘rt marta o‘sdi.

Braziliya bugun dunyoning yirik iqtisodiyotlaridan biri, jadal rivojlanayotgan Xitoy, Hindiston, Janubiy Afrika Respublikasi va Rossiya bilan birgalikda BRIKS tashkilotining a’zosi hisoblanadi. Braziliya XXI asrda Lotin Amerikasining tan olingan yetakchisiga aylanish, AQSHning doimiy ta’siridan butunlay qutulish va BMT XKning doimiy a’zolaridan biri bo‘lish kabi olamshumul vazifalarni qo‘yib, shunga intilmoqda.

Aytish lozimki, Lotin Amerikasi mamlakatlari XX asrda o‘z oldilariga qo‘ygan murakkab muammolarni to‘liq hal qila olmadi, ammo buning yo‘llarini qidirishda davom etmoqda. XXI asrda bu muammolar o‘z yechimini qanday topishini hayot ko‘rsatadi.

Populizm – saralangan fuqarolarning ehtiyojlariga emas, xalq ommasi ehtiyojlariga qaratilgan siyosiy pozitsiya yoki nutq shakli.

Mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar

1. Rivojlanishning neoliberal yo‘li Lotin Amerikasi mamlakatlari uchun qanday ahamiyat kasb etdi va qanday muammolarni keltirib chiqardi?
2. XX asr oxiriga kelib Lotin Amerikasi mamlakatlarining AQSH bilan munosabatlarida qanday modellar shakllandi?
3. XX asr oxiridan boshlab Lotin Amerikasi mamlakatlarida an’anaviy siyosiy partiyalarga aholi ishonchining so‘nib borishiga qanday jarayonlar sabab bo‘ldi?
4. Lotin Amerikasining yirik davlatlari XXI asrda qanday maqsadlarni oldiga qo‘yib rivojlanmoqda?

Mustaqil ish

Internet asosida Lotin Amerikasi mamlakatlariga virtual sayohat uyushtiring va mavzuda o‘rganilgan materiallar asosida tarixiy voqelikni tahlil qiling.

26-MAVZU. 1991 – 2017-YILLARDA AFRIKA MAMLAKATLARI

Shimoliy Afrika. Shimoliy Afrika mamlakatlariga Misr, Sudan, Liviya, Jazoir, Tunis, Marokash, Mavritaniya va G‘arbiy Sahroyi kabir kiradi.

5-Panafrika kongressi qachon bo‘lib o‘tdi?

Misr sivilizatsiyaviy jihatdan ko‘proq Sharqiy O‘rtayer dengiziga mansub bo‘lsa-da, Afrikaning arab mamlakatlari hayotida katta rol o‘ynaydi. XX asr oxiri – XXI asr boshlarida Misr iqtisodiy rivojlanishda, qishloq xo‘jaligi, madaniyatda katta yutuqlarni qo‘lga kiritdi, rivojlangan sayyohlik industriyasini yaratdi, mamlakatning valuta zaxirasi to‘xtovsiz ortib bordi. Bu yutuqlar Misrga arab va musulmon dunyosining yetakchisi bo‘lish imkonini berdi.

Ammo 2000-yillarga kelib, Misrda ham islom fundamentalizmi faollashib qoldi. Ular bosimi ostida Misr prezidenti Husni Muborak 2011-yili iste'foga chiqdi. Shundan so‘ng bo‘lib o‘tgan prezidentlik saylovlarida «Musulmon birodarlar» radikal tashkilotidan nomzod Muhammad Mursi g‘alaba qozondi. M. Mursi mamlakat prezidenti «inqilob himoyasiga yo‘naltirilgan har qanday dekretni» imzolashi va u sudda rad etilishi mumkin emasligini belgilab qo‘ydi. Bu harakati uchun muxolifatchilar M. Mursini hokimiyatni egallab olishda, diktaturani tiklashda aybladi. Armiyada norozilik boshlandi. Natijada 2013-yili M. Mursi harbiylar tomonidan ag‘darildi va qamoqqa olindi. Hokimiyatga mudofaa vaziri general Abdul Fattoh as-Sisi keldi. U 2014-yili bo‘lib o‘tgan saylovlarda Misr prezidenti etib saylandi.

«Musulmon birodarlar» terrorchi tashkilot deb e'lon qilindi, uning faollari qatag‘onga uchradi. M. Mursi va tashkilotning yana bir qator faollari o‘lim jazosiga hukm qilindi.

Ammo Misrda terroristik xavf yuqoriligicha qolmoqda. 2017-yil 24-noyabrda ISHID tarkibiga kiruvchi «Viloyat Sinay» terrorchi tashkiloti vakillari Sinay yarimorolidagi masjidda juma namozi paytida portlash uyushtirib, namozxonlarga qarshi avtomatlardan o‘t ochdi. Oqibatda 235 kishi, jumladan, bolalar halok bo‘ldi, 100 dan oshiq kishi yaralandi.

Sudan XX asr oxiri – XXI asr boshlarida mintaqaning eng qoloq mamlakati bo‘lib qolmoqda. Mamlakat aholisining asosiy qismi qishloq xo‘jaligida band. Sanoat juda sust rivojlangan, mamlakat aholisining faqat 5%i bu sohada band.

Sudanning chegarasi mustamlaka davrida sun'iy bo‘lingan bo‘lib, bu ko‘plab etno-konfessional mojarolarga sabab bo‘lib kelmoqda.

Liviyada M. Kaddafiyning uzoq hukmronligi davrida neftdan olingan daromad yirik ijtimoiy islohotlarni amalga oshirish imkonini berdi. Liviyaliklar Shimoliy Afrikada eng ta'minlangan aholiga aylandi.

Shimoliy Afrika mamlakatlari – bu ...
2011-yili ...
2013-yili M. Mursi ...

Ammo tashqi siyosatda M. Kaddafiy hukumati inqilobiy va terrorchi tashkilotlariga, ayniqsa, islom dini bayrog‘i ostida harakat qiluvchilarga yordam ko‘rsatdi. M. Kaddafiyning nomi bir qator terroristik aktlar bilan bog‘landi va bu xalqaro jamoatchilikning noroziligiga sabab bo‘ldi.

2011-yili Liviyada ham hukumatga qarshi g‘alayonlar boshlandi. Qo‘zg‘olonchilar muvaqqat hukumat tuzib, yordam so‘rab NATOga murojaat qildi. NATO kuchlari Liviyani bombardimon qildi, M. Kaddafiy o‘ldirildi, ammo turli guruhlar o‘rtasida to‘qnashuvlar to‘xtamadi. 2016-yili mamlakatda fuqarolar urushi boshlanib ketdi. Bu urushda turli turli diniy tashkilotlar ishtirok etmoqda. Urush Liviyani iqtisodiy halokat yoqasiga olib keldi. Millionlab kishilar mamlakatni tark etib, qochoqqa aylandi.

Afrika davlatlari

Mintaqaning Jazoir, Tunis, Marokash va Mavritaniya kabi mamlakatlarida ham shu davrda yuz bergan inqiloblar va to‘ntarishlar murakkab ko‘rinishga, ko‘pincha diniy asosga ega bo‘lib, bu jamiyatlarning modernizatsiyaga muhtojligini ko‘rsatmoqda.

Tropik va Janubiy Afrika. 1990-yillari Tropik va Janubiy Afrika mamlakatlarida ham muhim va o‘ta murakkab o‘zgarishlar yuz berdi. Bular Afrika mamlakatlarining o‘zidagi rivojlanish tendensiyalari va umumjahon ahamiyatiga ega bo‘lgan voqea – «sovuq urush»ning yakunlanishi bilan bog‘liq edi. Ikki qarama-qarshi bloklar o‘rtasida Afrikaga ta’sir uchun kurash yakun topdi.

Afrika mamlakatlarida demokratlashtirish tendensiyalari, fuqarolik jamiyatini tuzishga intilish paydo bo‘ldi. Bir partiyali tizimdagi davlatlarning ko‘pchiligi ko‘p partiyali tizimga o‘tdi. Dasturida marksizm-leninizm haqidagi nizom saqlanib qolayotgan hukmron partiyalar bu yo‘riqlardan voz kechdilar, marksizmga sodiq qolgan **Efiopiyadagi** Mengistu Xayle Mariam hukumati 1991-yili ag‘darib tashlandi.

Ammo bu jarayonlar mintaqadagi siyosiy holatni keskinlashtirib yubordi. 1989-yili **Liberiyada** etnik asosda boshlangan fuqarolar urushi ko‘plab qurbonlar va 1 mln aholining qo‘shni davlatlarga ommaviy qochishiga olib keldi. Mamlakat xarob ahvolga keldi. Faqat Liberiyaga xalqaro harbiy kuchlarni kiritish ahvolni biroz tartibga keltirdi.

Syerra-Leoneda ham harbiy to‘ntarishlar va qurolli mojarolar fuqarolar urushiga olib keldi. Faqat BMT aralashuvi keskinlikni biroz yumshatdi, ammo mamlakat iqtisodi vayron bo‘lgan edi.

Ruanda va Burundida ham qonli mojarolar bo‘lib o‘tdi. 1990-yillar o‘rtalariga kelib tutsi va xutu xalqlari o‘rtasidagi kurash keskinlashib, genotsidga olib keldi. Natijada Ruandaning 1 mln ga yaqin aholisi halok bo‘ldi, Burundida 1 mln ga yaqin kishi qochoqqa aylandi.

1997-yili **Kongo Demokratik Respublikasida** Mobutuning diktatorlik rejimi ag‘darildi. Ammo yangi hukumat uzoq yillar davomida to‘planib qolgan ijtimoiy-iqtisodiy inqirozni yengib, etnik ziddiyatlarni yumshata olmadi. BMT Kongo Demokratik Respublikasini dunyoning eng qashshoq mamlakati deb tan oldi.

Kongo inqiroziga Afrikadagi qator davlatlar: Janubiy Afrika Respublikasi, Angola, Namibiya, Uganda, Ruanda, Zimbabve ham u yoki bu darajada hissa qo‘shdi. Ularning barchasi mojaroni tinch yo‘l bilan hal qilish to‘g‘risida bayonot bersalar-da, bir guruhi markaziy hokimiyatni, boshqalari isyonchilarni qo‘llab-quvvatladi.

Hozirgi kunda qashshoqlik va korrupsiya bilan birga mamlakatning eng katta muammolaridan biri gender tengsizlik bo‘lib qolmoqda. Ayollarga nisbatan zo‘ravonlik oddiy hol bo‘lib, eng dahshatlisi, aholining katta qismi buni oddiy hol sifatida qabul qiladi. Boshqa bir muammo Afrika mamlakatlarida zamonaviy qullikning saqlanib qolayotganligi bo‘lmoqda. Ayniqsa, bolalarning qullik holati jahon jamoatchiligini tashvishga solmoqda. Bugun Afrika mamlakatlarida millionlab bolalar qullik holatida hayot kechirishayotir.

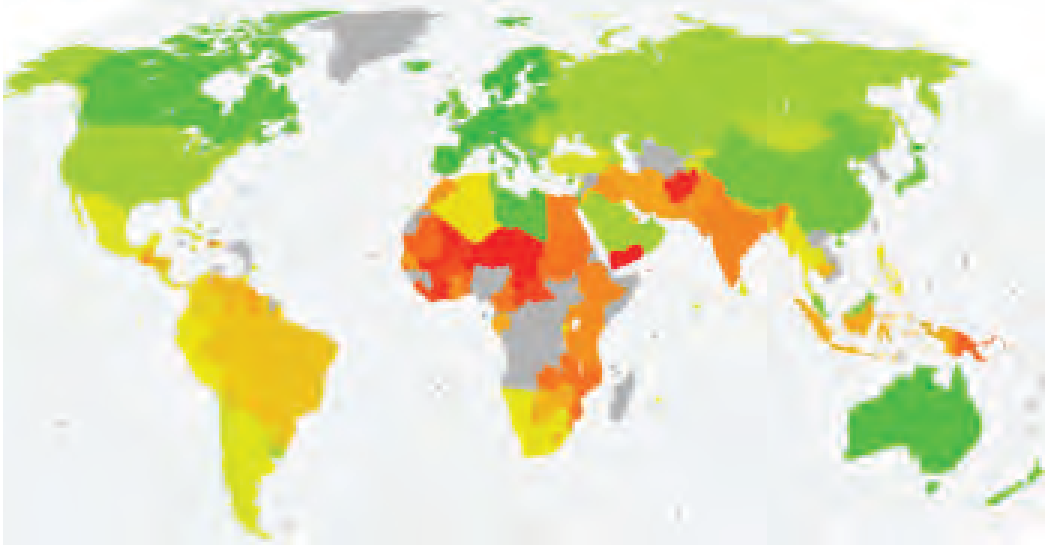

Gender tengsizlik xaritasi: yashil rang – gender tengsizlikning past darajasi; qizil rang – gender tengsizlikning yuqori darajada

2011-yili Liviyada hukumatga qarshi g‘alayonlar boshlandi.

2014-yil Misrda bo‘lib o‘tgan saylovlarda Abdul Fattoh as-Sisi mamlakat prezidenti etib saylandi.

Bu kabi kulfatlar Tropik va Janubiy Afrikaning katta qismidagi holatni aks ettiradi. Ijtimoiy-iqtisodiy inqiroz borgan sari kuchayib bordi. Aholi o‘sish darajasining yuqoriligi ishsizlik muammosini yanada keskinlashtirdi. Jahon bozorida Tropik va Janubiy Afrika xomashyosiga bo‘lgan talabning kamayishi mintaqa mamlakatlari iqtisodiga katta zarba bo‘ldi. Afrikaning ko‘plab mamlakatlarida aholi jon boshiga yil-

lik daromad 1960-yildagidan ham pastga tushib ketdi. Faqat XXI asr boshlarida ijobiy tomonga o‘zgarish boshlandi. Ammo XXI asrda afrikaliklar oldida katta muammolar turgani aniq. Bulardan eng kattasi demografik muammo. Qashshoqlik, dahshatli kasalliklarga qaramasdan, XXI asr boshlarida Afrikaning ko‘plab mamlakatlarida aholining yillik o‘sishi juda yuqori. BMTning hisob-kitobiga ko‘ra, Afrika aholisi 2050-yilga kelib 2 mlrd kishiga yetadi. Bu yangi asrda Afrika juda katta muammolar oldida turganligidan dalolat beradi.

Etno-konfessional mojaro – bu etnik mojaroning shakllaridan biri bo‘lib, unda etnik ziddiyat diniy ziddiyat bilan qo‘shilib ketadi.

Gender tengsizlik – bu ijtimoiy tizimning muhim belgisi bo‘lib, unga binoan turli ijtimoiy guruhlar, ayni holatda – erkaklar va ayollarning jamiyatdagi imkoniyatlari bir-biridan keskin farq qiladi.

Mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar

1. XXI asr boshiga kelib Misrning siyosiy hayotida islom fundamentalizmi qanday rol o‘ynadi?
2. XX asr oxiri – XXI asr boshlarida Liviya va boshqa Shimoliy Afrika mamlakatlaridagi inqilob va to‘ntarishlar qanday oqibatlarga olib keldi?
3. «Sovuq urush»ning yakunlanishi Afrika mamlakatlarida qanday jarayonlarni keltirib chiqardi?
4. XXI asrda Afrika mamlakatlari oldida qanday dolzarb muammolar turibdi?

Mustaqil ish

Afrika davlatlari taraqqiyotidagi muammolar va yutuqlar masalasini T-chizma asosida tahlil qilib, daftaringizga yozing.

III BOB. YANGI MINGYILLIK BOSHLARIDA JAHON SIVILIZATSIYASI MUAMMOLARI

27-MAVZU. XX ASR OXIRI – XXI ASR BOSHLARIDA GLOBALLASHUV MUAMMOLARI, HARBIY, EKSTREMISTIK VA EKOLOGIK XAVF-XATARLAR

Globallashuv muammolari. Globallashuv (globus – Yer shari) deganda umumjahon iqtisodiy, siyosiy va madaniy integratsiyalashuv va unifikatsiyalashuv jarayoni tushuniladi. Globallashuv obyektiv va tizimli jarayon bo‘lib, jamiyat hayotining barcha sohalarini qamrab olmoqda.

Iqtisodning globallashuvi natijasida iqtisodiy yuksalishlar va inqirozlar umumjahon miqyosida global xarakterga ega bo‘lib bormoqda. Zamonaviy axborot tizimlari moliya kapitaliga juda tez harakatlanish, moliya bozorlariga esa to‘xtovsiz faoliyat yuritish imkonini yaratdi.

Globallashuv g‘arblashuvmi?

Madaniy sohada globallashuv jarayoni ziddiyatli natijalarga ham olib kelmoqda. Bir tomondan, madaniy globallashuv jarayonida Internet, xalqaro sayyohlik, kinofilmlar, kitoblar va ijodiy mehnatning boshqa mahsulotlari katta rol o‘ynaydi. Boshqa tomondan, ko‘pincha sifati uncha yuqori bo‘lmagan xalqaro madaniy hodisalarning ommalashuvi, milliy madaniyatlarning rivojlanishi uchun xavf sola boshladi. Masalan, hozir «ommaviy madaniyat» deb atalayotgan jarayon shunday salbiy holatlarga ega bo‘lgan hodisalardan biridir.

1927-yilda Nyu-Yorkda namoyish qilingan birinchi ovozli kino qanday nomlanadi?

Globallashuv – bir xil baholanishi mumkin bo‘lmagan o‘ta murakkab jarayon. Bu jarayonda har bir xalq o‘z o‘rnini egallashga, o‘zligini saqlab qolishga intilmoqda. Osiyo va Afrikadagi an’anaviy sivilizatsiyalarning g‘arblashuv jarayoni juda murakkab kechmoqda. Bu jamiyatlarda G‘arbning qadriyatlar tizimini, uning an’anaviy jamiyatlar ma’naviy-axloqiy asoslariga zid bo‘lgan me’yorlarni so‘zsiz va to‘liq qabul qilishning yaqin asrlar ichida iloji yo‘qdek tuyuladi. Aksincha, Xitoy va Hindiston singari mamlakatlarning jahon iqtisodiyoti, siyosatidagi rolining ortib borishi bu jamiyatlar ma’naviy-axloqiy qadriyatlarining ham jahon maydoniga chiqishiga olib kelishi, bu esa G‘arb jamiyatida tobora chuqurlashib borayotgan ma’naviy inqiroz holatidan chiqib olish imkonini berishi mumkin.

«Ommaviy madaniyat» – bu ...
Globallashuv – bu ...
An’anaviy sivilizatsiyalarning g‘arblashuvi ...

Harbiy xavf-xatarlar. XX asrning 50-yillarida dunyoning bir guruh mashhur olimlari yadro qurolini ommaviy qo‘llash sivilizatsiyaning to‘liq yo‘q qilinishiga olib keladi, degan ogohlantirishlari bilan chiqdilar. Haqiqatan, yadro quroli barcha tabiiy ofatlarga qaraganda ham ko‘proq vayron qilish qudratiga ega. Bu qurolning paydo bo‘lishi tufayli tarixda ilk bor insoniyatning o‘zini o‘zi yo‘q qilish xavfi paydo bo‘ldi. Hozirda sivilizatsiyani muqarrar halokatga olib kelish uchun Yer yuzida to‘plangan yadro qurollarining 1%ini qo‘llash yetarli ekan. Ayni paytda insoniyat uchun harbiy xavf-xatar XXI asrda ham bartaraf etilmadi. AQSH va Rossiya kabi yetakchi yadroviy davlatlar o‘rtasidagi ziddiyat va ishonchsizlik saqlanib qolar ekan, yadro urushi xavfi ham bartaraf qilinmaydi, insoniyat bunday urush xavfidan qutulmaydi. Shuningdek, dunyoda yadro quroliga yoki uni tez yaratish imkoniyatiga ega davlatlar sonining muttasil oshib borishi ham insoniyat uchun katta xavf bo‘lib qolmoqda.

Kimyo va gen muhandisligining yutuqlari tufayli kimyoviy hamda bakteriologik qurollarni takomillashtirish imkoniyatlari ham insoniyatni tashvishga solmoqda. Bunday qurollarni yaratishning nisbatan arzonligi, nazorat qilishning murakkabligi, bu esa ko‘plab kishilarning yo‘q qilish imkoniyatini yaratmoqda, kichik to‘qnashuv o‘choqlarida paydo bo‘lish xavfini oshirmoqda.

Ekstremizm va terrorizm. Zamonaviy jamiyatning ko‘plab muammolari orasida so‘nggi paytda bir-biri bilan uzviy bog‘langan ikki muammo – ekstremizm va terrorizm alohida o‘rin tutadi. Ekstremizm va terrorizm insoniyatning ijtimoiy qadriyatlariga katta zarar yetkazadi, jamiyatda insonning himoyalanganlik hissini poymol qiladi.

Ekstremizm – bu ijtimoiy-siyosiy, diniy, milliy maqsadlarga taqiqlangan usullar orqali erishishning nazariyasi va amaliyoti. Taqiqlangan usullar deganda inson huquq va erkinliklariga qonunda man etilgan kuch ishlatish, zo‘rlik yo‘li bilan tajovuz qilish tushuniladi.

Terrorizmning mudhish basharasi

Ekstremist o‘zining siyosiy, diniy yoki boshqa ijtimoiy xavfli g‘oyalari haqligiga ishongan va ularni kishilar, ayniqsa, yoshlar ongiga singdirish uchun harakat qiladigan «g‘oyaviy» jinoyatchi. Bugun o‘zining mutaassib g‘oyalarini isbotlash va ularni jamiyatning asosiga aylantirish uchun harakat qilayotgan, o‘z faoliyati davomida dahshatli g‘ayriinsoniy usullardan foydalanayotgan bu guruhlar shunday ekstremistlardir.

Ekstremizmning eng xavfli shakli terrorizmdir. Terrorizm – bu davlat hokimiyati va mahalliy boshqaruv organlari hamda xalqaro tashkilotlarning qarorlar qabul qilish jarayonida aholini qo‘rqitish yoki qonunga xilof boshqa harakatlar bilan bog‘liq zo‘ravonlik orqali ta’sir ko‘rsatish mafkurasi va amaliyotidir. Ya’ni terrorchilar hech narsa bilan chegaralanmagan vahshiyliklar, masalan, aholi to‘plangan joyda portlash sodir etish, ommaviy qatl qilish kabi usullar orqali siyosiy hokimiyatga intiladilar. Ular hozirda ayniqsa diniy niqobdan keng foydalanmoqda. Masalan, «Al-Qoida», ISHID kabi islom dinini niqob qilib olgan terrorchi tashkilotlar bugun dunyoning eng katta ekstremistik va terroristik xavfiga aylandi. Bu xavfni bilmaydigan yoki oxirigacha tushunib yetmayotgan kishilar, ayniqsa, yoshlar terrorchilar changaliga ilinib qolmoqda. Ekstremistik g‘oyalarning yoyilishida Internet va boshqa zamonaviy axborot vositalari ham ma’lum salbiy rol o‘ynamoqda.

Yaqin Sharqdagi notinch holat, u yerdan o‘n minglab qochoqlarning Yevropaga intilishi butun dunyoda terrorizm xavfini keskin oshirdi. Eng xavflisi, zamonaviy kishilarga yot bo‘lgan qo‘rqinch va xavotir holati butun dunyoni qamrab olmoqda.

Tabiiy resurslar muammosi va biosferaning ifloslanishi. Yer yuzidagi hayotga tahdid qilayotgan xavflardan yana biri insonning ishlab chiqarish faoliyati bilan bog‘liq. Inson ishlab chiqarish faoliyatining Yer biosferasiga salbiy ta’siri kun sayin oshib bormoqda. Keyingi yillarda sayyoramizni quyoshning radioaktiv nurlaridan himoya qilib turgan ozon qatlami buzilmoqda. Oqibatda odamlarning saraton kasalligiga yo‘liqishi, hayvon va o‘simliklarning kasallanishi xavfi oshmoqda. Atmosferaga is gazlarining ko‘plab chiqarilishi global iqlim o‘zgarishi jarayonini boshlab berdi. Natijada sayyoramizda o‘rtacha harorat yil sayin oshib bormoqda. Kelajakda qutb muzliklari, Grenlandiya va Antarktida muz qatlamlarining erishi, dunyo okeani sathining ko‘tarilishi, qirg‘oq bo‘yidagi yuzlab shaharlarni, keng hosildor yerlarni suv bosishi kutilmoqda.

O‘zbekistonda hal qilinishi lozim bo‘lgan shunday eng katta muammo – bu Orol dengizi muammosi. So‘nggi qirq yil mobaynida Orol dengizi havzasi keskin qisqardi, suv hajmi kamaydi, uning minerallashuvi esa o‘nlab marta oshib, dengizni tirik organizmlarning yashashi uchun yaroqsiz holga keltirdi. Bugunga kelib, dengizning 90 %idan ortiqrog‘i qurib bo‘lgan. Bunday manzara Orolbo‘yi aholisi, ayniqsa, bolalar sog‘lig‘i, millat genofondi, atrof-muhit musaffoligiga jiddiy zarar yetkazmoqda.

So‘nggi davrda Yer yuzi aholisining katta qismi to‘plangan shaharlarda inson o‘tmishdagiga nisbatan ancha katta axborot ta’siriga uchramoqda. Natijada asab-psixologik, saraton va yurak-qon tomir kasalliklari ko‘payib bormoqda. Yuz yillar davomida shakllangan turmush tarzidagi o‘zgarishlar, ayniqsa, zamonaviy qulayliklar natijasida harakatning kamayishi ham inson salomatligiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda.

Zaharli gazlar – insoniyatning global muammosi

Albatta, yuqorida keltirilganlar insoniyat hal qilishi lozim bo‘lgan muammolarning barchasini qamrab olmaydi. Ulardan ayrimlari, masalan, insoniyatning ma’naviy inqirozi, axloqiy buzilish kabi muammolar juda murakkab bo‘lib, ularning hal qilinishi Yer yuzida insoniyatni saqlab qolish va keyingi rivojlanishini ta’minlash uchun favqulodda muhim hisoblanadi. Shu qatori insoniyat oldida jamiyat va tabiat o‘rtasidagi muvozanatni tiklash, ekologik, texnologik va ijtimoiy jarayonlarni uyg‘unlashtirish, ijtimoiy tanglikni bartaraf qilish va natijada insoniyat sivilizatsiyasini saqlab qolishdek olamshumul murakkab

vazifa turibdi. Bu muammolarni hal qilish insoniyatdan, eng avvalo, hamkorlik va hamjihatlikni talab qiladi.

Unifikatsiya – bu bitta tizim yoki shaklga keltirish.

Mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar

1. Siyosiy, iqtisodiy va madaniy sohalardagi globallashuv jarayoni nimalarda namoyon bo‘ladi?
2. Atrof-muhit va inson salomatligining yomonlashuviga qanday omillar sabab bo‘lmoqda?
3. Ekstremizmning g‘oyaviy xavfi qanday ko‘rinishlarda namoyon bo‘ladi?
4. Zamonaviy mutaassib diniy guruhlarning ekstremistik xavfi nimada?
5. Nima uchun terrorizm ekstremizmning eng xavfli turi hisoblanadi?
6. Tabiiy resurslarning kamayishi va atmosferaning ifloslanishi insoniyat oldiga qanday muammolarni qo‘ymoqda?

Mustaqil ish

«Ekstremizm va terrorizm – taraqqiyot zavoli» mavzusida taqdimot tayyorlang va videorolik ko‘rinishida to‘garak mashg‘ulotida namoyish qiling.

Internet yordamida dunyoda tabiiy resurslar muammosi va biosferaning ifloslanishi masalasini tahlil qiling. Mazkur muammolarning yechimlarini jahon tajribasida qanday hal qilinishini daftaringizga yozing.

28-MAVZU. XX ASR OXIRI – XXI ASR BOSHLARIDA BARQAROR RIVOJLANISH VA ETNO-IJTIMOIY MUAMMOLAR

Barqaror xavfsiz rivojlanish muammolari. Barqaror rivojlanish – bu iqtisodiy va ijtimoiy o‘zgarishlar jarayoni bo‘lib, unda tabiiy resurslardan foydalanish, investitsiyalarni yo‘naltirish, ilmiy-texnik taraqqiyotning yo‘nalishini belgilash, shaxsning rivojlanishi va institutsional o‘zgarishlar bir-biri bilan moslashtiriladi, inson ehtiyojlari va intilishlarini qondirish uchun bugungi va istiqbolli imkoniyatlar kuchaytiriladi. Bulardan maqsad, albatta, kishilarning sifatli yashash darajasini ta’minlashdir.

Birlashgan Millatlar Tashkiloti qanday maqsadda tuzilgan?

Insoniyatning barqaror xavfsiz rivojlanishi ko‘p jihatdan xalqaro hamkorlikka ham bog‘liq. Sanoatni energiya va resurslar sarfini kamaytiruvchi yuqori texnolgiyalarga asoslangan postindustrial tizimga o‘tkazish hozirgi sivilizatsiya zimmasiga tushayotgan yukni ancha kamaytirishi mumkin. Masalan, so‘nggi 50 yil ichida ilm-fan yutug‘i natijasida dunyoda yonilg‘i sarfining keskin kamayishi tabiatdan oshiqcha boyliklarni olmasdan, atrof-muhitni iflos qilmasdan yuqori texnologiyalar asosida mahsulot olish mumkinligini isbotladi.

Tabiatni himoya qilish bo‘yicha alohida davlatlar tomonidan olib borilayotgan tadbirlar bilan bir qatorda, bu sohadagi xalqaro hamkorlik ham rivojlanmoqda. Atrof-muhitni himoya qilish va barqaror taraqqiyot bo‘yicha 1992-yili Rio-de-Janeyro shahrida o‘tkazilgan konferensiyada XXI asrdagi harakat, jumladan, butun insoniyat uchun barqaror-xavfsiz rivojlanish konsepsiyasini ishlab chiqish dasturi qabul qilindi. Dunyoning yetakchi mamlakatlari ozon qatlamini yemiruvchi moddalarni atmosferaga chiqarishni kamaytirish va keyinchalik butunlay to‘xtatish majburiyatini oldilar. Yadro texnologiyalaridan foydalanuvchi davlatlar atom elektrostansiyalari xavfsizligining xalqaro standartlariga rioya qilmoqdalar.

Shunga qaramasdan, global, umumjahon miqyosida barqaror-xavfsiz taraqqiyot modeliga o‘tish muammosini yechish uchun hozircha sha-

roit yaratilgan emas. Ammo insoniyat shu yo‘nalishda rivojlanmoqda, hamkorlik qilishda davom etmoqda. Bu insoniyatning ertangi kuniga ishonchini mustahkamlaydi.

Atrof-muhitning ifloslanishi davrimizning eng dolzarb global muammosiga aylanmoqda

Irqchilik va irqiy kamsitilishga qarshi kurash. Jamiyatdagi irqiy keskinlikni yumshatishga qaratilgan tadbirlar etnik ozchilikning teng huquqlarini, jumladan, ijtimoiy sohadagi huquqlarini mustahkamlashga qaratilgan qonunlar qabul qilinishini o‘z ichiga oladi. Shunday qonunlar dastlab SSSRda, AQSH va G‘arbiy Yevropa mamlakatlarida qabul qilindi. Ayniqsa, Yevropada irqiy kamsitilishga qarshi qonunlarni mustahkamlashga qaratilgan tadbirlar amalga oshirildi.

Irqiy kamsitish – bu ...
Atom elektrostansiyalari – ...
Barqaror-xavfsiz rivojlanish konsepsiyasi – bu ...

Dunyo xalqlari irqchilikka qarshi

Etnik ozchilikning ijtimoiy muammolari va siyosiy maqomiga fuqarolik jamiyatining nodavlat tizimlari ayniqsa katta e'tibor qaratdi. Masalan, kasaba uyushmalarida etnik ozchilik vakillari manfaatlarini ifoda etuvchi bo'limlar paydo bo'ldi. Yetakchi siyosiy partiyalar ham etnik ozchilik vakillari uchun o'z bo'limlarini ochdi. Parlamentga, mahalliy hokimiyat organlariga etnik ozchilik vakillaridan nomzodlar ko'rsatildi. 1987-yili Buyuk Britaniyada ilk bor jamoa palatasiga etnik ozchilik vakillaridan to'rt nafari saylandi. Keyin qora tanli Devid Dinkins Nyu-York shahar meri, afro-amerikalik Barak Husayn Obama AQSH prezidenti, kelib chiqishi belujlardan bo'lgan Sodiq Omonxon London shahrining meri etib saylandi.

Ammo 2015-yili AQSHning bir necha shaharlarida politsiyachilar va irqchilar tomonidan qora tanli amerikaliklarning o'ldirilishi ortidan prezident B.Obama AQSH uchun irqchilik hamon dolzarb muammo ekanligini tan oldi.

XX asr oxiri – XXI asr boshlaridagi etno-ijtimoiy muammolar. XX asr oxiriga kelib katta moddiy resurslarga ega bo'lmagan davlatlar ham etno-ijtimoiy muammolar bilan to'qnash kela boshladi. Zotan, XXI asrda etno-ijtimoiy mojarolar o'tgan asrdagi sinfiy kurashlarga nisbatan ham jiddiyroq muammolar manbayi bo'lishi mumkinligini bugungi voqealar ko'rsatmoqda.

Millatlararo hamjihatlik – etnik mojarolarning oldini olishning samarali yo‘li

Jahonda aholisi 1 milliondan ziyod bo‘lgan 164 ta davlatning yarmidan kamrog‘i nisbatan bir millatli, ya’ni asosiy aholisi bitta millatga mansub davlatlardir. Qolgan davlatlar ko‘p millatli hisoblanadi.

Aholining ko‘p millatli tarkibi shu davlatda etno-ijtimoiy mojarolar kelib chiqishini muqarrar qilib qo‘ymaydi. Ko‘pmillatli mamlakatlar, masalan, O‘zbekistonda turli millatlarning tinch-totuv yashash an’anasi shakllangan. Ammo dunyoning ayrim hududlarida etnik mojarolarning keskinlashuvi yuz bermoqda. XX asrning 80-yillari oxiriga kelib, yuz bergan jami harbiy mojarolarning yarmidan ko‘pi bir davlat ichkarisida, etnoslararo mojarolar edi. O‘sha paytda bu mojarolarning asosiy maydoni Osiyo va Afrika mamlakatlari bo‘ldi.

Ammo SSSR tarqalib ketishi bilan uning sobiq hududida o‘nlab etnoslararo keskinlik o‘choqlari vujudga keldi. SSSRda milliy-hududiy chegaralanish o‘tkazilgan XX asrning 20-yillarida sovet respublikalari o‘rtasidagi chegaralarni belgilashda etnik omil yaxshi inobatga olinmagan, natijada ko‘plab aholi o‘z milliy respublikalari hududidan tashqarida qolib ketgan. Bu muammo ayniqsa Kavkazorti respublikalari va O‘rta Osiyoda SSSR qulagandan so‘ng yaqqol sezilib qoldi. Bu hududlarda ko‘plab etnoslararo mojarolarning kelib chiqishiga sabab bo‘ldi.

1992-yili Rio-de-Janeyro shahrida atrof-muhitni himoya qilish va barqaror taraqqiyot bo‘yicha konferensiya o‘tkazildi.

Qora tanli Devid Dinkins Nyu-York shahar meri, afro-amerikalik Barak Husayn Obama AQSH prezidenti, kelib chiqishi belujlardan bo‘lgan Sodiq Omonxon London shahrining meri etib saylandi.

Sovet davrida barcha respublikalarning sanoat potensiali bir xil rivojlantirilmaganligi ham SSSR parchalangandan so‘ng bir qator etno-ijtimoiy muammolar manbayiga aylandi. Ayniqsa, 2000-yillardan boshlab sobiq sovet respublikalaridan mehnat muhojirlarining ommaviy ravishda Rossiya Federatsiyasiga kelishi bu yerda etno-ijtimoiy holatni keskinlashtirib yubordi.

Xullas, XX asrdagi juda katta siyosiy va harbiy to‘qnashuvlarning mahsuli bo‘lgan etno-ijtimoiy muammolar asr oxirida Yevropada yuz bergan siyosiy bo‘hronlar, SSSR va sotsialistik lagerning tarqalib ketishi natijasida yanada avj oldi. XXI asrga kelib, kishilarni irqiy va diniy mansublik asosida kamsitishlar kamaygan bo‘lsa-da, ijtimoiy tengsizlik, migratsiya jarayonlari bilan bog‘liq muammolar hamon saqlanib qolmoqda.

Institutsional o‘zgarishlar – bu ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotning tarkibiy qismi bo‘lib, ijtimoiy institutlardagi rivojlanish va o‘zgarishlarda namoyon bo‘ladi.

Potensial – bu qaysidir soha, jabhada mavjud barcha imkoniyatlar, vositalar yig‘indisi; keng ma’noda «zaxira» vositalari.

Irqchilik – bu irqlarning teng emasligi, «oliy» irqlarning «past» irqlar ustidan hukmronlik qilishi to‘g‘risidagi g‘ayriilmiy, reaksion nazariya.

Mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar

1. Etno-ijtimoiy muammolar deganda nimani tushunasiz?
2. Migratsion jarayonlar etno-ijtimoiy munosabatlarga qanday ta’sir ko‘rsatadi?
3. Irqchilik va irqiy kamsitilish deganda nimani tushunasiz?
4. Etno-ijtimoiy munosabatlarga migratsion jarayonlarning ta’siri nimalarda namoyon bo‘lmoqda?

5. SSSR parchalangandan keyin sobiq sovet respublikalarida etnoslararo mojarolar kelib chiqishining qanday sabablari bor edi?

Mustaqil ish

«Irqiy kamsitishlarga qarshi kurash» va «Etno-ijtimoiy muammolar» tushunchalarini qiyosiy tahlil qilish asosida ularning shakllarini daftaringizga yozing.

29-MAVZU. XX ASR OXIRI – XXI ASR BOSHLARIDA ILMIY-TEXNIK TARAQQIYOT. ILM-FAN, ADABIYOT, SAN'AT

ITI va uning natijalari. XX asrning ikkinchi yarmidagi ilmiy-texnik inqilob so‘nggi yuz yil davomida ilm-fan rivojlanishining qonuniy natijasi bo‘ldi. Bu inqilobning asosiy belgilari tabiiy va sintetik materiallardan mahsulotlarni ommaviy ishlab chiqarish, mashinalardan keng foydalanish, ishlab chiqarishning konveyerli liniyalarini, zavod-avtomatlarni va sanoat robotlarini yaratish bo‘ldi. ITI jahonning ilg‘or mamlakatlarini sivilizatsiyaning industrial bosqichidan postindustrial davriga olib chiqdi.

Internetning o‘tmishdoshi Arpanet qachon kashf etilgan?

Axborot va yangi texnologiyalarning jadal rivojlanishi, XX asrning so‘nggi 30 yilida yuz bergan yangi texnologik inqilob, umumiy kompyuterlashtirish va jamiyatning axborotlashuvi, ishlab chiqarishning intellektuallashuvi kabi jarayonlar rivojlangan mamlakatlarda jamiyatning mutlaqo yangi holatini keltirib chiqardi. Buni olimlar «axborot jamiyati» deb atamoqdalar. Olimlarning fikricha, «axborot jamiyati» industrial jamiyatdan keyin keladigan, jamiyatning ancha yuqori bosqichidir. Hozir industrial rivojlangan mamlakatlarda intellektual mehnat bilan band bo‘lgan aholi soni butun ishchi kuchining yar-

miga yaqinlashmoqda. AQSH va Yaponiyada bu ko‘rsatkich yanada yuqori. Agar Afrikada aholining 2/3 qismi qishloq xo‘jaligi sohasida band bo‘lsa, AQSHda bu ko‘rsatkich 3% dan oshmaydi. AQSHda axborot texnologiyalari sohasida 80% aholi mehnat qilmoqda.

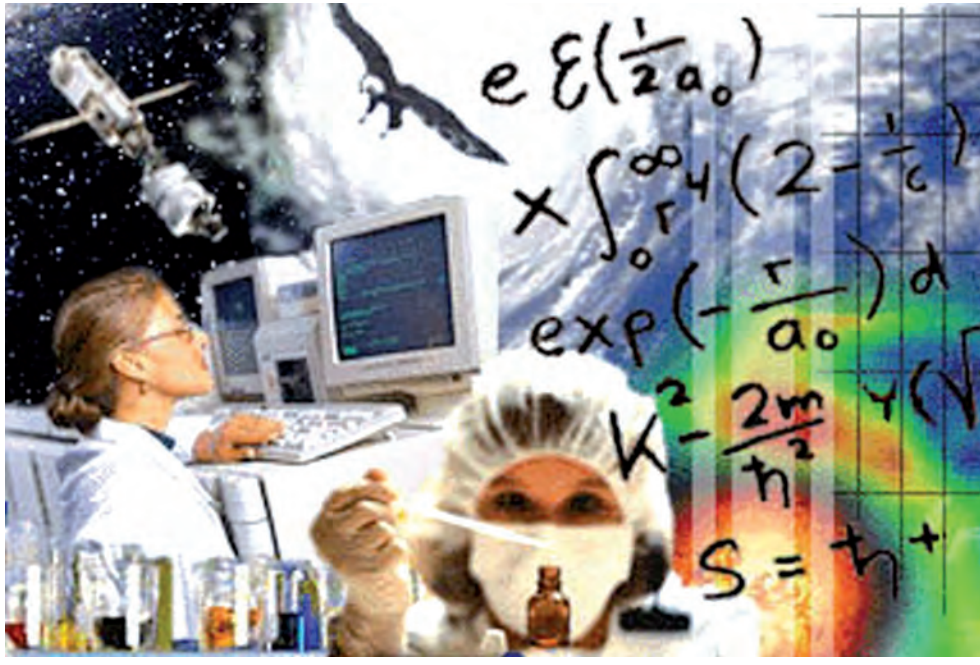

Fan va texnologiyalar

Tabiiy fanlar va tibbiyot. XX asrning ikkinchi yarmida biologiya, biokimyo va tibbiyotning rivojlanishi inson hayotining keskin o‘zgarishiga, industrial jamiyatning yangi sifat bosqichiga o‘tishiga olib keldi. XX asrda qorachechak, ispan grippi, o‘lat, vabo, terlama, sil, bezgak kabi kasalliklar Yer yuzida 1 mlrd ga yaqin kishining o‘limiga olib keldi. Asr oxiriga kelib yangi yuqumli kasallik – OITS paydo bo‘ldi. Shunga qaramasdan, aynan XX asrda tarixda birinchi bor yuqumli kasalliklar odamlar o‘limining asosiy sababi bo‘lmay qoldi. XX asrning ikkinchi yarmi, ayniqsa, asr oxirlariga kelib, yurak-qon tomir tizimi va saraton kasalliklari kishilar o‘limining bosh sababchilariga aylandi. Biologiya, qishloq xo‘jaligi va tibbiyot fanidagi inqilobiy yutuqlar natijasida Yer yuzi aholisi asr boshidagi bir yarim milliard kishidan asr oxiriga kelib olti milliard kishiga-

cha ko‘paydi. Juda ko‘plab kasalliklarga qarshi vaksinalar yaratildi. Tibbiyot texnikasi sohasidagi yutuqlar kishilarning hayot farovonligini yaxshiladi va umrini uzaytirdi.

Qadriyatlar tizimidagi o‘zgarishlar. Ommaviy axborot vositalarining takomillashuvi uni kishilarning ongiga, yurish-turish va kayfiyatiga ta’sir o‘tkazuvchi qudratli vositaga aylantirdi. XX asrning ikkinchi yarmida sun’iy yo‘ldosh orqali teleko‘rsatuvlarni namoyish qilish, global kompyuter tarmog‘ini yaratish orqali insoniyatning ma’naviy hayotini baynalmilallashtirish uchun sharoit tug‘ildi. Shu munosabat bilan odamlarda savol tug‘ila boshladi: aynan qaysi qadriyatlar, g‘oyalar, timsollar, tasavvurlar endi universal xarakter kasb etadi, barcha uchun umumiy bo‘ladi? Aytish mumkinki, hozir g‘oyalar, madaniy qadriyatlarning o‘ziga xos jahon bozori paydo bo‘ldi. Unda kuchli davlatlar o‘zining siyosiy va madaniy ta’sirini ta’minlash uchun kurashmoqda.

Hamma joyda radioeshittirish va televideniyening keng tarqalishi, ko‘pchilik mamlakatlarda aholi savod darajasining o‘sishi tez foyda keltiradigan, ommaviy iste’molchiga mo‘ljallangan badiiy mahsulotlarga ehtiyojni keltirib chiqardi.

Ommaviy madaniyat nafaqat ko‘ngil ochadigan, balki ma’lum mafkuraviy maqsadni ham ko‘zlagan ommaviy vaqtichog‘likning audio va video mahsulotlarini ishlab chiqaruvchi butun boshli sanoatning paydo bo‘lishiga olib keldi. Jahonning yetakchi korporatsiyalari bunda o‘z mahsulotlarini to‘g‘ridan to‘g‘ri va bilvosita reklama qilishning kuchli imkoniyatlarini ko‘rdilar. Kino, estrada va sport «yulduzlari»ning mashhurligi ularning hayot tarzini, kiyinish uslubini, hayotiy va siyosiy qarashlarini ko‘pchilik, ayniqsa, yoshlar taqlid qilishi uchun namunaga aylantirdi.

XX asrning ikkinchi yarmida ...
ITI – bu ...
«Axborot jamiyati» – bu ...
Yangi yuqumli kasallik ...

So‘nggi paytda ko‘plab xalqlarning taqlid obyektiga aylangan G‘arb sivilizatsiyasi texnik va texnologik innovatsiyalar, demokratiya va inson huquqlari kabi tushunchalar bilan birga madaniy tolerantlikning yangidan yangi jihatlarini namoyon qilmoqda. Bir qator G‘arb mam-

lakatlarida bir jinsli kishilar o‘rtasida oila qurishning qonunlashtirilishi, urf-odatlar va dinning qarshiligiga qaramasdan, bu odatni boshqa joylarda ham ommalashtirishga urinishi ko‘pchilik tomonidan bugungi G‘arb jamiyatining ma’naviy inqirozi sifatida qaralmoqda. Shu sababli G‘arbning o‘zida ham ommaviy madaniyat ko‘pchilik faylasuflar, jamiyatshunos va madaniyatshunoslar tomonidan juda tashvishli hodisa sifatida qaralmoqda. U olamni o‘ta jo‘n qabul qilishga chorlagani uchun intellektual buzilish manbayi sifatida ta’riflanmoqda. Olimlarning fikricha, ommaviy madaniyat shaxsning chuqur ehtiyojlarini ro‘yobga chiqarish va amalga oshirishga qarshilik qiladi. Xulqatvorning taqlidchilik modeli kishilarda sustkashlik, moslashuvchanlik, ya’ni dunyoni qanday bo‘lsa, shundayligicha qabul qilishga tayyorlik psixologiyasini shakllantiradi.

Adabiyot. XX asr oxiri – XXI asr boshlariga kelib adabiy jarayonlar tez o‘zgardi, har o‘n yilda adabiyotda yangi yo‘nalish paydo bo‘lyapti, yangi maktablar shakllanyapti. Bu davr adabiyotida intellektual izlanish jarayonini davom ettirmoqda, u zamonaviy jamiyatning ehtiyojlarini va rivojlanish usullarini anglashga intilmoqda.

Yangi asr boshida ko‘plab tillarda nashr qilingan va katta shov-shuvga sabab bo‘lgan shunday asarlardan biri afg‘onistonlik Xolid Husayniyning «Shamol ortidan yugurayotgan odam» deb nomlangan romani bo‘ldi. Roman voqealari Kobulda «tolibon» harakati avjiga chiqqan davrda yuz beradi. Bu – Amir va Hasan o‘rtasidagi do‘stlik tarixi. Unda odamlar o‘rtasidagi do‘stlik va majburiyatning ma’naviy asoslari haqida fikr yuritiladi. Asar 2001-yil sentabr voqealaridan keyin nashr etilgani uchun ham katta qiziqish uyg‘otdi.

XXI asrda o‘zbek kitobxoniga yetib kelgan yana bir mashhur asar braziliyalik yozuvchi Paulo Koelyoning «Alkimyogar» romanidir. Asar yoshlik, orzu va unga intilish haqida. «O‘z Taqdiriga erishish – mana insonning haqiqiy burchi», deb yozadi P. Koelyo.

XX asr oxiri – XXI asr boshlarida jahon jamoatchiligining e’tiborini qozongan eng mashhur asarlardan biri ingliz yozuvchisi Joan Rouling qalamiga mansub «Garri Potter» haqidagi romanlar bo‘ldi. Olimlar katta tarbiyaviy ahamiyatga ega deb hisoblaydigan bu romanlar o‘limni ham yengib o‘tgan xudovash o‘spirin Garri Potterning sarguzashtlariga bag‘ishlangan. Asar bugungi dunyo har qachongidan ham ezgulikka, odamlarga yaxshilik eltuvchi ulug‘ zotga muhtoj ekanligi, ezgulik yo‘li hozir har qachongidan og‘ir va ziddiyatli bo‘lsa-da, Garri Potterdek sof qalbli insonlar ularni yengib o‘tishi mumkinligi

haqida hikoya qiladi. An’analarni saqlab qolishga intilgan yozuvchi bu asarlarda betakror obrazlar yordamida o‘zining o‘ta ishonchli badiiy olamini yaratishga muvaffaq bo‘ldi.

Bu turdagi asarlarning ko‘pligiga qaramasdan, bugungi adabiyotning ko‘p qismini asosan tijoriy va reklama xarakteridagi asarlar tashkil etmoqda.

Zamonaviy jamiyat o‘z rivojlanishining muhim intellektual qismi bo‘lgan adabiyotning ahamiyati va muammolarini, jamiyat adabiyotsiz mavjud bo‘lishi va rivojlanishi mumkin emasligini to‘liq anglab yetishi lozim. Televideniye, radio va Internet tarmoqlari orqali beriladigan kunning muhim yangiliklari qatorida nashr etilgan kitoblarni taqdim etish, ularni reklama qilish odatiy holga aylanmog‘i lozim. Bu aslida zamonaviy jamiyat madaniyatining muhim qismi, uni inobatga olmaslik mumkin emas.

San’at. Zamonaviy san’at XX asrning ikkinchi yarmida shakllangan an’analar asosida tashkil topdi. Bu davr san’ati modernizmga muqobil, ba’zan unga keskin qarama-qarshi yo‘nalishlarni izlash, yangi san’at tilini yaratishga urinish bilan xarakterlanadi. U yangi obrazlarni, ifodalashning yangi, nomoddiy vosita va materiallarini izlash jarayonida aks etdi.

Axborot davrining yangi texnologiyalari, axborotning haddan ziyodligi, inson bilan mashina o‘rtasida ziddiyatga olib keldi. Bu ziddiyatni hal qilish yo‘li sifatida telekommunikatsiyaga estetik asoslarni olib kirish, uni axborot yetkazish funksiyasidan ozod qilish, xususan, ko‘rsatuvlar mazmunini sharqona mistitsizm, irratsional negiz bilan to‘ldirish taklif qilinadi. Intellektni «ishga solmasdan», bevosita insonning ichki olamiga murojaat qilish – bu tamoyil kompyuter grafikasi, videokliplar yaratish kabi san’atning yangi turlarida, qisman zamonaviy kino san’atida qo‘llanilmoqda.

XX asrning ikkinchi yarmi, ayniqsa, asr oxirlariga kelib, yurak-qon tomir tizimi va saraton kasalliklari kishilar o‘limining bosh sababchilariga aylandi.

Biologiya, qishloq xo‘jaligi va tibbiyot fanidagi inqilobiy yutuqlar natijasida Yer yuzi aholisi asr boshidagi bir yarim milliard kishidan asr oxiriga kelib olti milliard kishigacha ko‘paydi.

Telekommunikatsiyalarning global tarmog‘i, ommaviy madaniyat paydo bo‘lishining eng muhim natijasi badiiy san’atning ijtimoiy-siyosiy roli oshganligida namoyon bo‘ldi. Endi san’at faqat hayotning in’ikosi bo‘lmasdan, ijtimoiy reallikni shakllantiruvchi omilga ham aylandi. Shundan kelib chiqib, bir qator rassomlar «postdemokratik jamiyat»da san’at hokimiyat qo‘lidagi qurolga aylanadi, deya xavotir bildirishmoqda.

Vaksina – yuqumli kasalliklarga qarshi emlashda qo‘llaniladigan vosita.

Mistitsizm – bu mistikaga moyillik, mistikaga asoslangan diniy-idealistik dunyoqarash shakli.

Irratsionallik – bu voqelikni bilishda ongning imkoniyatini rad etuvchi yoki uni juda cheklangan deb biluvchi falsafiy konsepsiya.

Ommaviy madaniyat – bu zamonaviy jamiyat hayotining deyarli barcha sohalariga kirib kelgan maishiy, ko‘ngilochar va axborot madaniyati.

Mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar

1. ITI rivojlangan mamlakatlarda jamiyatning qanday sifat o‘zgarishlari ko‘zga tashlandi?
2. Siz qadriyatlar tizimining baynalmilallashuvi jarayoniga qanday qaraysiz? Unda milliy madaniyatlar uchun qanday xavf yashiringan?
3. Ommaviy madaniyat jamiyatdagi qadriyatlar tizimiga qanday ta’sir ko‘rsatmoqda?
4. Zamonaviy axborot vositalari adabiyot va san’atda qanday yangi yo‘nalishlar va muammolarni keltirib chiqarmoqda?
5. Hozirgi zamon adabiyotining kitobda keltirilgan namunalaridan qaysi birlarini o‘qigansiz? Ular haqida so‘zlab bering.

Mustaqil ish

Internet yordamida «XX asr oxiri – XXI asr boshlarida ilm-fan, adabiyot, san’at» mavzularini aks ettiruvchi videorolik tayyorlang va taqdimotga tayyorgarlik ko‘ring.

MUNDARIJA

Kirish 3

I BOB. XX ASR OXIRI – XXI ASR BOSHLARIDA DUNYO MAMLAKATLARI

1-mavzu. XX asr oxiri – XXI asr boshlarida xalqaro munosabatlar 4
2-mavzu. Sharqiy Yevropa mamlakatlarida demokratik inqiloblar va sotsialistik lagerning parchalanishi 9
3-mavzu. Sovet davlatining parchalanishi va sobiq sovet respublikalarida mustaqillikning e'lon qilinishi 15

II BOB. 1991 – 2017-YILLARDA DUNYO MAMLAKATLARI

4-mavzu. 1991 – 2017-yillarda Rossiya Federatsiyasi 19
5-mavzu. 1991 – 2017-yillarda Ukraina, Belarus va Moldova respublikalari 23
6-mavzu. 1991 – 2017-yillarda Boltiqbo'yi davlatlari 29
7-mavzu. 1991 – 2017-yillarda Kavkazorti davlatlari 33
8-mavzu. 1991 – 2017-yillarda Markaziy Osiyo davlatlari 38
9-mavzu. G'arb mamlakatlarida integratsiyalashuv jarayonlarining jadallashuvi. Yevropa Ittifoqi va AQSH munosabatlari 44
10-mavzu. 1991 – 2017-yillarda Amerika Qo'shma Shtatlari 48
11-mavzu. 1991 – 2017-yillarda Germaniya Federativ Respublikasi 52
12-mavzu. 1991 – 2017-yillarda Buyuk Britaniya 55
13-mavzu. 1991 – 2017-yillarda Fransiya 60
14-mavzu. 1991 – 2017-yillarda Italiya 64
15-mavzu. Osiyo, Afrika va Lotin Amerikasi mamlakatlari siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining asosiy yo'nalishlari 68
16-mavzu. 1991 – 2017-yillarda Xitoy Xalq Respublikasi 72
17-mavzu. 1991 – 2017-yillarda Yaponiya 77
18-mavzu. 1991 – 2017-yillarda Janubi-Sharqiy Osiyo mamlakatlari 81

19-mavzu. 1991 – 2017-yillarda Hindiston Respublikasi 85
20-mavzu. 1991 – 2017-yillarda Turkiya Respublikasi..... 90
21-mavzu. 1991 – 2017-yillarda Eron Islom Respublikasi 94
22-mavzu. 1991 – 2017-yillarda Pokiston va Afg‘oniston 98
23-mavzu. 1991 – 2017-yillarda Suriya va Iroq..... 104
24-mavzu. 1991 – 2017-yillarda Isroil davlati va Falastin muammosi 109
25-mavzu. 1991 – 2017-yillarda Lotin Amerikasi mamlakatlari..... 113
26-mavzu. 1991 – 2017-yillarda Afrika mamlakatlari..... 118

III BOB. YANGI MINGYILLIK BOSHLARIDA JAHON SIVILIZATSIYASI MUAMMOLARI

27-mavzu. XX asr oxiri – XXI asr boshlarida globallashuv muammolari, harbiy, ekstremistik va ekologik xavf-xatarlar 124
28-mavzu. XX asr oxiri – XXI asr boshlarida barqaror rivojlanish va etno-ijtimoiy muammolar 130
29-mavzu. XX asr oxiri – XXI asr boshlarida ilmiy-texnik taraqqiyot. Ilm-fan, adabiyot, san’at 135

**Shuhrat Ergashev, Begzod Xodjayev,
Jamshid Abdullayev**

JAHON TARIXI

(1991 – 2017-yillar)

O‘rta ta’lim muassasalarining 11-sinfi va o‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limi muassasalarining o‘quvchilari uchun darslik

Birinchi nashr

(o‘zbek tilida)

«TURON-IQBOL»
Toshkent, 100182. H. Boyqaro ko‘chasi, 51-uy.
Toshkent – 2018

Muharrir	T. Mirzayev
Badiiy muharrir	E. Abdikayirova
Texnik muharrir	A. Yuldasheva
Musahhih	S. Alimboyeva
Kompyuterda sahifalovchi	A. Muhammadiyev

Nashriyot litsenziyasi AI №223, 16.11.2012.
Bosishga 2018-yilda 16-mayda ruxsat etildi. Bichimi $70\times90^{1}/_{16}$.
Ofset bosma. «Times New Roman» garniturasi. Shartli b.t. 10,53.
Hisob-nashriyot t. 9,95. Adadi 432 771 nusxa.
18-276 raqamli buyurtma.

O‘zbekiston Matbuot va axborot agentligining
«O‘zbekiston» nashriyot-matbaa ijodiy uyi bosmaxonasida
chop etildi. 100011, Toshkent, Navoiy ko‘chasi, 30.

Ijaraga berilgan darslik holatini ko‘rsatuvchi jadval.

T.r.	O‘quvchining ismi, familiyasi	O‘quv yili	Darslikning olingandagi holati	Sinf rahbarining imzosi	Darslikning topshirilgandagi holati	Sinf rahbarining imzosi
1.						
2.						
3.						
4.						
5.						
6.						

Darslik ijaraga berilib, o‘quv yili yakunida qaytarib olinganda yuqoridagi jadval sinf rahbari tomonidan quyidagi baholash mezonlariga asosan to‘ldiriladi:

Yangi	Darslikning birinchi marotaba foydalanishga berilgandagi holati.
Yaxshi	Muqova butun, darslikning asosiy qismidan ajralmagan. Barcha varaqlari mavjud, yirtilmagan, ko‘chmagan, betlarida yozuv va chiziqlar yo‘q.
Qoniqarli	Muqova ezilgan, birmuncha chizilib, chetlari yedirilgan, darslikning asosiy qismidan ajralish holati bor, foydalanuvchi tomonidan qoniqarli ta’mirlangan. Ko‘chgan varaqlari qayta ta’mirlangan, ayrim betlariga chizilgan.
Qoniqarsiz	Muqovaga chizilgan, yirtilgan, asosiy qismidan ajralgan yoki butunlay yo‘q, qoniqarsiz ta’mirlangan. Betlari yirtilgan, varaqlari yetishmaydi, chizib, bo‘yab tashlangan. Darslikni tiklab bo‘lmaydi.